

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA**

**Bankų krizės poveikis ekonomikos augimui Centrinėje
Europoje**

Magistro baigiamasis darbas

**Vadovė:
prof. dr. E.Martinaitytė**

VILNIUS, 2012

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA**

Bankų krizės poveikis ekonomikos augimui Centrinėje Europoje

**Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 621L1009**

**Vadovė:
prof. dr. E.Martinaitytė
2012 03 27**

Recenzentas

**Atliko: FRmis00-02 gr. stud.
Laura Ruikaitė
2012 03 27**

VILNIUS, 2012

TURINYS

ĮVADAS	6
I. KRIZĖS TEORIJA IR TAIKOMŲJŲ TYRIMŲ APŽVALGA.....	9
1.1. Finansų krizės kilmė ir rūšys	9
1.2. Bankinio sektoriaus krizės priežastys ir prielaidos.....	12
1.3. Bankų krizių pasekmės.....	18
II. TYRIMO METODOLOGINIAI ASPEKTAI	23
2.1. Bankų krizės poveikio ekonomikos augimui taikomų tyrimų apžvalga.....	23
2.2. Bankų krizės masto įvertinimo modelio parinkimas	25
2.3. Bankų krizės ir ekonominio augimo sąsaja	27
III. BANKŲ KRIZĖS POVEIKIS EKONOMIKOS AUGIMUI CENTRINĖS EUROPOS ŠALYSE 1990-1998	32
3.1. Pasirinktų šalių bankų krizės empirinis tyrimas ir rezultatų interpretavimas.....	34
3.2. Ryšys tarp bankų krizės kintamųjų ir ekonomikos augimo.....	56
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	64
LITERATŪRA	67
ANOTACIJA.....	71
ANOTATION.....	72
SANTRAUKA.....	73
SUMMARY.....	75
PRIEDAI	77
1 Priedas.Loginė darbo schema	78
2 Priedas.Bankų krizių modeliai.....	79
3 Priedas.Tyrimo duomenys	80
4 Priedas.Lietuvos finansiniai rodikliai.....	82

LENTELĖS

1 lentelė. Bankų krizės tiriamose šalyse	32
2 lentelė. Vidurkių ir standartinių nuokrypių reikšmės	57
3 lentelė. Kintamųjų koreliacija iki krizės.....	58
4 lentelė. Kintamųjų koreliacija po krizės	58
5 lentelė. Daugialypės tiesinės regresijos modelio tinkamumo rodikliai	59
6 lentelė. Dispersinė analizė	60
7 lentelė. Daugialypės tiesinės regresijos modelio koeficientai	60
8 lentelė. Suderinamumo hipotezės tikrinimo rezultatai (Kolmogorovo-Smirnovo kriterijus).....	61

PAVEIKSLAI

1 Pav. Krizės sudedamosios dalys.....	15
2 pav. Procentinis BVP nuosmukis ir nuosmukio trukmė metais.....	20
3 pav. Kreditų augimas Bulgarijoje.....	35
4 pav. Indėlių įplaukos Bulgarijoje.....	36
5 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Bulgarijoje.....	37
6 pav. Pinigų kiekis Bulgarijoje.....	37
7 Pav. Realus BVP augimas Bulgarijoje.....	38
8 pav. Kreditų augimas Čekijoje.....	40
9 pav. Indėlių įplaukos Čekijoje.....	39
10 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Čekijoje.....	40
11 pav. Pinigų kiekis Čekijoje.....	40
12 pav. Realus BVP augimas Čekijoje.....	41
13 pav. Kreditų augimas Lenkijoje.....	42
14 pav. Indėlių įplaukos Lenkijoje.....	43
15 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Lenkijoje.....	43
16 pav. Pinigų kiekis Lenkijoje.....	44
17 pav. Realus BVP augimas Lenkijoje.....	45
18 pav. Kreditų augimas Rumunijoje.....	46
19 pav. Indėlių įplaukos Rumunijoje.....	46
20 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Rumunijoje.....	47
21 pav. Pinigų kiekis Rumunijoje.....	48
22 pav. Realus BVP augimas Rumunijoje.....	48
23 pav. Kreditų augimas Slovakijoje.....	49
24 pav. Indėlių įplaukos Slovakijoje.....	50
25 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Slovakijoje.....	50
26 pav. Pinigų kiekis Slovakijoje.....	52
27 pav. Realus BVP augimas Slovakijoje.....	51
28 pav. Kreditų augimas Vengrijoje.....	52
29 pav. Indėlių įplaukos Vengrijoje.....	52
30 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Vengrijoje.....	53
31 pav. Pinigų kiekis Vengrijoje.....	53
32 pav. Realus BVP augimas Vengrijoje.....	54
33 pav. Duomenų sklaidos diagrama.....	62

IVADAS

Tyrimo aktualumas. Finansų krizė, kuri prasidėjo 2007 m. vasarą JAV, parodė, kad problemos, užgriuvusios vieną banką, gali išplisti visame finansų sektoriuje ir toli peržengti vienos šalies ribas. Ji taip pat parodė, kad nėra efektyvių sistemų, skirtų sunkumų patiriančioms finansų įstaigoms valdyti. Egzistuoja labai nedaug taisyklių, kuriomis remiantis būtų galima nustatyti, kokių veiksmų turėtų imtis valdžios institucijos kilus bankų krizei. Dabartinė finansų krizė yra rezultatas ne cikliškumo ar valdymo nepakankamumo, bet sisteminis padarinys. 20 metų laikotarpyje galime priskaičiuoti daugiau kaip 96 bankų krizes, kurios iškilo skirtingose valdymo sistemose ir skirtinguose ekonomikos išsivystymo lygiuose. Bankai yra vieni pagrindinių dalyvių finansų sistemoje ir, kai jie nebegali atlikti savo pagrindinių funkcijų, ekonomikos augimas komplikuojasi. Ekonomikos augimo sulėtėjimui, paveikto bankų krizės, galime priskirti keletą veiksnių: nekilnojamojo turto burbulo ar akcijų rinkų sprogdymas, kuris įstumia ne tik bankus į keblią situaciją, tuo pačiu neigiamai paveikia privatų vartojimą.

Bankų krizių aktualumas nemenksta jau seniai. Tai iš dalies sąlygoja šių krizių dažnumas. Kita vertus, ne mažiau aktualus ir jų tyrinėjimas. Yra suvokiama, jog praeitų krizių scenarijų supratimas gali šalims padėti pasimokyti iš praeities klaidų, išvengti krizių pasikartojimo ateityje. Šiandieninei pasaulinei finansų krizei krečiant pasaulį ir daugelyje šalių bankų sektoriui patiriant fatališkas jos pasekmes, atsižvelgiama į praeityje bankų krizes išgyvenusius šalių patirtį. Lyginamos ankstesnių krizių aplinkybės ir dabartinės situacijos priežastys, ieškoma sąsajų, kuriomis būtų galima remtis sprendžiant šiandienines problemas.

Bankų krizių poveikio tyrinėjimai naudingi tiek praktiniu, tiek teoriniu požiūriu. Atskirų šalių bankų krizių atvejų nagrinėjimai padeda geriau suprasti ryšį tarp bankų veiklos ir ekonomikos raidos. Bankų krizių įtaką šalies ekonomikai būtina išsiaiškinti užtikrinant bankų sektoriaus stabilumą, taip pat bankų krizių įtakos analizė padeda geriau nustatyti, kurie ekonomikos sektoriai krizės metu yra labiau pažeidžiami. To nustatymas įgalina imtis priemonių, kad šis pažeidžiamumas būtų sumažintas. Šiai dienai nėra taip lengva tiksliai nustatyti bankų krizės poveikį visai finansų sistemai. Istoriskai krizės besitęsusios tris ar keturis metus lėmė beveik 13 proc. nuo BVP išlaidų viešajam sektoriui ir paveikė bendrą augimo deficitą beveik 20 proc. Atsižvelgiant į tai, kaip teigė B.Lietaer kartu su R.Ulanowicz ir S.Goerner (2008), skubiai reikia rasti geresnius sprendimo būdus, nes paskutinį kartą buvo susidurta su 1930-aisiais metais prasidėjusia Didžiąja depresija, kuri baigėsi ties fašizmo banga ir Antruoju Pasauliniu karu. Iki šiol buvo taikomi įprasti sprendimo būdai – probleminio turto nacionalizavimas ar bankų nacionalizavimas (Europos praktika). Šie būdai buvo taikomi išspręsti bankinės krizės simptomus, tačiau nekovoti su visa sistema. Todėl neabejojama, kad svarbiausias visų valstybių uždavinys - sukurti stiprius riziką ribojančius modelius, kriterijus, kad ateityje į ekonomiką veikiančius

šokus būtų reaguojama sparčiau ir veiksmingiau.

Tyrimo problema. Ar bankų krizės vienodai veikia skirtingo išsivystymo lygio šalių ekonomikos augimą?

Tyrimo objektas. Atskirų Centrinės Europos šalių bankų krizės 1990-1998 m. poveikis ekonomikos augimui.

Tyrimo tikslas. Įvertinti bankų krizės poveikį ekonomikos augimui, analizuojant atskirų šalių krizės padarinius.

Tyrimo uždaviniai.

- 1) Apžvelgti krizės teoriją ir taikomuosius tyrimus;
- 2) Išskirti bankų krizės atsiradimo priežastis bei jų pasekmes;
- 3) Išnagrinėti sąsają tarp ekonomikos ciklą ir krizės atsiradimo veiksmų.
- 4) Išanalizuoti makroekonominę situaciją Centrinės Europos šalyse bankų krizės laikotarpiu.
- 5) Parinkti krizės vertinimo modelį, susisteminti bei apdoroti duomenis.
- 6) Interpretuoti ir apibendrinti atliktos statistinės analizės rezultatus bei pateikti išvadas.

Magistro baigiamajame darbe iškeltos **hipotezės:**

(H1) - 1990-1998 metų Centrinės Europos atskirų šalių bankų krizės pasekmės turi panašumą su dabartinės finansų krizės pasekmėmis;

(H2) - bankų krizė reikšmingai paveikia ekonomikos augimo rodiklį – realųjį BVP.

Tyrimo metodai.

Siekiant įvertinti ryšį tarp krizės masto ir ekonominio augimo, naudojamas statistinės analizės daugialypės regresijos modelis, kuris remiasi Fišerio F kriterijumi bei Stjudento statistika, skirta įvertinti hipotezes dėl modelio tinkamumo ir parinktų nepriklausomųjų kintamųjų – finansinių rodiklių reikšmingumo regresijos lygties priklausomam kintamajam – realiam BVP. Svarbiausi regresijos lygties koeficientai randami mažiausių kvadratų metodo (MKM) pagalba. Tyrimui naudojamų kintamųjų tarpusavio priklausomybė įvertinama Spirmeno koreliacijos koeficientu.

Darbo struktūra.

Darbas susideda iš trijų dalių. Pirmoje dalyje, „Krizės teorija ir taikomųjų tyrimų apžvalga“, apibrėžiama krizės kilmė, jos rūšys. Išskiriamos bankų krizės atsiradimo priežastys ir pasekmės. Apžvelgiama bankų samprata, aiškinamasi, kodėl apskritai bankų sistemoje kyla krizės tikimybė ir kada susidariusi situacija bankiniame sektoriuje laikoma krize. Toliau apžvelgiami įvairių mokslininkų darbai, jų atlikti tyrimai ir aptariamos dažniausios bankų krizių atsiradimo prielaidos. Antroje dalyje, „Tyrimo metodologiniai aspektai“, apžvelgiami įvairūs bankų krizės poveikio ekonomikos augimui modeliai. Pristatomas tolimesniam darbo tyrimui naudojamas regresinis modelis, išskiriant svarbiausius finansinius rodiklius, kurie bus vertinami pasirinktose šalyse ramiu ir kriziniu laikotarpiu. Šioje dalyje pristatoma naudojama krizių duomenų bazė, sukurta Caprio ir Klingebiel (2003) bei

išplėsta Luc Laeven ir Fabian Valencia (2008), statistinių duomenų šaltiniai ECOWIN, IMF, OECD. Trečioji dalis, „Bankų krizės poveikis ekonomikos augimui Centrinės Europos šalyse 1990-1998“, išskiria svarbiausius tyrimui pasirinktų šalių ekonominius aspektus, kilusių krizių požymius. Patvirtinamos ar atmetamos darbe iškeltos hipotezės, remiantis atliktos analizės rezultatais. Pasirinktų Centrinės Europos šalių duomenims pritaikomas modelis ir tikrinamos modelio tinkamumo hipotezės bei daromos išvados. Skyriuje „Išvados ir pasiūlymai“ pateikiami svarbiausi pastebėjimai, išsakoma nuomonė ir pasiūlymai dėl bankų krizės valdymo ir padarinių ekonomikai mažinimo. Pateikiama darbo metu naudota literatūra. Prieduose pateikta medžiaga bei informacija, reikalinga baigiamajam darbui. Baigiamojo darbo struktūra pateikiama loginėje darbo schemeje 1 priede.

Praktinis tyrimo aspektas.

Nagrinėjant šiai dienai visą pasaulį, o ypač eurozoną, sukrėtusią finansinę krizę, labai svarbu ištirti buvusias krizes ir istoriniu pagrindu nustatyti tolimesnių tyrimų galimybes. Atlikta analizė padės numatyti galimus ekonomikos augimo scenarijus.

I. KRIZĖS TEORIJA IR TAIKOMŲJŲ TYRIMŲ APŽVALGA

Krizės samprata yra daugialypė ir ją apibrėžti pakankamai sudėtinga, kadangi keliose skirtingose koncepcijose ji gali būti interpretuojama skirtingai. Pats žodis krizė kilęs iš graikiško žodžio „krisis“, reiškiančio tam tikros situacijos raidos etapą, kuriame turėtų būti priimtas sprendimas.

Bendraja prasme žodis krizė apima keletą sričių, tokių kaip socialinė, ekonominė, sveikatos sutrikimų krizė. Terminologine prasme krizė tai yra sistemos patekimas į būseną, gresiančią jos pačios struktūriniam stabilumui bei gyvybingumui. Krizės gali būti visuomeninės ir asmeninės, gamtinės ir techninės - socialinės, ekonominės, politinės, karinės, sukeltos sausros ar liūčių, techninio susidėvėjimo bei kūrybinės ar psichologinės. Jos sprendžiamos vidinio prieštaravimo ar išorinio konflikto išsprendimo keliu, struktūrinėmis, sisteminėmis permainomis.

Fizikoje yra posakis, kad energija iš niekur neatsiranda ir niekur nedingsta tik pereina iš vienos rūšies į kitą. Perfrazavus šį posakį galime jį pritaikyti ir kalbėdami apie finansų krizės rūšis ir atsiradimo priežastis, kurios dažnai siejamos su ekonomikos cikliškumu. Daniele Besomi darbe „Clément Juglar and the transition from crises theory to business cycle theories“ puikiai perteikė XIX a. nusistovėjusias mintis apie krizės ir ciklo teorijas. Jei krizės būtų apibrėžiamos ne kaip nesusiję atskiri įvykiai, o kaip kažką bendro turintys reiškiniai, pasikartojantys cikliškai, tuomet būtų galima pristatyti bendrą tokio reiškinio apibrėžimą, nepaisant skirtingų aplinkybių, turinčių įtakos skirtingu laiku skirtingoms ekonominėms sistemoms. Literatūroje krizės yra kildinamos iš keleto įvairiausių priežastinių reiškinų. Tarp daugelio ciklo teoretikų, tokių kaip Mills (1867), Clément Juglar (1862), Jevons (1878) ir Bergmann (1895), buvo pasiektas susitarimas, kad krizės yra ne kas kita kaip pereinamasis taškas tarp didėjimo ir mažėjimo momentų – jos tiesiog yra viena iš keturių ekonominio ciklo fazių.

1.1. Finansų krizės kilmė ir rūšys

Dabartinės beveik visą pasaulį apėmusios finansų ir ekonominės krizės pradininkė - JAV. Nagrinėjant kilusios krizės priežastis yra teigiama, kad tiek JAV, tiek Lietuvoje vyko iš esmės panašūs procesai, dėl kurių susidarė būsto kainų burbulai, kurie subliūško ir kelia rimtų problemų abiejų (bei daugelio kitų) valstybių ekonomikoms. Pasak Tarptautinių atsiskaitymų banko, sparti kredito plėtra ir nekilnojamojo turto krizės dažniausiai sukelia valstybių finansų krizes. Galima teigti, kad nevaldomas skolinimas ir nekilnojamojo turto burbulas „pūtimas“ - vienos svarbiausių krizės priežasčių.

Pradedant išsamiau analizuoti finansų krizės kilmę, svarbu apibrėžti keletą aspektų, susijusių su finansų sistema. Norint apsaugoti finansų sistemą ir užtikrinti jos stabilumą, turi būti nustatyti

pagrindiniai rizikos šaltiniai ir pažeidžiamos sritys, o visos susijusios šalys, tokios kaip finansų įstaigos ir jų priežiūros institucijos, turi žinoti galimą riziką.

Tad svarbu išskirti būdingos rizikos bruožus:

- Sulėtėjus ekonomikos augimui verslo įmonėms sunkiau gražinti savo skolas (dėl sumažėjusių pardavimų), o namų ūkiams – hipotekos paskolas (dėl nedarbo), dėl to bankai patiria nuostolių.
- Staigiai krentančios ar besikeičiančios turto, pavyzdžiui, vertybinių popierių, žemės ir pastatų arba gamybos įrenginių kainos sukuria neapibrėžtumą finansų rinkose, dėl to investuotojai netenka pinigų.
- Bankai gali suteikti didžiules paskolas konkrečiai pramonės šakai, o vėliau tapti pažeidžiamais dėl šios pramonės šakos patiriamo nuosmukio.
- Bankai gali investuoti dideles pinigų sumas į, pavyzdžiui, akcijų ar obligacijų rinkas, o vėliau tapti pažeidžiamais dėl šiose rinkose krentančių kainų.

Finansų krizė sutrikdo rinkos gebėjimą paskirstyti kapitalą – finansinis tarpininkavimas ir tuo pačiu investicijos sustoja. Investuotojai turėtų prisiimti riziką ir pavojus, t.y., suvokti, kad kai kurių rūšių investicijų dalis gali žlugti. Nors tarptautinė kapitalo rinka veikia puikiai, klaidų visada pasitaiko (Richard Portes 1998). Tokiu atveju viena ar kita šalis susiduria su krize. Terminas "finansų krizė" vartojamas pernelyg laisvai, dažnai reiškiančią arba bankų krizę, ar skolų krizes, arba užsienio valiutos rinkos krizes. Tad geriau šį terminą taikyti „kažkam dideliam“: apibendrintai, pasaulinei finansų krizei.

Daugelis mokslininkų įvairiuose straipsniuose plačiai aprašė finansų krizę, jos kilmę bei pasekmes. XIX - XX a. dauguma finansinių krizių buvo susijusios su bankų panika, kuri sukeldavo ekonomikos recesiją. Kitos situacijos įvardijamos finansine krize apima akcijų rinkų nuopolių, finansinius burbulus, valiutų krizes, užsienio paskolas. 1974 m. Paul Mattick savo darbe „Economic Crises and Theory“ aprašydamas Marksistinę krizės teoriją išskyrė, kad Markso kaupimo teorija kartu yra ir krizės teorija, kuri nustato krizės kilmę, kaip nepakankamą kapitalo vertės didinimą, kuri savo ruožtu kyla iš pelno normos mažėjimo tendencijos. Tokia krizės rūšis tiesiogiai kyla iš sukaupto kapitalo, reglamentuojamo vertės teise ir gali būti įveikta tik per vertės plėtrą, t.y., sukuriant pelno normą, tinkamą tolimesniam kaupimui. Viso to pagrindas yra pertekliaus vertės nepakankamumas, susijęs su jau sukauptu kapitalu. Taip paslėptas pelno kritimas performinamas į faktinio pelno trūkumą. Pagrindinė šio autoriaus mintis buvo ta, kad galutinė krizės priežastis yra kapitalizmas. Kiekviena krizė skiriasi nuo prieš tai buvusios tik todėl, kad kinta pasaulinė rinka ir globali jos struktūra. Apie kiekvienos krizės skirtumus taip pat kalbėjo ir jau minėtas Richard Portes (1998). Jo manymu, Azijos makroekonominis pagrindas yra geras, o kylančios krizės yra viešojo sektoriaus, ekonomikos su dideliu santaupų kiekiu, patikima fiskaline padėtimi ir atvira į išorę orientuota politika bei palyginti maža nepriklausoma skola. Dėl didelės infliacijos, rimta krizių priežastimi yra skolos defliacija ar burbulo sprogimas. Tai yra labai skirtinga situacija, lyginant su pvz. Meksika. Kita vertus,

Rusijoje krizių priežastis yra fiskalinis disbalansas – mokesčių sistemos negalėjimas apsirūpinti minimaliomis būtinomis vyriausybės pajamomis. Ekonominė krizė pasireiškia silpna bankine sistema ir daugelis jų prasideda valiutų pervertinimu. Minėto autoriaus nuomonei galima pritarti atsižvelgiant į šiai dienai turimas krizės pasekmes. Vienas šalis krizė palietė labiau, kitas mažiau. Skiriasi šalių išsivystymo lygis, gebėjimas greitai ir operatyviai reaguoti į susidariusią krizinę situaciją – tai yra vieni svarbiausių aspektų, parodančių, kad vienodų krizių nebūna. Iš ties skiriasi jų padarytos žalos mastas ekonomikai.

Lietuvos bankas pateikia informaciją, kad finansų krizes pagal savo kilmę galime skirstyti į valstybės skolos, valiutų ir bankų krizes. Dažnai pasitaiko, kad krizė, prasidėjusi bankų sektoriuje, pereina į valstybės skolos bei valiutos krizę ir atvirkščiai. Tai lyg grandininė reakcija. Šią mintį plėtojo Kaminsky, G.L. bei Reinhart, C.M. (1999), analizuodamos ryšį tarp valiutos krizių ir bankų krizių. Valiutos krizę nesudėtinga iššaukti ypač tada, kai centriniai bankai gelbėja finansines įstaigas spausdindami pinigus, kas yra valiutų kursų kritimo klasikinė istorija. Tokią mintį palaikė ir Eichengreen su Portes (1987), tvirtindami, kad finansų krizė yra ryšys tarp užsienio valiutų, skolos ir bankinės sistemos krizių: trigubos krizės, kurių sąveika yra raktas į priežastingumą, stiprumą ir išsilaikymą. Nenuostabu, kad ir dabar daugelis analitikų po bankinio sektoriaus krizės prasidėjusios JAV, drįso prognozuoti „valiutų karą“.

Krizės gali kilti tada, kai valstybės siekia kelių nesuderinamų tikslų vienu metu (pvz., išlaikyti fiksuotą valiutos kursą ir vykdyti nesubalansuotą fiskalinę politiką) ar netaiko tinkamų bankų sistemos reguliavimo priemonių. Nesuderinamų tikslų padarinys – susiformavusi pusiausvyra valiutų, palūkanų normų ar kapitalo rinkose. Pavyzdžiui, esant fiksuotiems kelių valiutų kursams, o palūkanų normoms skiriantis, atsiranda galimybių spekuliuoti – skolintis valiuta, kurios palūkanų norma mažesnė, ir investuoti kita. Anksčiau ar vėliau finansų rinkos grįžta į stabilią pusiausvyrą, tačiau, esant dideliems nesubalansuotumams, didėja tikimybė, kad procesas įvyks staiga ir kils krizė.

Didesnė krizių tikimybė siejama su kapitalo srautų mobilumu. Kaip rodo istoriniai duomenys, valstybės pvz. Čilė ir Brazilija, kurios kontroliuodavo kapitalo srautus, dažniau sugebėdavo palaikyti finansų sistemos stabilumą. Į šalį patenkantys pinigų srautai prisideda prie greito ekonomikos vystymosi, augančio vartojimo ir turto kainų staigaus kilimo. Bet, pasikeitus investiciniam klimatui, o pinigų srautams labai sumažėjus arba net tapus neigiamais, įvyksta skausmingas, tačiau beveik neišvengiamas ekonomikos susibalansavimo procesas, būtinas norint grįžti prie ilgalaikio ir tvaraus ekonomikos augimo tempo. Luc Laeven ir Fabian Valencia (2008, IMF) finansų krizę pristato kaip netvarios makroekonomikos politikos darinį (įskaitant didelį einamosios sąskaitos deficitą ir netvarias valstybių skolas), besaikį kreditų bumą, dideles kapitalo įplaukas, balanso nestabilumą, kartu su politiniu paralyžiumi dėl politinių ir ekonominių suvaržymų. Daugelyje finansinių krizių pagrindinis bruožas buvo valiutos ir terminų nesuderinamumas, tuo tarpu tai buvo svarbu bankinio sektoriaus

nebalansinėms operacijoms atlikti.

Taigi kalbant apie finansų krizės kilmę, galima išskirti pagrindines jos rūšis: valstybės skolos, valiutų ir bankų krizes, kurios iš esmės tarpusavyje susijusios. Toliau savo darbe pagrindinį dėmesį skirsiu bankų sektoriui, jame kylančių krizių priežastims ir pasekmėms.

1.2. Bankinio sektoriaus krizės priežastys ir prielaidos

Per pastaruosius ketverius metus įvykiai pasaulyje leidžia suformuoti keletą svarbių aspektų, kalbant apie bankinį sektorių. Yra išskiriama, kad bankų krizės nuo kitų krizių skiriasi tuo, kad problemos bankų sektoriuje dažniausiai būna pastebimos per vėlai ir laiku išspręsti jas sudėtinga. Jei banko akcijomis prekiaujama akcijų biržoje, tai akcijų kaina yra kaip indikatorius parodantis visą esamą būklę. Tačiau įtakos akcijų kainoms turi bankų pateikiamos informacijos išsamumas ir priežiūros institucijų darbo efektyvumas, todėl kartais rinkos dalyviai gali remtis neišsamia arba net klaidinančia informacija. Taigi neretai dėl informacijos asimetrijos ar manipuliavimo ja, rinkos dalyviai neturi patikimos informacijos apie banko paskolų portfelio kokybę ir tikrąją jo vertę. Tokiu atveju, bankų akcijų kainos neparodo tikrosios finansų institucijos vertės ir nemokumo tikimybės. Kalbant apie informacijos trūkumus, Lietuvoje 2011 lapkričio mėn. stebėjome banko Snoras griūtį ir pakankamai staigų bankroto paskelbimą. Tai galėtų būti vienas iš bankų krizės pavyzdžių, kai nebuvo tinkamai ir laiku pasirūpinta banko priežiūra, susijusia su likvidumo, operacine rizika. Neišsami ir galbūt net klaidinanti informacija (bankas visada buvo pateikiamas su gerais veiklos rezultatais) per laiką pritraukė nemažai indėlininkų, kurie visgi atgavo savo lėšas ir nebuvo susidurta su visuotine panika visuose bankuose. Galima sakyti buvo išvengta grandininės reakcijos, kuri būtų neigiamai paveikusi kelis šalies bankus.

Bankų veiklos svarba ekonomikos augimui aiškinama skirtingai. Ilgą laiką buvo manoma ir moksliniuose darbuose aiškinama, kad bankų kredito didėjimas neturi reikšmingos įtakos ūkio plėtrai. Šiam požiūriui pagrindą padėjo Modigliani-Miller kapitalo struktūros nereikšmingumo teorema, pagal kurią tobuloms finansų rinkoms neegzistuoja optimali kapitalo struktūra, t.y. nesvarbu, koku finansavimu įmonės remiasi savo veikloje, nuo to nepriklauso nei jų vertė, nei veiklos rezultatai. Pagal šią teoremą, teikdami paskolas bankai nesukuria jokios pridėtinės vertės, įmonės gali nesinaudoti bankų paskolomis, o pritraukti reikalingas lėšas iš finansų rinkos. Šiam teiginiui drįsčiau prieštarauti, kadangi bankų paskolos didina vartojimą, įlieja į rinką papildomų lėšų, kurios paverčiamos vartojimo prekėmis ir prisidedama prie bendro ekonomikos augimo lygio. Vis dėlto George A. Akerlof (1970) iškėlė informacijos asimetriškumo problemą, kuri riboja įmonių galimybes gauti lėšas tiesiogiai iš finansų rinkų. Finansinį sandorį sudarančios šalys nevienodai informuotos apie investicinio projekto perspektyvas ir jo įgyvendinimą, todėl „gerų“ investicinių projektų finansavimas gali būti per brangus.

Jei tokia rinkos yda didelė, finansų rinkos funkcionavimas sutrinka. Veikdami kaip tarpininkai tarp skolintojų ir skolininkų, vertindami projektų kokybę ir įgyvendinimo eigą, bankai mažina informacijos asimetriškumą. Taigi nuo bankų veiklos priklauso finansinių išteklių paskirstymo efektyvumas, ir, be abejo, ūkio plėtros sparta.

Bankų sistema remiasi trimis svarbiausiais kriterijais: likvidumu, rentabilumu ir saugumu. Visi šie kriterijai yra vienodo reikšmingumo, t.y., siekiama maksimalaus pelno, palaikant likvidumą, atsižvelgiant į saugumą.

Žodis „rizika“ dažniausiai turi neigiamą reikšmę, ši sąvoka reiškia galimą pavojų, žalą ir nuostolius. Nors rizika yra labai nepageidautina, tačiau banko veikloje ji yra neišvengiama. Egzistuoja tiesioginis ryšys tarp siekiamo pelningumo ir prisiimamos rizikos, t. y. norėdamas pasiekti didesnę pelningumą, bankas turi prisiimti didesnę riziką.

Bankų verslas iš esmės yra banko rizikos valdymo verslas ir tai sukuria nuolatinės verslo rizikos valdymo veiklos, į kurią yra įtraukti visi banko padaliniai, būtinybę. Norint užtikrinti kryptingą ir koordinuotą veiklą, būtina formalizuoti rizikos valdymo politiką ir sukurti strategiją. Taikydamas tokias valdymo priemones, bankas gali numatyti ir išvengti nepalankių bankui įvykių, o ne tik sušvelninti jų pasekmes.

Pagrindinis banko veiklos rizikos valdymo tikslas – išlaikyti tokį rizikos lygį, kad ekonominės aplinkos pokyčiai, valiutų kursų, palūkanų normų ir pan. svyravimai nesukeltų pavojaus stabiliai banko veiklai, pasitikėjimu banku bei bankų veiklos priežiūros institucijų nustatytą riziką ribojančių normatyvų vykdymui.

V.Valvonis straipsnyje „Kreditų koncentracijos rizikos vertinimas ir valdymas“ (2007) pabrėžė, kad bankams, kurių pagrindinė veikla yra paskolų teikimas, viena iš reikšmingiausių yra kredito rizika. Bazelio bankų priežiūros komitetas yra nurodęs, kad daugiausia problemų bankams kelia per daug liberalios kreditavimo sąlygos, prastas kreditų portfelio rizikos valdymas, nepakankamas besikeičiančios ekonominės ar kitokios aplinkos vertinimas.

Bankus veikia įvairi rizika:

- Strateginė – politinė rizika, valdymo klausimai ar išorės veiksniai, kurie tiesiogiai veikia bankų gebėjimą įgyvendinti tiesioginius tikslus.
- Operacinė – rizika kylanti dėl silpnų verslo procesų, sistemų ar darbuotojų klaidų bei trečiųjų šalių, kurie apsunkina banko pagrindines verslo funkcijas ir neigiamai veikia reputaciją.
- Finansinė – grėsmė banko kapitalui, kuri kyla dėl rinkos sustabarėjimo, kredito ar likvidumo problemų banko balanse.

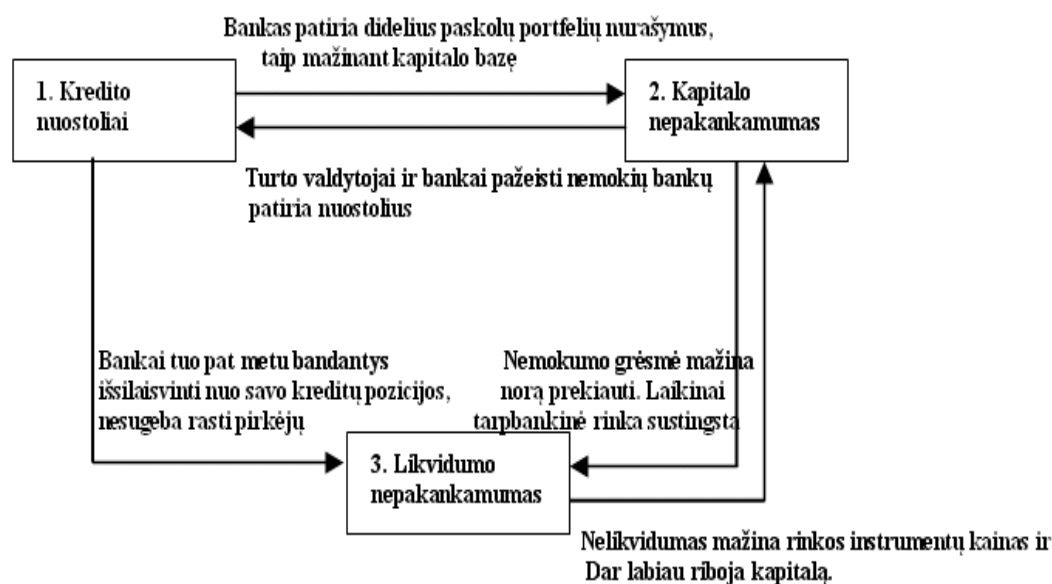
Bankas žlunga ekonomine prasme, kai jo turto rinkos vertė tampa mažesnė už jo įsipareigojimus. Tiesiogines banko žlugimo pasekmes patiria akcininkai, indėlininkai, neapsidraudę kreditoriai bei indėlių draudikai. Žlugus bankui atsiranda išgąstis, kad tai atsilieps kitiems bankams, peržengs bankų

sistemos ribas ir paveiks visą finansinę sistemą, šalies makroekonomiką, netgi kitas valstybes. Tokį fenomeną stebime nuo 2007 m. vasaros, kuomet JAV kilusi antrarūšių paskolų krizė kaip grandininė reakcija išplito globaliai. Bankai yra tarpusavyje finansiškai susiję per skolinimąsi ir skolinimą. Tad vieno banko nesugebėjimas įvykdyti įsipareigojimų kitam bankui gali savo ruožtu turėti įtakos pastarojo galimybei įvykdyti savus įsipareigojimus.

Mokslinėje literatūroje skiriami du banko rizikos tipai: dinaminė ir statistinė. Dinaminė rizika – tai nelauktų pokyčių rinkoje atsiradimas ir rizikos sąlygų pokytis. Šie pokyčiai gali būti ir negatyvūs, ir palankūs. Statistinė rizika – tai realūs nuosavybės nuostoliai ir/arba pelno ir pajamų praradimas dėl to, kad negyvybingas rinkos subjektas. S. Heffernan (1996) skiria dešimt pagrindinių rizikos, su kuria bankai susiduria savo veikloje, tipų: kredito, likvidumo, mokėjimų, palūkanų normos, rinkos, valiutos, kapitalo, politinės, operacinės, globalinės bankininkystės. Autoriai Alessandra Bonfiglioli ir Caterina Mendicino (2004) bankų krizės pasireiškimo priežastį nurodo sulėtėjusį augimo tempą ir finansinį vystymąsi. Tačiau nėra aišku ar yra koreliacija tarp bankų krizės atvirumo ir atsiradimo. Minėtų autorių nuomone, besikartojant krizėms nėra skirtumo tarp šalių su ir be apribojimų piniginiams sandoriams sąskaitose. Kalbant apie bankų krizę, situacija kiek tampa aiškesnė, kai yra išskiriama sisteminė ir nesisteminė bankinė krizė. Atviros ekonomikos šalyse yra daugiau nesisteminių krizių nei sisteminių. Didesnį dažnumą nesisteminių krizių lemia susijęs ekonomistų ir vyriausybių finansinio liberalizmo poveikis ekonominės veiklos rezultatams. Luc Laeven ir Fabian Valencia (2008, IMF) išplėtė bankų krizių duomenų rinkinį, paruoštą Caprio, Klingebiel, Laeven, and Noguera (2005), įtraukiant pačią naujausią informaciją apie bankines, valiutų ir skolų krizes, jų izoliavimo ir sprendimo priemones. 1970-2007 m. laikotarpiu priskaičiuojama 124 sisteminės bankų krizės. Pagal autorių apibrėžimą, sisteminių bankų krizių metu šalies verslo ir finansų sektorius susiduria su įsipareigojimų nevykdymu ir paskolų negražinimu laiku. Tokiu atveju, ženkliai didėja neveiksnių paskolų skaičius ir didžioji dauguma banko kapitalo išsenka. Kitas greta einantis reiškinys yra akcijų ar nekilnojamojo turto kainų kritimas, smarkiai išaugusios palūkanų normos ir sulėtėję kapitalo srautai. Kai kuriais atvejais krizę sukelia indėlininkų pasitraukimas iš banko. Nors tai yra įvardijama kaip bendras suvokimas, kad sistemiškai svarbios finansų institucijos yra pavojuje. Naudojant tokį sisteminės bankų krizės apibrėžimą, buvo nustatytos pradinės datos visame pasaulyje buvusių bankinių krizių nuo 1970 m.

Nors literatūroje daugelis mokslininkų bankų krizės sąvoką apibrėžia beveik identiškais sąvokomis ir pasireiškimo veiksniais, visgi Benoit Mojon, Robert Ophèle, Edouard Vidon ir Pierre-Francois Weber (2008) teigia, kad bankų krizės yra skirtingos nors ir turi daugelį bendrų charakteristikų tokių kaip: jos seka po reikšmingo kreditų augimo, staigių akcijų rinkų ir/ar nekilnojamojo turto kainų kilimo mechanizmo, kadangi išaugusi turto vertė, kuri dengia paskolas kaip užstatas gali būti panaudota naujoms paskoloms dengti. Net jei esminis ekonominis pagrindas yra

abejotinas. Bet koks išorinis šokas, verčiantis abejoti šiuo turtu atskleidžia nekokybiškas paskolas ir sudaro pagrindą krizei prasiveržti. Nuostoliai mažina bankų kapitalą, labiausiai pažeisti bankai artėja bankroto link ir kol kyla abejonų dėl masto ir nuostolių paskirstymo, rinkos tampa visiškai nelikvidžios. Skirtumai tarp krizių pasireiškia, kai kalbama apie krizės padarytą poveikį ekonominiam augimui. Šią mintį išplėtosiu kitame poskyryje. Toliau kalbant apie bankų krizės sampratą, norėčiau išskirti dar vieno tyrėjo, Oliver Wyman (2009), sudarytą krizės sudedamųjų dalių schemą.

Šaltinis: Oliver Wyman.

1 Pav. Krizės sudedamosios dalys.

Pateiktame 1 paveiksle matome, kad bankų krizė susideda iš trijų vienu metu vykstančių tarpusavyje susijusių veiksnių. Šiuos veiksnius taipogi veikia du išoriniai faktoriai: nepakankamas rizikos valdymas ir prociklinis reguliavimas. Kitaip tariant, bankinio sektoriaus krizė – tai situacija, kai blogos bankų išduotos paskolos sudaro didelę dalį visų išduotų paskolų, kuri veda prie banko uždarymo, prijungimo prie kitų bankų, nacionalizavimo arba vyriausybės pagalbos veiksmų. Riba, kada blogos paskolos sudaro didelę dalį paskolų, yra neaiški. Literatūroje diskutuojama, kokią dalį paskolų portfelio turėtų sudaryti blogos paskolos, kad situacija būtų laikoma kritine. Demirguc-Kunt ir Detragiache (1997) atskleidė krizę pasinaudojant keturiais kriterijais:

- blogos paskolos sudaro daugiau nei 10 proc. aktyvų;
- bankų gelbėjimo kaina – mažiausiai 2 proc. BVP;
- įvyksta didelio masto bankų nacionalizacija;
- masinis indėlių atsiėmimas ar vyriausybė priversta imtis kitų skubių priemonių

Falcetti ir Tudela (2008) bankinio sektoriaus krizę apibrėžia pagal įvykių seką. Pasak autorių, bankinio sektoriaus krizė identifikuojama, įvykus bent vienam iš įvykių:

- staigus ir žymus indėlių atsiėmimas,
- bankų licencijų atėmimas, uždarymas, likvidavimas arba perėmimas kitos finansinės institucijos,
- kritinių situacijų priemonių ėmimasis (indėlių iššaldymas arba laikinas bankų uždarymas),
- vyriausybės intervencija ir bankų pertvarkymas, perėmimas.

Taigi finansų krizė bankinėje sistemoje kelia bendrai visos ekonomikos susirūpinimą. Pavyzdžiui, Dell'Araccia, Detragiache ir Rajan (2008) pateikia įrodymus, kad bankai patirdami sunkumus prisideda prie kredito mažėjimų ir mažo BVP augimo, parodydami, kad sektoriai, labiau priklausantys nuo išorės finansavimo, krizės metu veikia silpniau. Moderni bankinė sistema išaugo per pastaruosius du dešimtmečius. Nepaisant naudojamų nebalansinių priemonių ar kitų finansinių instrumentų kredito rizikai sumažinti, bankai yra labai jautrūs panikai, lyginant su padėtimi prieš gerą šimtmetį. Kaip teigė Gorton (2008), 2007 m. vasarą trumpalaikių įsipareigojimų savininkai atsisakė finansuoti bankus, tikėdamiesi rizikingų vertybinių popierių nuostolių. Klasikinės panikos XIX - XX a. pasireiškė bankų griūtimi. Skirtumas tas, kad moderni griūtis susijusi su trumpalaikės kapitalo rinkos likvidumo mažėjimu, kuris apsireiškia vietoj depozitų atsiėmimo arba kaip papildomai prie šio reiškinio. Mokslinei tyrinėjimai siūlo dvi bankininkystės panikos ištakų teorijas. Viena iš jų teigia, kad panika yra nepageidaujamas reiškinys, sukeltas atsitiktinių depozitų išsiėmimu, nesusijusiu su pokyčiais realioje ekonomikoje. Panašią mintį išsakė ir keletą autorių, tokių kaip Bryant (1980) ir Diamond bei Dybvig (1983), teigdami, kad bankų griūtis yra savarankiškai vykstantis veiksmas. Tokiose modeliuose veikiančioji jėga turi neapibrėžtą poreikį vartoti ir veikia aplinkoje, kurioje ilgalaikes investicijas yra brangu likviduoti. Jei indėlininkai mano, kad kiti aktyviai išgrynins lėšas, tuomet finansų tarpininkai vykdo jų reikalavimus ir kyla panika. Yra ir kita tokių modelių pusė, kur visi tiki panikos nebuvimu ir lėšų išgryninimą grindžia tik kaip vartojimo poreikį. Tokiu atveju, jų reikalavimas gali būti patenkintas, nenaudojant brangaus turto likvidavimo. Kalbant apie paniką, kuri iššaukia krizę, galima paminėti Chari ir Jagannathan (1988), kurie sutelkia dėmesį į krizės signalo gavimo problemą, kai indėlininkai atsiima lėšas tik vartojimo reikmėms, o kiti juos išgrynina, nes žino apie banko galimą žlugimą. Tokioje situacijoje, indėlininkai matydami bankuose masę žmonių, negali atskirti ar tai yra vartojimo sukeltas poreikis atsiimti pinigus, ar visgi žinojimo apie banko griūtį sukeltas reiškinys. Taigi autoriai parodo, kad krizės atsiranda ne tik dėl prastų ateities perspektyvų, bet ir dėl aukšto likvidumo poreikio.

Gera žinomi mokslininkai Reinhart ir Rogoff plačiai nagrinėdami bankų krizės įtaką ekonomikai, naudojo aukštų ir vidutinių pajamų šalių duomenis. Jie suprato, kad sisteminės bankų

krizes lemia kreditų bumai ir nekilnojamojo turto burbulai. Autoriai pabrėžė, kad daugelis krizės epizodų yra pakankamai toli nuo politikos formuotojų, o investuotojai ar rinkos dalyviai galvoja, jog ši kartą bus kitaip. Tačiau šalims tenka didžiulė užduotis – prasiskinti kelią pasaulį apėmusios krizės metu. Ši mintis dera prie Herring ir Wachter (2003), kurie teigia, jog daugelio finansinių krizių priežastis yra nekilnojamojo turto burbulai.

Borio ir Drehmann (2009) nagrinėdami antrinės būsto paskolų rinkos krizę teigia, kad grėsmė kyla toms šalims, kur vyriausybės turi įlieti papildomo kapitalo į daugiau nei vieną didesnę šalies banką arba kai vienas iš bankų griūva. Kita autorių mintis yra ta, kad šalys susiduria su krize tuomet, kai jos įsipareigoja vykdyti tokias operacijas kaip: išleisti garantijas, pirkti turta, įlieti į rinką papildomų pinigų bankams ar paskelbti didžiulę rekapitalizacijos programą.

Analizuojant bankų krizes, galime pritarti dar vienai teorijai, kuri teigia, kad bankų krizė yra natūralus cikliškumo rezultatas. Galima daryti išvadas, kad ekonominis nuosmukis mažina bankų turto vertę, kas kelia grėsmę bankų įsipareigojimų vykdymui. Jei indėlininkai turi informacijos apie artėjantį nuosmukio ciklą, siekiant išvengti finansinių sunkumų, jie bus suinteresuoti atsiimti savo lėšas. Toks mėginimas tik pagreitina krizę. Atsižvelgiant į tokias interpretacijas, galima teigti, kad krizė nėra atsitiktinis reiškinys. Ji yra indėlininkų atsakas į neigiamą informaciją, kylančią iš susiklosčiusių ekonominių aplinkybių. Tokios išvados dera prie mokslininko Gorton (1988) įrodymų, kurie remiasi JAV XIX - XX a. įvykiais. Autorius teigia, kad atsižvelgiant į įsipareigojimų nevykdžiusio žlugusio verslo ekonominius rodiklius, galima būtų nuspėti bankinės krizės pradžią. Buvo ištirtos penkios blogiausios recesijos, naudojant ketaus gamybos rodiklių pokyčius, ir nustatyta, kad jos kilo dėl panikos. Iš 11 ciklų, net 7 susiję su minėta panika. Pasinaudojant žlugusio verslo įsipareigojimais, kaip pagrindiniu ekonominiu rodikliu, autorius nustato, kad panika buvo sisteminis įvykis: pagrindiniam ekonominiui rodikliui pasiekus tam tikrą ribą, kyla panika. Taigi tai įrodo, kad panika iš ties yra susijusi su verslo ciklo būkle.

Nagrinėjant bankų krizes ir jų priežastis, darosi akivaizdu, jog krizių susidarymui reikšmės turi įvairūs veiksniai. Quintyn ir Taylor (2003) bankines krizes skirsto į dvi kategorijas. Pirmoji kategorija – tai mikroekonominės bankų krizės. Jas sukelia prastos bankinės operacijos, lemiančios vertybinių popierių kainų burbulus ir per didelę banko vertybinių popierių koncentraciją. Antroji – makroekonominės bankų krizės, sukeltos išorinių veiksnių, pavyzdžiui, blogų makroekonominių sąlygų. Englund (1999), Kaminsky ir Reinhart (1999) daro išvadą, jog bankų krizių pagrindas daugelio krizių atveju yra tas pats – pakankamo reguliavimo nebuvimas, padarantis bankinę sistemą, lengvai pažeidžiamą bankinių rizikų.

Pastarieji autoriai ištyrė, kad bankų krizės pasiekia aukščiausią tašką, krentant valiutų kursams. Buvo įrodyta, kad tai apsunkina susidariusias problemas ar net iššaukiamos naujos bėdos dėl aukštų palūkanų normų, kurios leidžia išlaikyti valiutų kursus ar banko užsienio valiutų atsargas.

Atsižvelgiant į praeityje įvykusių bankų krizių didelį skaičių, mokslininkai, tyrinėję jų dėsningumus, dažniausiai išskiria trijų kartų bankų krizių modelius (A.Misiūnas 2009). Pirmos ir antros kartos modeliai yra panašūs. Juose remiamasi prielaida, kad banko klientai mano, jog bankas neturi/neturės lėšų vykdyti savo įsipareigojimus, todėl stengiamasi kuo greičiau atsiimti indėlius. Tačiau antrasis modelis aiškina bankų krizės priežastis ir tuo atveju, kai ji įvyksta ne tik silpnos ekonomikos, bet ir ekonomiškai stiprioje valstybėje. Masinis indėlių atsiėmimas tvirtos ekonomikos šalyje gali įvykti pasikeitus gyventojų lūkesčiams dėl vykdomos valstybės finansų politikos. Pirmuose dviejuose modeliuose banko krizė kyla banko balanso įsipareigojimų pusėje, o trečios kartos modelyje nagrinėjama turto pusė. Šiame modelyje remiamasi ekonomikos ciklais. Ekonomikos pakilimo metu išduodama daug paskolų, tačiau, ekonomikai sulėtėjus ir ūkio subjektams nebesugebant jų gražinti, banką ištinka sunkumai. Modelio prielaidos – besivystanti ekonomika, neišplėtotas finansų ir bankų sektorius, ribojantis šalies ūkio kreditavimą, didelis skaičius vidaus paskolų bei skolinimasis iš užsienio bankų, t.y., didelė konkurencija tarp šalies bankų, nulemianti netinkamą bankų rizikos valdymą. Tai yra labiausiai šiuolaikinės ekonomikos sąlygas atitinkantis modelis. Išsamus modelių aprašymas pateikiamas 2 priede.

Taigi, per daugelį metų ištirtos ir aprašytos bankinio sektoriaus krizės priežastys veda prie ganėtinai paprastų, tačiau aiškių išvadų. Bankams patiriant nemokumo problemas, mažėja pasitikėjimas jais ir didėja masinio indėlių atsiėmimo tikimybė. Prasidėjusi likvidumo krizė gali paveikti ir patikimus bankus. Pastarieji susidūrę su masiniu indėlių atsiėmimu ir norėdami padengti bėgančius indėlius, turi parduoti savo aktyvus. Didelio masto „išpardavimas“ mažina aktyvų kainas, tuo pačiu ir turimų aktyvų vertę. Tai sumažina banko kapitalo bazę ir lemia nemokumo problemas. Ratas gali prasidėti vėl iš naujo: mokumo problemos gali sukelti naują likvidumo krizę ir t.t. Masiniai indėlių atsiėmimai gali vykti ir be realaus pagrindo, tiesiog indėlininkams manant, jog ir kiti juos atsiima. Indėlių atsiėmimui vykstant atskirame banke grėsmė šalies bankų stabilumui nekyla. Tačiau tokia panika gali būti pavojinga, jei suvokiama kaip viso bankų sektoriaus nestabilumo ženklas. Itin tinkamas realus pavyzdys šiai dienai - Europos bankams kylanti grėsmė dėl Graikijos nemokumo. Išsipildžius prasčiausiam šios šalies scenarijui, t.y., susidūrus su bankrotu, kyla didžiulė grėsmė bankams, kurie turi įsigiję Graikijos obligacijų.

1.3. Bankų krizių pasekmės

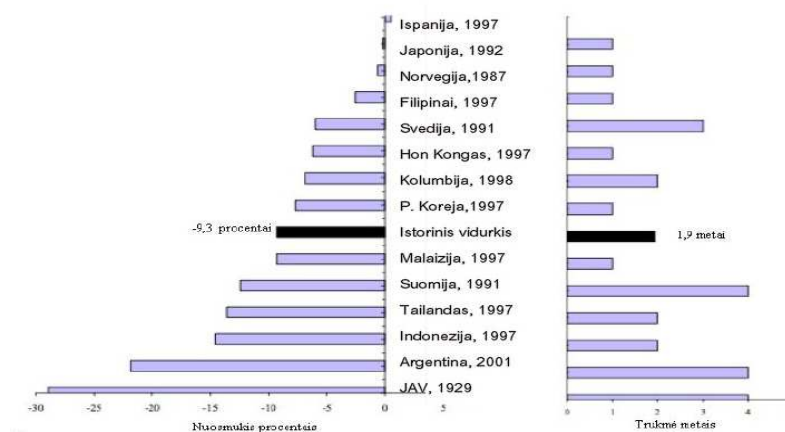
Bankams žlungant, pastebimi akivaizdūs tiesioginiai padariniai, kai nuostolius patiria banko akcininkai, indėlininkai, neapsidraudę kreditoriai bei indėlių draudikai. Banko bankroto pasekmės atrodo panašios į bet kokios kitos verslo įmonės žlugimo padarytą žalą. Bet kuri ekonominės veiklos krizė neigiamai veikia ekonomiką, tačiau bankų krizės pasekmės turi kur kas rimtesnius tiesioginius ir

netiesioginius padarinius dėl didelės pasitikėjimo, kuris prarandamas įvykus krizei, svarbos bankinėje sistemoje. Banko veikla iš esmės tuo skiriasi nuo kitų ūkio šakų. Žlugus bankui, visuomenę apima išgąstis, kad bankrutuoti gali ir kiti bankai, gali būti stipriai sukręsta visa finansų sistema ar netgi šalies makroekonomika. Bankų sistemai „infekcijos“ efektas pavojingesnis nei kitoms ūkio šakoms, nes jis plinta greičiau ir plačiau, nepaisydamas sistemos ribų, pasitaiko dažnesni žlugimo atvejai ir didesni kreditorių nuostoliai.

Krizė pavojingiausia šalies ekonomikai tuo, kad turi tiesioginę įtaką gamybos apimčiai, įmonių finansavimo išlaidoms ir kartu investicijų lygiui ekonomikoje. Bankų sektoriaus krizė pirmiausia ekonomiką veikia per vadinamąjį kredito kanalą. Bankų krizių metu sunaikinami finansiniai aktyvai ir mažėja turtas, todėl krinta ir vartojimo išlaidos. Barrell, Davis ir Pomerantz (2006) nagrinėja vartojimo išlaidų sumažėjimo poveikį, atsižvelgdami į gamybos apimčių ir turto smukimą. Jie įrodo, jog dar didesnis krizės poveikis kyla dėl pakitusio skolintojų elgesio. Smarkiai išaugus blogų paskolų skaičiui, bankai ima atsargiau teikti paskolas verslui ir namų ūkiams. Padidėjęs kredito normavimas krizės metu toliau mažina vartojimą. Su bankų krizėmis susijusių nuosmukių trukmė būna ilgesnė. Nors galima išvelgti teigiamą infliacijos sumažėjimo aspektą, tačiau didelis ir užsitęsęs neigiamas gamybos augimas, padidina defliacijos riziką.

Kai verslo ciklo nuosmukiai ir bankų krizės įvyksta greta, pasekmės ekonomikai būna rimtesnės dėl keleto priežasčių. Pirma, dėl bankų žlugimų ar banko kapitalo sumažėjimo žymiai sumažėja kredito pasiūla. Antra, turto vertės mažėjimas bankų sektoriaus krizės metu turi neigiamą įtaką paklausai, nes kartu mažėja įkeičiamo turto vertė, o dėl to namų ūkiai ir įmonės turi mažiau galimybių pasiskolinti. Išaugus atsidūrusių sunkioje finansinėje situacijoje gyventojų skaičiui, padidėjus jų bankinio kredito paklausai ir dėl to išaugus bendrai kapitalo kainai, paaštrėja informacijos tarp skolintojų ir jų klientų asimetriškumas. Bankai susiduria su nepalankios atrankos problema, nes krizės metu labiau tikėtina, kad potencialūs klientai turės finansinių problemų. Todėl vėlgi bankai stengiasi sumažinti šį poveikį mažindami kredito pasiūlą ir taikydami didesnę rizikos premiją teikiamoms paskoloms (De Grauwe 2009).

Retrospektyviniai tyrimai rodo, jog bankų krizės padariniai siejami su didžiuliu gamybos apimčių ir užimtumo lygio nuosmukiu: bedarbystės lygis kyla vidutiniškai 7 p.p. žemojoje ciklo dalyje, kuri tęsiasi vidutiniškai ketverius metus. Gamyba smunka (iš viršūnės į žemiausią tašką) vidutiniškai 9 proc. BVP per apytikriai dvejus metus.

Šaltinis: Reinhart ir Rogoff 2008

2 pav. Procentinis BVP nuosmukis ir nuosmukio trukmė metais.

Kadangi bankuose, ištikus krizei, dažnai susiduriama su didžiuoju kredito gavimo galimybių sumažėjimu, dėl to smarkiai nukenčia nekilnojamojo turto ir statybų sektorius. Būsto kainos krenta vidutiniškai 35 proc. per 6 metus, tuo tarpu nuosavybės kaina mažėja vidutiniškai 55 proc. per maždaug 3.5 metų smukimo laikotarpį (Steven L. NYSTROM 2009). Vertybinių popierių kainų kritimai, lydintys bankinio sektoriaus krizę, yra daug staigesni ir trumpesni negu būsto kainų kritimai. Paprastai finansų rinkos nuosmukis trunka trumpiau nei nekilnojamojo turto sektoriaus. Bankų krizės sukelia biudžeto sąnaudas, kurios susidaro valstybei gelbėjant žlungančius bankus, juos rekapitalizuojant ar nacionalizuojant. Dėl to gali smarkiai išaugti valstybės skola ir biudžeto deficitas. Smarkaus išsiskolinimo padidėjimo priežastis yra ne tik bankų sistemos gelbėjimo kaina, bet ir neišvengiamas mokesčių pajamų netekimas, kurio priežastis - gilus ir užsitęsęs gamybos apimčių sumažėjimas ar ambicinga anticiklinė fiskalinė politika, siekiant sušvelninti nuosmukį (David Haugh, Patrice Ollivaud ir David Turner 2009).

Toliau plėtojant išsakytą mintį apie nekilnojamojo turto rinkos burbulus, kurie yra viena iš bankų krizės priežasčių, verta paminėti autorių F.Allen, A.Babus ir E.Carletti (2009) mintis, susijusias su pastaruoju metu praūžusia krize. Kritusios nekilnojamojo turto kainos lėmė bankams ūkeisto turto vertės sumažėjimą. 2007 m. tarpbankinė rinka pajuto nemažą spaudimą, todėl centriniai bankai buvo priversti imtis likvidumo injekcijų. Ženkliai pasikeitė rinkos sąlygos, todėl bankai sumažino skolinimo tempus.

Problemos bankiniame sektoriuje vartotojus ir ekonomiką paliečia ir per kitus kanalus. Bankų „lėšų poreikio sąskaitose“ paslaugos ir atliekamos garantijos apsaugo klientus nuo likvidumo spaudimo. Mokėjimų sistemos funkcionavimui svarbus klientų pasitikėjimas bankais patikint jiems savo lėšas bei dar svarbiau yra bankų tarpusavio pasitikėjimas. Mokėjimų sistemos griūtis

neišvengiamai sukelia didžiulius nuostolius dėl susilpnėjusios prekybos. Diamond ir Dybvig (1983) taip pat akcentuoja, kad bankai sukuria dar vieną svarbų mechanizmą, suteikdami klientams neatidėliotiną investicijų galimybę, skatindami indėlių paklausą ir didesnę santaupų lygį ekonomikoje.

Bankų krizės veikia gyventojų pasitikėjimą finansų tarpininkais. Una Okonkwo Osili ir Anna Paulson (2009) savo tyrime bandė nustatyti, kaip praėjusioje patirtos bankų krizės lemia dalyvavimą su bankais susijusiose operacijose. Tyrimui pasirinkti JAV imigrantai iš šalių, anksčiau patyrusių bankų krizes. Gauti rezultatai parodė, jog krizės patirtis turi didelę reikšmę priimant sprendimus, kuriuose bankai atlieka tarpininko vaidmenį: turint bet kokią sąskaitą banke, dedant indėlį ar perkant būstą. Lyginant su kitais imigrantais, vidutiniškai 7,3 p.p. mažiau imigrantų, išgyvenusių bankų krizę savo šalyje, turėjo nuosavą būstą. Psichologinis krizės poveikis neabejotinai turi ekonominę reikšmę. Ypač patirti dideli indėlininkų nuostoliai mažina potencialių indėlių skaičių, santaupų lygį ekonomikoje. Teikdami paskolas, bankai remiasi informacijos apie skolininkus rinkimu. Šis ilgalaikis procesas leidžia įvertinti kredito vertę „geriems“ ir „blogiems“ klientams. Bankų griūtys taip pat lemia informacijos apie klientus praradimą, taigi dėl krizės atsiranda papildomos sąnaudos, kol ši informacija vėl gaunama. Taipogi dėl tokios informacijos specifiškumo norintiems pasiskolinti sunkiau rasti kitą, pakeičiantį banką. Daugelyje šalių mažos įmonės ir namų ūkiai turi mažiausiai galimybių skolintis vertybinių popierių rinkose. Domač ir Ferri (1999) nustatė, jog mažos ir vidutinės įmonės Malaizijoje ir Pietų Korėjoje bankų krizių metu nukentėjo neproporcingai. Autoriai tai sieja su tuo, kad šios įmonės labiau nei didesnės priklauso nuo bankinio kredito. Taip pat tai galima paaiškinti didesniu informacijos asimetriškumu jose bei tuo, kad mažos įmonės dažniausiai pasižymi nepastovumu ir dėl to didesne kredito rizika.

Nors literatūroje išskiriama daug skirtingų bankų krizių poveikio ir įtakos ekonomikai aspektų, vis dėlto daugumoje šaltinių daroma išvada, jog bankinių krizių poveikis ekonomikai stipresnis nei kitų finansinių krizių. Viename jau minėtų autorių David Haugh, Patrice Ollivaud ir David Turner (2009) atliktame tyrime analizuojamos 6 didžiausios bankų krizės. Autoriai lygina nuosmukius lydinius bankų krizes su kitais nuosmukių tarpsniais. Tyrimo rezultatai rodo, jog:

- Gamybos nuostoliai paprastai būna 2 – 3 kartus didesni ir laikotarpis, kol gamyba grįžta iki buvusio lygio, mažiausiai dvigubai ilgesnis.
- Verslo ir ypač nekilnojamojo turto investicijos nuosmukio metu sumažėja neproporcingai.
- Atsigavimas, atsižvelgiant į prieš nuosmukį buvusią situaciją, būna prislopintas, neryškus.
- Eksportas vaidina svarbesnį vaidmenį atsigavimo metu. Taip pat atsigavimo laikotarpiu svarbesnės verslo, o ne nekilnojamojo turto investicijos.
- Biudžeto balanso pablogėjimas būna ryškesnis, paprastai siekia apie 10 p.p. šalies BVP nuosmukio. Net cikliškai suderintas balansas bankų krizės sukkelto nuosmukio metu paprastai

sumažėja daugiau. Tai galima aiškinti papildomais fiskaliniais kaštais, atsirandančiais gelbėjant bankus ir taikant diskretinę fiskalinę politiką.

- Bankų krizės gali turėti ilgalaikį poveikį ekonomikai. Japonijoje bankų krizės sukeltą nuosmukį lydėjo potencialaus ekonomikos augimo sumažėjimas, nulemtas užsitęsusių bankų problemų, sumažinusių kapitalo paskirstymo efektyvumą.

Galima daryti išvadas, kad bankų krizės įtaka šalies ekonomikai priklauso nuo ekonomikos bruožų, krizės prigimties ir masto. Bankų krizės stipriau paliečia besivystančias šalis, kuriose mažai išplėtotą vertybinių popierių rinka ir kurių vyriausybės neturi pakankamai lėšų bankų gelbėjimui. Neigiami ekonominiai sukrėtimai sutrikdo tiek ekonomikos, tiek bankų veiklą, o bankinės sistemos sutrikimai turi papildomą įtaką augimui, bankams mažinant kreditavimą. Toks papildomas bankų krizių poveikis stipriau paliečia besivystančias šalis, kuriose ribotos alternatyvos bankiniam finansavimui, taip pat turinčias mažiau galimybių gauti užsienio lėšų bei valstybes, kuriose bankų sektoriaus krizė trunka ilgiau. Didesnis priėjimas prie užsienio finansavimo gali padėti sušvelninti bankų krizės poveikį, tačiau, kiek tai bus veiksminga, priklauso nuo pačios krizės sudėtingumo.

Pastebima, jog bankų krizės ilgiau tęsiasi išsivysčiusiose šalyse. Vyrauja nuostata, jog finansų sistema jose yra atsparesnė įvairiems sukrėtimams, lyginant su besivystančiomis šalimis. Tai kartu reiškia, jog stipriai finansų sistemai paveikti reikia didesnio sukrėtimo. Taigi krizė būna rimtesnė, ją sunkiau kontroliuoti ir tęsiasi ilgiau, ypač, kai realūs atlyginimai nėra pakankamai lankstūs. Vis dėlto, esant stipresnei finansų sistemai ir realiajai ekonomikai bei valdžiai turint teisę imtis radikalių reguliavimo priemonių, krizės padariniai išsivysčiusioje šalyje būna ne tokie dramatiški. Besivystančiose valstybėse blogų paskolų dalis krizės metu būna didesnė, daugiau bankų žlunga. Bankai besivystančiose šalyse paprastai užima didesnę dalį finansų sistemos, tad jų krizės poveikis realiai ekonomikai didesnis. Reikia pabrėžti, jog pasekmės priklauso nuo krizės sprendimo būdo ir nuo to, kaip greitai imama spręsti bankų sektorių ištikusias problemas. Taigi nors išsivysčiusios ekonomikos šalis krizės paliečia mažiau, problemų sprendimo atidėjimas gali turėti ilgalaikį poveikį. Nors gamybos nuostoliai auga priklausomai nuo krizės trukmės, biudžeto sąnaudos nuo krizės trukmės nepriklauso. Pavyzdžiui, Argentinoje (1980 – 1982 m.) ir Meksikoje (1994 – 1995 m.) bankų krizės truko trumpai, gamybos nuostoliai buvo gana maži, nepaisant aukštų biudžeto sąnaudų. Japonijoje, priešingai, užsitęsusi krizė lėmė tiek dideles biudžeto sąnaudas, tiek gamybos praradimus.

Taigi bankinio sektoriaus krizės pasekmės šalies ekonomikai iš ties palieka didžiulį pėdsaką. Tik vienus ekonominius sektorius veikia labiau, o kitus mažiau. Išsamiau savo darbe svarbiausius ekonominius rodiklius, kuriuos paveikia bankų krizė aptarsiu darbo trečiojoje dalyje, nagrinėdama istorinius krizės padarinius Centrinės Europos šalyse 1990-1998 m. laikotarpiu.

II. TYRIMO METODOLOGINIAI ASPEKTAI

Ne vienerius metus ekonomistai nagrinėja ryšį tarp bankų krizės ir ekonomikos augimo. Dvi pagrindinės interesų grupės yra fiskalinės išlaidos ir produkcijos nuostoliai, nukenčiantys kriziniu laikotarpiu. Daugelyje tyrimų fiskalinės išlaidos, siejamos su krizių sprendimo būdu, parodomos pakankamai didelės skirtingose situacijose ir net nevisada lengvai įvertinamos skirtingose šalyse. Taipogi kalbant apie bankų krizes, išskiriamas ir produkcijos augimas, kuris yra vienas svarbiausių ekonomikos veiksnių. Prieš aptariant tyrimui parinktą modelį, apžvelgsiu literatūroje dažniausiai naudojamus modelius ir metodikas.

2.1. Bankų krizės poveikio ekonomikos augimui taikomų tyrimų apžvalga

Keletas tyrimų analizuoja fiskalines išlaidas, susijusias su krizės sprendimu ir pabrėžia jų dydį, nors visa tai apskaičiuoti ir įvertinti skirtingose šalyse sudėtinga. Kaip alternatyva, produkcijos augimo sumažėjimas bankų krizės metu, yra labai populiarus tyrimas, kadangi produkcijos augimas yra vienas iš svarbiausių ekonomikos rodiklių, lengvai palyginimas skirtingose šalyse. Vidutiniškai apskaičiuotas produkcijos nuosmukis labai svyruoja, priklausomai nuo pasirinkto modelio: tarp 1-8 p.p. produkcijos augimo kiekvienais metais ir 4-20 proc. BVP kritimo kriziniu metu. Tačiau minėti tyrimai neįvertina ar produkcijos nuostoliai buvo sukelti būtent bankų krizės.

Skirtingi autoriai skirtingai vertina laikotarpį, kada prasideda krizė, kada baigiasi. Aziz et al (2008) vertina produkcijos augimo apimtį tris metus iki krizės, tuo tarpu Bordo (2001) skaičiuoja penkerius metus. Krizės pabaiga fiksuojama tuomet, kai produkcijos augimas sugrįžta į normalią rinkos būseną. Demirguc-Kunt (2006) taip pat vertina produkcijos augimo pokyčius per trejus metus po krizės, palyginti su vidutiniu augimu per trejus metus prieš krizę. Hoggarth, Reis ir Sapporta (2002) pažymi, kad šis metodas yra mažiau efektyvus nei tyrimas, kur produkcijos augimo pokyčiai lyginami su bendra tendencija, kuri matuojama kaip dešimties metų produkcijos augimo vidurkis iki krizės. Augimo kriterijus parodo, kad krizė baigiasi, kai augimo tempas įgauna rinkos tendencijos formą, nors tai yra neatsiejama nuo produkcijos nuostolių, kurie auga tol, kol gamybos apimtys sugrįžta į tendencijos kelią. Daugelis tyrėjų remiasi produkcijos apimtys augimo tendencija, siekiant įvertinti bankų krizės poveikį. Angkinand (2008) savo tyrime vertina potencialią gamybos apimtys lygtį, pasinaudodamas ketvirtiniais realaus BVP duomenimis nuo 1970 m. iki kiekvienos krizės pradžios, duomenų išlyginimui taiko Hodrick-Prescott (HP) filtrą. Kitas autorius, Boyd (2005), įvertina tendencijos augimo normą kaip istorinio augimo rodiklio ir tuo metu esančio pasaulio augimo rodiklio svartinį dispersijos virdurkį bei lygina su produkcijos augimo nuostoliais. Kiek kitokią metodiką taiko Cerra ir Saxena (2008), pasitelkiant Nelsonu ir Plosser (1982) BVP augimo vieno kintamojo

autoregresinį modelį. Pirmą kartą šokų metodas tiriant bankų krizes buvo panaudotas Kaminsky ir Reinhart (1999). Atrasta, kad iki krizės pinigų kiekis ir palūkanų normos buvo normalaus lygio, rodantys kreditų ir pinigų paklausą. Tuo tarpu eksportas pasirodė žemiau tendencijos lygio, o valiutų kursai rodė augimą. Aštuoni mėnesiai iki bankų krizės produkcijos augimas krito žemiau tendencijos lygio, o akcijų rinka demonstravo aukščiausią kainų lygį, kas rodė bankų krizę esant prieš ciklinį nuosmukį. Vienas iš naujausių atliktų tyrimų yra Martin Zistler (2010) bankų krizės poveikio fiskalinėms išlaidoms ir gamybos augimui tyrimas. Autorius, pasiremdamas Demirgüç-Kunt and Detragiache (1997) tyrimu, naudoja daugiakintamąjį logistinį modelį, siekiant įvertinti 80 bankinių krizių lemiamus faktorius. Žemas BVP augimas, didelė infliacija, mažos kreditorių teisės, mažas BVP vienam gyventojui ir finansų reformos naudojamos kaip hipotezė, padidinanti bankų krizės tikimybę. Autorius įrodo, kad fiskalinės išlaidos nesumažina produkcijos nuostolių ir tuo pačiu patvirtina autorių Claessens, Klingebiel ir Laeven (2003) iškeltas tokias pačias tezes. Verta paminėti vieną iš taip pat naujesnių tyrinėjimų, atliktą A.Abiad, R.Balakrishnan, P.Koeva Brooks, D.Leigh ir I. Tytell (2009), praplėtusį ankstesnes krizės padarinių apžvalgas. Savo metodika jie praplėtė net penkiais būdais. Imama vidutinės trukmės produkcijos dinamika, kuri apima 88 bankines krizes per keturiasdešimčia metų šalyse su žemomis, vidutinėmis ir aukštomis pajamomis. Tiriama ne tik kaip pokrizinis gamybos lygis koreliuoja su prieš krizine tendencija, tačiau lyginamas pokrizinis produkcijos augimo rodiklis su prieš krizine augimo rodiklio kryptimi. Remiantis naudota metodologija, pastebima, kad prieš krizinės tendencijos vertinimas baigiasi keli metai iki krizės, taigi tai nėra perkrauta netvaraus bumo rengiantis krizei, ar prieš krizinio sulėtėjimo tikimybės. Minėtų autorių analizė įdomi tuo, kad produkcijos vidutinės trukmės dinamika išsiskiria į dviejų veiksnių komponentus: kapitalą, užimtumą, darbo jėgos dalyvavimo ir bendro gamybos veiksnių produktyvumą bei paklausos pusės veiksnius: vartojimas, investicijos, eksportas ir importas. Galiausiai, atsižvelgiant į pakankamai plačias krizės pasekmes, vertinama koreliacija tarp po krizinių produkcijos ir augimo nuostolių bei kintamųjų, vertinančių pradines sąlygas ir politinį reguliavimą.

Iš esmės daugelis autorių per keletą tyrinėjimo metų, kiek praplėtė ankstesnių tyrėjų apžvalgas, metodus, rado vis naujesnių bankų krizės poveikio ekonomikai veiksnių.

Trumpai apžvelgusi pastarųjų metų atliktus naujausius tyrimus, sekančiame skyriuje suformuosiu savo tyrimo metodiką.

2.2. Bankų krizės masto įvertinimo modelio parinkimas

Šioje darbo dalyje pateikiamas modelis, padedantis tinkamai įvertinti bankų krizės poveikį ekonomikos augimui, konkrečiai BVP augimui. Bus nagrinėjami makroekonominiai rodikliai, kurie padeda nustatyti bankų krizės dydį ir įvertinti ryšį tarp tokių krizių ir gamybos apimčių augimo, bei ekonometriniu metodu paaiškina kokią įtaką turi minėtam gamybos apimčių augimui šie rodikliai.

Šis metodas kiek praplės ansktesnius tyrimus net keliais aspektais. Visų pirma empiriškai išanalizuojamos krizės pasekmės, kontroliuojant krizės mažėjantį poveikį ekonominiam aktyvumui. Tam naudojamas daugialypės regresijos metodas, kuris yra pakankamai naujas bankų krizės pasekmių vertinime. Taip pat pateikiama keletą kintamųjų, skirtų kontroliuoti makroekonominę krizės reikšmingumą ir analizuoti, kaip krizės dydis veikia ekonominį augimą. Šioje vietoje galima paminėti Ranciere, Tornell ir Westermann (2005) tyrimą, kuriame autoriai naudoja kintamuosius, susijusius su kreditų augimu, siekiant palyginti ilgesnio ekonominio augimo perspektyvas šalyse su stabilia finansų sistema ir šalyse, kuriose pasireiškė sisteminė finansų krizė. Be to naudojami kintamieji, skirti įvertinti krizės mastą, atskleidžia dvi puses – kreditų ir pinigų.

Ankstesni tyrimai apskaičiavo vidutinį bankų krizių poveikį BVP ar gamybos augimui tam tikruose sektoriuose, atsižvelgiant į krizės ilgį, sprendimo politiką, krizių dvynių apsireiškimą, t.y., valiutų ir bankų krizės, ir trigubos krizės. Be to šie tyrinėjimai atskiria sisteminės ir nesisteminės krizes bei vertina tokių krizių fiskalines išlaidas. Tačiau nei vienas neišskiria individualių krizių dydžio, atsižvelgiant į makroekonominius rodiklius tokius, kaip sumažėję vidaus kreditai, indėliai ar pinigų bazė.

Taigi, bus vertinami bankų krizės laipsnio nustatymui skirti keturi kintamieji, kurie savo išraiška atitinka naudojamus autoriaus Dobromil Serwa (2008). Čia remiamasi sukurta Caprio ir Klingebiel (2003) bei išplėsta Luc Laeven ir Fabian Valencia (2008) duomenų baze, kurioje pateiktos tikslios datos, kada tiriamos šalys susidūrė su (sisteminė) bankų krize. Kiekybiniai duomenys naudojami iš Tarptautinio valiutos fondo, OECD, EcoWin, šalių statistikos departamento duomenų bazių. Visi žemiau minimi kintamieji bus stebimi 14 metų laikotarpyje, t.y. 7 metai iki krizės ir 7 metai po krizės, įtraukiant pirmus metus prasidėjus krizei. Tokiu būdu bus galima įvertinti kintamųjų reikšmes ramiu ir kriziniu laikotarpiu. Tikėtina, kad bus pastebėta tendencija, jog kredito apimties pokyčiai, priklausys nuo krizės stiprumo. Tinkamai nustatyti bankų krizės pabaigą pakankamai sudėtinga, todėl pagrindinė tyrimo mintis išanalizuoti duomenis skirtingais laiko momentais, t.y. kiekvienas kintamasis yra vertinamas dukart - prieš krizę septynių metų termine ir po krizės dar septynių metų eigoje.

Visų pirma, bus vertinama procentinė išraiška faktinio kredito, reikalingo apskaičiuoti kreditų pasiūlos pokytį dėl keleto bankų žlugimo, griežtesnės komercinių bankų kreditų išdavimo politikos, nuostolių ir padidėjusios kapitalo priežiūros, mažinančios kapitalo bazę ir limituojančios kredito

pasiūlą kartu su kapitalo pakankamumo reikalavimu. Tokio kintamojo pasirinkimas motyvuojamas literatūroje aprašomu pinigų perdavimo mechanizmu bei finansinio akseleratoriaus būvimu, kuris stiprina realios ekonomikos svyravimus. Tokius reiškinius plačiai aprašė Calza ir Sousa (2005).

Svarbu atkreipti dėmesį į skirtumą tarp skolinimo palūkanų normos ir vadinamos politikos palūkanų normos, kuri matuoja kreditų normavimą kriziniu laikotarpiu. Pastebimas kintamojo padidėjimas prieš du metus iki krizės ir kritimas kriziniu metu iki buvusio lygio. Toks kintamasis yra puikus matas krizei prognozuoti, tačiau netinkamas krizės dydžiui įvertinti.

Toliau bus naudojamas dydis, kaip bendrų surinktų indėlių skirtumas, kai yra kontroliuojama mokama palūkanų norma už šiuos indėlius. Taip įvertinamas bankinės krizės dydis. Tegul r_t bus palūkanų normos dydis laiko momentu t ir d_t bus gryniesi surinkti indėliai, kaip procentinė išraiška nuo prieš tai buvusio bendro indėlio dydžio, t.y. skirtumas tarp indėlių įplaukų ir indėlių atsieniavimo laiko momentu t , padalintas iš indėlių sumos dydžio momentu $t-1$. Bendra indėlių išraiška D_t laiko momentu t priklauso nuo indėlių vertės laiko momentu $t-1$, naujų indėlių įplaukų, senų indėlių atsieniavimo ir palūkanų normos, mokamos už senus indėlius:

$$D_t = D_{t-1} + D_{t-1} \cdot d_t + D_{t-1} \cdot r_{t-1} \quad (1)$$

Iš šios lygybės galime išreikšti grynąsias indėlio įplaukas, kaip procentinę išraišką nuo senųjų indėlių:

$$d_t = \frac{D_t - D_{t-1}}{D_{t-1}} - r_{t-1}. \quad (2)$$

Bankinių krizių laikotarpiu mažesnė d_t reikšmė parodo investuotojų polinkį likvidumui. Tokia situacija buvo aprašyta ir Gupta tyrime (2005). Kuo ryškesnė krizė, tuo didesnės bankų griūtys ir mažesnis polinkis kaupti indėlius banke. Itin ekstremaliose situacijose d_t reikšmė gali būti neigiama, jei surenkama mažiau indėlių, lyginant su jų išgryninimu arba bendras indėlių procentinis prieaugis yra mažesnis nei indėlių palūkanų normos.

Toliau išreiškiamas trečiasis bankų krizės matas b_t , kuris yra skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų. Čia turima omenyje pinigų pasiūlos padidėjimas, susijęs su palūkanomis mokamomis už paklausą, laikotarpiu, santaupomis, užsienio valiutos indėliais. Procentinį pinigų pasiūlos augimą pavaizduojame:

$$h_t = \frac{M_t - M_{t-1}}{M_{t-1}} - k \cdot r_{t-1},$$

(3) kur M_t yra pinigų pasiūla laiko momentu t .

Palūkanos mokamos už pinigų pasiūlos dalį tol, kol pinigų kiekis susideda iš cirkuliuojančių pinigų - išraiška G . Tokiu būdu naudosime parametą k iš intervalo $(0,1)$, nusakantį vidutines pinigų kiekio palūkanas $k \cdot r_t$. Čia dydis k mažesnis už 1, nes rinkos palūkanų norma r yra didesnė už indėlių ir kitų pinigų kiekio komponentų palūkanų normą – tyrime šį dydį prilyginu 0,8. Taigi trečiasis dydis išreiškiamas tokia lygybe:

$$b_t = h_t - \frac{G_t - G_{t-1}}{G_{t-1}},$$

(4)

Šis trečiasis dydis kaip ir antrasis gali būti naudojamas išreikšti polinkį taupyti ramesniu ir kriziniu laikotarpiu. Tai yra analogiška grynujų lėšų rodiklio skirtumui, naudojamam minėto tyrėjo Gupta (2005), kuris pažymi, kad šis rodiklis didėja krizių periodu. Taigi indėliai ir pinigų kiekis auga lėčiau lyginant su grynaisiais pinigais kriziniu momentu.

Galiausiai ketvirtasis dydis, naudojamas tyrime, yra išreiškiamas kaip procentinis realiųjų pinigų pokytis. Pinigų normos augimas sumažėja kriziniu metu dėl kreditų normavimo ir investuotojų atsitraukimo iš bankinės sistemos. Minėtas dydis yra įdomus tuo, kad leidžia daryti palyginimus tarp kitų atliktų pinigų-gamybos santykio tyrimų. Empirinis tyrimas nusako, kad šis santykis yra reikšmingas kalbant apie abi kryptis. Gamybos augimas lemia pinigų pasiūlos pokyčius, tuo tarpu pinigų kiekio augimas turi įtakos produkcijos pokyčiams.

2.3. Bankų krizės ir ekonominio augimo sąsaja

Produkcijos augimui gali turėti įtakos bankų krizė net šešiais skirtingais keliais. Šiuos būdus plačiai aprašė Hoggarth, Reis and Saporta (2002). Pirmiausia, bankų griūtis mažina pinigų ir kreditų pasiūlą, kas gali sukelti recesiją. Mažėjanti kreditų pasiūla priverčia įmones ir namų ūkius apriboti investicijas ir vartojimą. Tokiu atveju trumpuoju laikotarpiu sumažėja produkcijos augimo apimtis. Antra, mažėjančios investicijos savo ruožtu sumažina kapitalo augimą ir produktyvumą. Trečia, banko nepakankamumas gali generuoti informacijos trūkumus apie klientus, trukdo jiems gauti kreditus, todėl didėja ekonominės veiklos išlaidos. Ketvirta, prevencinė bankų politika apriboja kreditus tik firmoms, kurios yra geros būklės, tokiu atveju, silpnesnes pasmerkia bankrotui. Labiau apriboti kredito limitai priverčia įmones mažinti prekybinius kreditus klientams, tokiu būdu mažėja produkcijos

gamyba. Penkta, indėlininkai gali prarasti pasitikėjimą bankais, ar bankai gali prarasti pasitikėjimą kitų bankų, todėl sutrinka mokėjimo sistemos ir sunaikinama prekyba. Galiausiai, bankų krizės taip pat gali būti kartu su skolų ir valiutų krizėmis. Tokios "dvigubos" arba "trigubos" krizės sukelia stipresnius ekonominės veiklos susitraukimus, pvz. per balanso poveikį. Keletą tokių krizių minčių aprašyta teorinėje dalyje.

Taipogi yra ir kita šio ryšio pusė: mažėjantis produkcijos augimas, turi įtakos skirtingiems bankų krizės kintamiesiems - indėlių ir kreditų augimui. Recesija sukelia įmonių neveiksnių paskolų staigų augimą ir galiausiai lemia bankų nuostolių atsiradimą bei kapitalo atsargų augimą. Padidėjusios kapitalo atsargos sumažina kreditų normavimo veiklą bankuose. Mažėjanti turto vertė taip pat menkina įmonių vertę ir jų užtikrinimui reikia imti kreditą. Mažesnis užstatas – reiškia mažesnę gaunamą kreditą. Griežtesnės skolinimo sąlygos silpnesnėms įmonėms neleidžia gauti kredito. Be to, įmonės turinčios balanso problemų recesijos metu sumažina banko paskolų poreikį. Didžiuliai bankų nuostoliai ir sumažėjęs ekonominis aktyvumas veda prie likvidumo problemų bei sumažina bendrą kreditų augimą.

Recesija ir ekonominis sulėtėjimas veikia pinigų kiekį bei indėlius. Namų ūkiai sutaupo mažiau dėl mažėjančių pajamų ir augančio nedarbo. Likvidumo problemos taipogi veikia bankus, dar labiau mažina indėlius ir santaupas. Empirinėje literatūroje tvirtinama, kad užfiksuotas nuosmukis be kitų faktorių yra geras bankų krizės prognozuotojas.

Norint įvertinti ryšį tarp krizės masto ir ekonominio ar gamybos augimo, bus naudojamas daugialypės regresijos metodas. Prieš taikant kintamųjų priklausomumo analizę, įvertinamos vidurkių ir standartinių nuokrypių reikšmės, vertinant atskirai iki krizinį laikotarpį ir po krizinį laikotarpį. Taip labiau bus išryškunami skirtumai ir galimi kintamųjų reikšmių svyravimai apie vidurkį.

Pagrindinė analizės dalis koncentruosis ties regresijos lygties išvedimu, kuri susieja vieną kintamąjį Y (realaus BVP augimas), vadinamą priklausomu kintamuoju, su kitais – nepriklausomais kintamaisiais X_1, X_2, \dots, X_k (nagrinėjama krizės dydžio finansiniais rodikliais). Panaudojus regresijos lygtį, galima su tam tikru patikimumu prognozuoti priklausomojo kintamojo Y reikšmes pagal nepriklausomų kintamųjų reikšmes.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_x X_x + \varepsilon. \quad (5)$$

Taigi turime išreikštą priklausomybę tarp atsitiktinių dydžių. Esant stochastinei priklausomybei, nepriklausomų kintamųjų kitimas apibūdina Y kitimą su tam tikra atsitiktine paklaida ε . Esminiai analizės uždaviniai bus regresijos funkcijos koeficientų β taškinių ir intervalinių įverčių radimas, hipotezių apie regresijos funkcijos koeficientus tikrinimas, optimalios regresijos lygties sudarymas, regresijos modelio prielaidų tikrinimas, prognozavimo paklaidų vertinimas. Naudojamas mažiausiųjų

kvadratų metodas, tam, kad būtų surasti lygties koeficientų β_j $j = 0,1,2,3,4$ taškiniai įverčiai ir užrašyta imties daugialypės tiesinės regresijos funkcija, kuri padės įvertinti ryšį tarp pagrindinio kintamojo – realaus BVP augimo ir kitų kintamųjų, matuojančių krizės dydį. Pagal gautą funkciją bus prognozuojamos vidutinės Y reikšmės fiksuotoms nepriklausomų kintamųjų reikšmėms.

Vieni iš svarbiausių tinkamumo matų yra **standartinė regresijos paklaida** ir **apibrėžtumo koeficientas**. Pagal kintamųjų stebėjimo rezultatus bus gauta imties regresijos lygtis. Nagrinėsiu, ar gauta regresijos lygtis gerai atitinka duomenis. Regresijos funkcija tuo geriau atitinka tyrimo duomenis, kuo mažesni skirtumai yra tarp stebėtų reikšmių Y_i ir pagal imties regresijos funkciją apskaičiuotų prognozių. Šis skirtumas vadinamas liekamąja paklaida arba tiesiog trumpai liekana.

$$e_i = Y_i - \hat{Y}_i, \quad (6)$$

čia e_i – liekana, Y_i – stebėta reikšmė, \hat{Y}_i – pagal regresijos lygtį apskaičiuota reikšmė. Vertinant regresijos funkcijos tinkamumą naudojamos trys nuokrypių kvadratų sumos:

bendroji nuokrypių kvadratų suma, apibūdinanti Y reikšmių sklaidą apie vidurkį \bar{Y} .

$$SS_P = \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2. \quad (7)$$

regresinė nuokrypių kvadratų suma, apibūdinanti Y reikšmių sklaidos apie vidurkį \bar{Y} dalį, kuri paaiškinama Y tiesine regresija kintamųjų X_j atžvilgiu (t.y. jų tiesine priklausomybe) – „paaiškinama nuokrypių dalis“.

$$SS_R = \sum_{i=1}^n (\hat{Y}_i - \bar{Y})^2. \quad (8)$$

liekanų (liekamųjų paklaidų) kvadratų suma, apibūdinanti Y reikšmių sklaidą apie regresijos funkciją, t.y. Y reikšmių sklaidos apie vidurkį \bar{Y} dalį, kuri nepaaiškinama tiesine regresija – „nepaaiškinama nuokrypių dalis“

$$SS_e = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2 = \sum_{i=1}^n e_i^2 \quad (9)$$

Galima įrodyti, kad $SS_P = SS_R + SS_e$, tuomet daugialypės regresijos apibrėžtumo

koeficientas $r^2 = \frac{SS_R}{SS_P}$ parodo, kuri dydžio Y sklaidos apie vidurkį \bar{Y} dalis paaiškinama tiesine regresija. Kuo r^2 artimesnis vienetui, tuo didesnė sklaidos dalis paaiškinama tiesine regresija, t.y. tuo geriau regresijos funkcija aprašo kintamąjį Y.

Daugialypėje tiesinėje regresinėje analizėje taip pat naudosiu koreguotą daugialypės regresijos apibrėžtumo koeficientą, kuris atsižvelgia į imties didumą n ir nepriklausomų kintamųjų skaičių regresijos lygtyje K (mano atveju šis skaičius lygus 4).

$$r_{adj}^2 = 1 - \frac{\frac{SS_e}{n-K-1}}{\frac{SS_P}{n-1}} \quad (10)$$

Neatsiejama analizės dalis bus iškeltų hipotezių tikrinimas. Ieškant daugialypės tiesinės regresijos funkcijos, tikrinama hipotezė apie regresijos tiesiškumą. Jeigu visi regresijos lygties koeficientai prie nepriklausomų kintamųjų lygus nuliui, tai regresijos modelis prognozėms visiškai netinka. Hipotezė tikrinama naudojant Fišerio F kriterijų su dešinine kritine sritimi:

$$F = \frac{\overline{SS_R}}{SS_e} \sim F(K, n - K - 1) \quad (11)$$

Jeigu H_0 atmetama ir priimama H_1 , tai regresija yra tiesinė, bent vienas koeficientas nelygus nuliui ir regresijos modelis bent jau iš dalies prognozėms tinka.

Kita naudojama hipotezė dėl ekonomikos augimo ryšio su kitais krizės kintamaisiais yra įvertinama remiantis Stjudento statistika:

$$T_j = \frac{b_j}{s_b} \sim St(n - K - 1), \quad j = 0, 1, \dots, K. \quad (12)$$

Jeigu nulinė hipotezė atmetama, tai koeficientas β_j statistiškai reikšmingai skiriasi nuo nulio, t.y. Y reikšmės priklauso nuo X_j . Kitaip tariant, ekonomikos augimui įtakos turi bankų krizės kintamieji.

Taigi tinkamai identifikuoti kintamuosius, kurie labiausiai veikia realaus BVP augimą yra vienas svarbiausių darbo uždavinių. Minėta identifikavimo problema yra labai svarbi daugelyje tyrimų, kuriuose analizuojamos bankų krizės pasekmės. Daugelis tyrėjų tokių, kaip Boyd, Kwak, Smith (2005), ginčijasi dėl to, kad jų paskaičiavimais produkcijos augimo sumažėjimas atsiranda kriziniu metu, o ne dėl to, kad įvyko krizė. Kitais bandymais buvo vertinama bankų krizės padariniai, lyginant šalis susidūrusias su krize ir tas, kurios nepatyrė krizės (tokius bandymus atliko Hoggarth, Reis ir Saporta, 2002) arba lyginant kompanijas, priklausančias nuo išorės finansavimo ir tas, kurios yra nepriklausomos. Pastaruosius tyrimus atliko Dell’Ariccia, Detragiache ir Rajan (2005), Kroszner, Leaven ir Klingebiel (2007). Visiškai kitame kontekste autoriai Levine, Loayza ir Beck (2000) kaip instrumentus naudoja sulaikytos vertės kreditus ir indėlius bei vertina finansinio išsivystymo poveikį ekonomikos augimui.

Darbe naudojamu identifikavimo būdu, pabrėžiama, kad krizės parametrų vidurkiai ir dispersijos skiriasi ramiu ir bankų krizės periodu bei priklauso nuo nagrinėjamos šalies ekonomikos ir finansinio išsivystymo lygio. Pirmiausia, bankus veikia ne tik makroekonominiai kintamieji ir recesija krizės metu, bet ir išskirtiniai sukrėtimai, kurie bankiniame sektoriuje yra specifiniai ir nepriklauso nuo realių verslo ciklų. Minėti sukrėtimai susiję su finansinėmis problemomis ir bankinių institucijų griūtimis, kurias lemia prastas valdymas, nepakankama priežiūros institucijų veikla, sukčiavimas bei užkratas iš kitų institucijų ar įvykiai, nesusiję su ekonomikos sulėtėjimu. Visi šie sukrėtimai (arba šokai) veikia kreditų, indėlių ir pinigų augimą, labiau nei verslo ciklai. Antra, finansų ir ekonomikos išsivystymo lygis nustato kreditų, indėlių ir pinigų augimo tempą. Minėtas tempas gali būti didesnis ar labiau kintamas šalyse su mažiau išvystytu finansiniu sektoriumi, kur yra mažesnis pradinis indėlių ir kreditų lygis, ne itin griežtos priežiūros taisyklės, nepakankamos užsienio investicijos ir kiti veiksniai. Ne itin išsivysčiusios šalys dažnai vykdo mažiau patikimą ekonominę politiką, kuri veda prie aukšto infliacijos lygio, kuris mažina kreditų ir indėlių apimtį.

Prieš pereidama prie statistinės analizės dalies, kurioje išsamiai pristatysiu tiriamas Centrinės Europos šalis, kuriose buvo fiksuoti krizinei periodai ir galiausiai įvertinsiu kaip kinta pagrindiniai aprašyti rodikliai bankų krizės laikotarpiu, apibendrinsiu naudojamų svarbiausių kintamųjų išraiškas. Taigi produkcijos ar gamybos augimas yra skaičiuojamas kaip realaus BVP kitimas procentine išraiška. Indėliai vertinami kaip indėliai iki pareikalavimo ir žymimi kaip indėlių įplaukos, pinigų kiekis išreiškiamas kaip M2, kreditai vertinami vidaus rinkoje ir vadinami kreditų apimtys, gryniesiems pinigais, kaip laisvai cirkuliuojantys pinigai (t.y. pinigai M1-indėliai). Rodikliai bus skaičiuojami ir pateikiami kiekvienai šaliai atskirai, visi analizėje naudoti šalių duomenys pateikti 3 priede.

III. BANKŲ KRIZĖS POVEIKIS EKONOMIKOS AUGIMUI CENTRINĖS EUROPOS ŠALYSE 1990-1998

Tyrimui pasirinktos Centrinės Europos šalys Bulgarija, Čekija, Vengrija, Lenkija, Rumunija ir Slovakija, kuriose sisteminės bankų krizės pasireiškė 1990-1998 m. laikotarpiu. Šis laikotarpis svarbus ne tik pasirinktoms šalims, tačiau apskritai beveik visai Centrinei ir Rytų Europai, kurios šalys buvo sukaustytos finansinių krizių ir dalyvavo Sovietų Sąjungos subyrėjime.

Sovietinis bankų modelis iš esmės buvo paprastas – vienas valstybinis bankas, atsakingas už pinigų leidimą ir finansinę valstybės įmonių priežiūrą. Keletas specialiųjų bankų, užsienio prekybos ar taupomasis, kiek palaikė pagrindinį banką (monopolistą). Dviejų pakopų bankų sistema atsirado socializmo pabaigoje, kuomet susikūrė centrinis bankas ir keletas komercinių bankų. Staigus bankų kūrimasis buvo kiek pavojingas dėl rinkos nepatyrimo.

Kaip teigė S.Kowaliec (1999), socialinėje ekonomikoje ir esant nuolatiniam pertekliui, verslas neturėjo visiškai problemų su produkcijos realizavimu, užkeliant kainas, kad padengtų kaštus ar gaunant valstybines subsidijas. Tuo metu nebuvo blogųjų paskolų apsireiškimo ir bankai tik neženkliai vertino kredito riziką. Tik tada, kai įmonės susidūrė su rinkos šokais ir produkcijos mažėjimu, bankai pajuto blogųjų paskolų bumą ir tiesiog susidūrė su nemokumu. Centrinės Europos šalys rekapitalizavo bankus ir pertvarkė blogųjų paskolų portfelius pakankamai anksti.

Pasirinktos šalys tarpusavyje panašios, visų pirma, viename dešimtmetyje vykusiomis krizėmis (1 lentelė), prosovietine ekonomika, kai diktatorišką komunizmą keitė socializmas. Šalims buvo sunku surasti būdų kaip įsileisti užsienio kapitalą ir sustiprinti ekonomiką iš pagrindų, atkreipiant vis didesni užsienio investuotojų dėmesį. Žemiau pateiktoje lentelėje išskirtos pasirinktų šalių krizių datos ir svarbiausi tuo metu buvusios situacijos aspektai.

1 lentelė. Bankų krizės tiriamose šalyse

Šalis	Sisteminės bankų krizės pradžia	Situacijos komentaras
Bulgarija	1996	Krizės užuomazgos susijusios su blogomis bankų paskolomis pastebėtos 1991-1995 m., bet stiprėjantis nemokumas neatspindėjo likvidumo problemų iki pat 1994 m. antros pusės. Dviems valstybiniams bankams prireikė finansinės pagalbos iš Bulgarijos nacionalinio banko bei Valstybinio taupomojo banko. Bankų sistema susidūrė su griūtimi 1996 m. Vyriausybė nustojo tiekti pagalbą ir paskatino net 19 bankų uždarymą. Išlikę bankai buvo rekapitalizuoti 1997 m.

Čekija	1996	1994 m. nedidelis bankas (Banka Bohemija) buvo uždarytas dėl sukčiavimo. Kol visi indėliai buvo padengti, staiga sukurta dalinė indėlių draudimo programa. Iki 1992 m. pabaigos du bankai (Ceska ir AB Banka) buvo uždaryti. Tai sukėlė antrąją bankų pertvarkymo bangą, kuri buvo nukreipta į 18 mažųjų bankų.
Lenkija	1992	1991 m. septyni iš devynių išdo valdomų bankų susidūrė su nemokumu.
Rumunija	1990	1998 m. nemokios paskolos siekė 25-30 proc. pagrindiniuose 6 šalies valstybiniuose bankuose.
Slovakija	1998	1997 m. nepadengtos paskolos siekė net 101 mlrd. kronų, t.y. 31 proc. visų paskolų.
Vengrija	1991	Antroje 1992 m. pusėje 8 bankai susidūrė su nemokumu, tai sudarė 25 proc. šalies bendro finansinio turto. Žemės ūkio bankas pertvarkytas kapitalo srautų pagalba.

Šaltinis: Luc Laeven ir Fabian Valencia (2008)

Lenkijoje bankų ir įmonių finansų restruktūrizavimo programa kartu su ketinimu privatizuoti bankus apėmė moralinę žalą ir pakeitė bankų veiklą, nors privatizacijos procesas buvo itin lėtas. Vengrija pasimokė iš savo patirties rekapitalizuojant bankus ir galiausiai pakeitė bankų veiklos principą bei ryšį su įmonėmis, pasinaudojant privatizacijos mechanizmu (pardavimu užsienio investuotojams). Bulgarijoje, Čekijoje, Slovakijoje bei Rumunijoje bankų sistemos atkūrimas buvo tiesiog finansinė pagalba bankams ir nekeitė bankų veiklos proceso ar ryšių su įmonėmis. Šiose šalyse bankai išsilaisvino nuo blogų paskolų, liko priklausomi nuo valstybės kontrolės bei politinės įtakos, kuri pasireiškė formuojant skolinimo politiką.

Perėjimo prie socialinės ekonomikos pradinė stadija buvo kiek iškreipta. Realus sektorius ekonominio perėjimo metu patyrė dramatišką restruktūrizavimą, koreguojant rinką. Tačiau nei bankai, nei valdžios institucijos nebuvo patys svarbiausi šiame procese. Realus sektoriaus pertvarkymas buvo susijęs su rinkos jėga. Ankstyvojoje perėjimo stadijoje bankų kreditai ar vyriausybės parama padėjo visame regione finansuoti senąją veiklą, išvengiant ar net sumažinant sudėtingas korekcijas. Rimti pakeitimai atsirado tik tada, kai pritrūko finansavimo minėtai senajai veiklai. Bankai turėjo mažai galimybių reguliuoti kreditų išdavimą tokioje situacijoje, siekiant prisidėti prie realaus sektoriaus, orientuoto į rinką, augimo. Tačiau jie galėjo prisidėti prie realaus sektoriaus pertvarkymo, remiantis griežtesne skolinimo politika, nešvaistant pinigų ir neskolinant įmonėms, kurios vengė pertvarkymo.

Istoriškai per paskutiniuosius 30 metų galime išskirti net 9 didžiules finansų krizes: 1980 m. Lotynų Amerikos skolos krizė; 1989-1991 m. JAV santaupų ir paskolų krizė; 1990 m. Japonijos turto kainų burbulo sprogimas; 1992-1993 m. valiutos krizė Europoje; 1994 m. Meksikos skolos krizė; 1997-1998 m. Azijos finansų krizė; 1998 m. Rusijos finansų krizė; 2001-2002 m. Argentinos ekonomikos krizė; 2008 m. Pasaulinė finansų krizė.

Minėtas laikotarpis atnešė nemažai istorinių bankų krizių, iš kurių šiandien galime mokytis ir jas analizuojant planuoti ateities krizių valdymo priemones. Kadangi tuometinė krizė neaplenkė Lietuvos, kurioje bankų griūtis fiksuota 1995-1996 m., minimas laikotarpis tiek istoriškai, tiek ekonomiškai reikšmingas ir mūsų šaliai. Kaip kito kiekvienos mano tyrimui pasirinktos šalies nagrinėjami finansiniai rodikliai ir su kokiomis tuometinėmis problemomis susidūrė valstybės, aptarsiu sekančiame poskyryje.

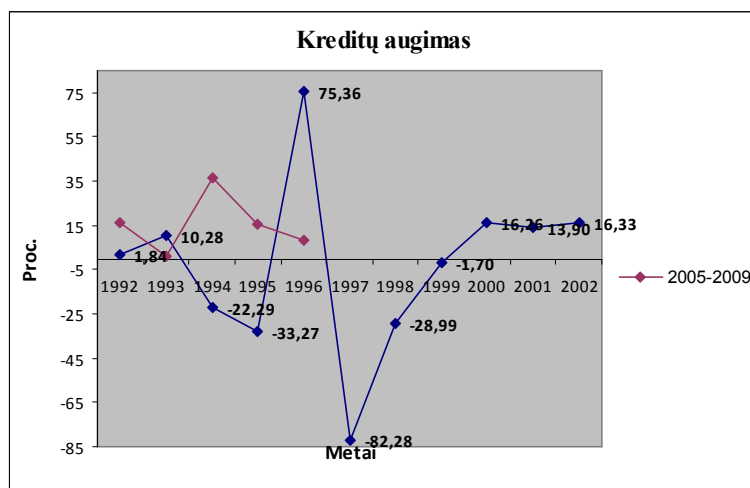
3.1. Pasirinktų šalių bankų krizės empirinis tyrimas ir rezultatų interpretavimas

Šioje dalyje atskleisiu tyrimui pasirinktų Centrinės Europos šalių Bulgarijos, Čekijos, Vengrijos, Lenkijos, Rumunijos ir Slovakijos bankų krizės vykusios 1990-1998 m. laikotarpiu pasekmes ekonomikos augimui, išskirdama svarbiausius šalių ekonominius aspektus. Palyginimui pateiksiu naujausius ekonominių rodiklių duomenis 2005-2009 m. laikotarpiu, kad galėčiau patvirtinti arba paneigti darbo pradžioje suformuotą hipotezę (H1): 1990-1998 metų Centrinės Europos atskirų šalių bankų krizės pasekmės turi panašumą su dabartinės finansų krizės pasekmėmis. Skyriaus pabaigoje pateikiami Lietuvos bankų krizės rezultatai istoriniame krizės kontekste.

Bulgarija 1996 m.

Bulgarija priskiriama prie besivystančių, augančių šalių. Po 1990 m. Bulgarija perėjo prie demokratijos ir pristatė laisvos rinkos kapitalizmą. Dramatiškai susidurta su bankine krize 1996 m. Rimos likvidumo problemos prasidėjo antroje 1994 m. pusėje ir labiau pasireiškė 1995 m. valstybiniuose ir privačiuose bankuose. Pasitikėjimas bankais krito 1995 m. ir visiškai sugriuvo 1996 m. Pirmoje krizės fazėje centrinis bankas palaikė likvidumą, įliedamas papildomo kapitalo su problemomis susidūrusiems bankams. Krizės viduryje buvo imtasi skubių priemonių, leidžiančių išsamiau kovoti su krize. Pakeitimai bankuose leido Bulgarijos nacionaliniam bankui sudaryti grupę iš 5 bankų, pasitelkiant konservatoriškumo principą ir bankroto procedūras. Sukurta indėlių apsaugos programa leido pilnai užtikrinti namų ūkių ir iki 50 proc. įmonių indėlius. Papildomai buvo nustatyta rekapitalizacijos programa 7 valstybės valdomiems bankams.

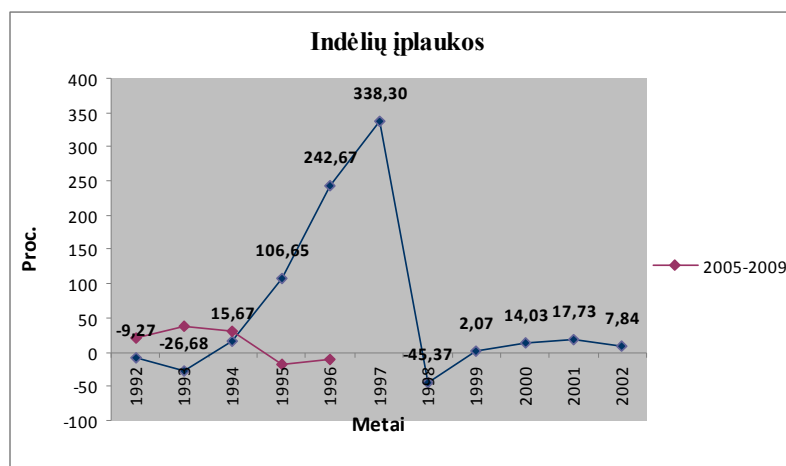
Tyrime vertinsiu nustatytus pagrindinius finansinius rodiklius: kreditų augimą, grynąsias indėlių įplaukas procentine išraiška, skirtumą tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų ir pinigų kiekio pokytį bei realų BVP augimą. Metodologinėje dalyje apsibrėžta, kad dydžiai stebimi 7 metus iki krizės ir 7 metus nuo krizės pradžios. Kadangi ne visi duomenys buvo prieinami nuo 1989 m., tad tirsiau laikotarpį nuo 1992 m. iki 2002 m.

3 pav. Kreditų augimas Bulgarijoje

Pateiktame grafike (3 pav.) matoma, kad ženkliai sumažėja kreditų augimas kriziniu laikotarpiu ir tęsiasi keletą metų po krizės. Akivaizdu, kad prasidėjusios likvidumo problemos bankuose 1994-1995 m. mažino kreditų kiekį ir tik, gavus papildomų lėšų iš valstybės, 1996 m. ženkliai išsiskiria savo augimu. Tačiau tai laikinas staigus padidėjimas, nes iki 1999 m. išsilaiko neigiamas kreditų augimas, kuris palaiapsniui išlaiko panašų lygį likusį tiriamą laikotarpį. Tikėtina, kad sudėtingu momentu bankai griežtino kreditų politiką, kadangi stigo lėšų ir buvo pertvarkomi bankai. Papildomai grafike kita spalva pateikta kreditų augimo kaita 2005-2009 m., kuomet beveik visą pasaulį buvo apėmusi finansų krizė, 2008 m. prasidėjusi JAV bankiniame sektoriuje. Akivaizdu, kad staigus išaugimas 2007 m., krito rinkoje įsismarkavus ekonominei recesijai. Iš ties kreditų sumažėjimas yra pakankamai pagrįstas reiškinys, kadangi spartus vartojimas ir skolinimasis kiek perkaitina rinką, todėl kritimas gali būti aiškinamas ne tik išoriniais veiksniais, bet ir natūraliu ekonomikos cikliškumu.

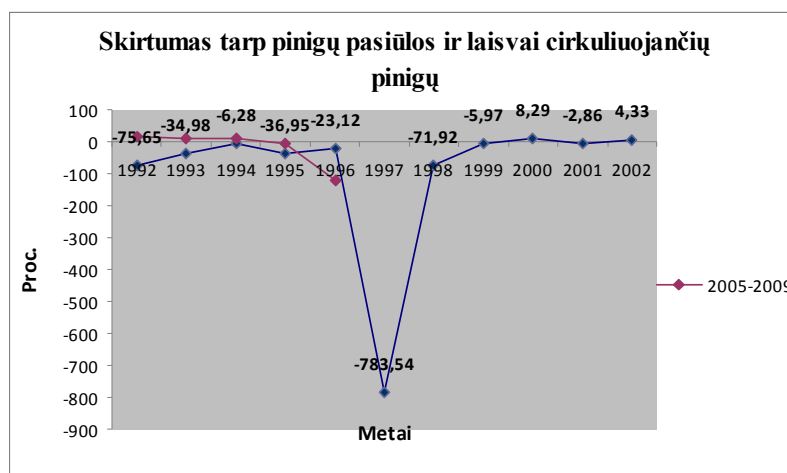
Kitas svarbus dydis (pagal metodologiją aprašytas dydis **d**), yra indėlių prieaugio kitimas, išreiškiamas kaip indėlių kiekio pokyčio ir palūkanų normos skirtumas. Jei surenkama mažiau indėlių, lyginant su jų išgryninimu arba bendras indėlių procentinis prieaugis yra mažesnis nei indėlių palūkanų normos, tuomet pastebima neigiama procentinė išraiška.

4 pav. Indėlių įplaukos Bulgarijoje

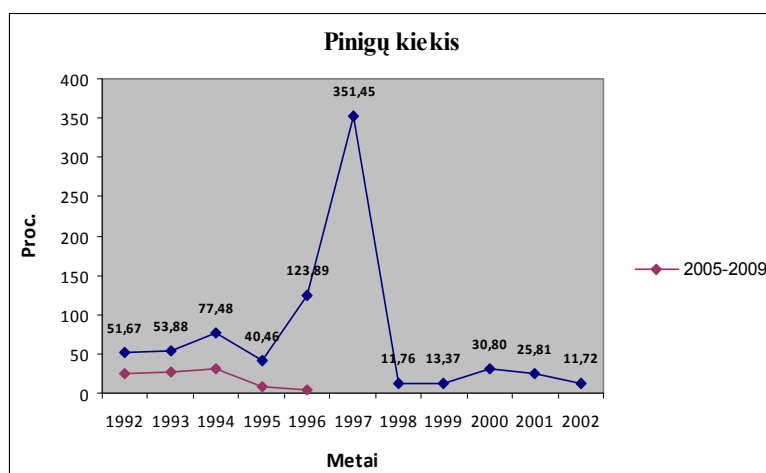
Iki 1997 m. pastebimas ženklus indėlių įplaukų augimas. Tai rodo indėlininkų polinkį laikyti lėšas banke. Prasidėjus likvidumo problemoms, bankai norėdami pritraukti daugiau indėlių, mokėjo didesnes palūkanas, tačiau nesant dideliame bankų pasitikėjimui, indėlininkai tikėtina buvo labiau linkę išsigrūninti lėšas, kas tikrai galėjo prisidėti prie banko likvidumo problemų, nes nebuvo surenkama pakankamai lėšų. Ženklūs šuoliai pastebimi 1996-1997 m. laikotarpiu. Tokią rinkos reakciją galima paaiškinti tuo metu išaugusiomis siūlomomis palūkanomis (3 priedas). Tačiau tai tik trumpalaikė tendencija, kadangi bankų rekapitalizavimo procesas kiek sumažino pasitikėjimą bankais ir tik neženkliai indėlių prieaugiai perėjo į teigiamą pusę nuo 1999 m. Vertinant pastaruosiu metu praėjusią krizę, pastebima, kad iki 2007 m. indėlių įplaukos buvo nuosaikiai augančios, tačiau tikėtina staigus lėšų išgrūnėjimas ir sumaištis rinkoje, lėmė indėlių sumažėjimą, kuris pastebimas 2008-2009 m.

Dar vienas pakankamai dažnas krizių reiškinys yra pinigų kiekio dydis, kuris kriziniu metu būna ženkliai mažesnis už laisvai cirkuliuojančias lėšas. Tai, kaip ir indėliai, parodo investuotojų polinkį likvidumui. Pagal 5 pav. galima pastebėti, kad nuo 1995 m. iki 1999 m. metų fiksuotas neigiamas pokytis tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų. Ypatingai išsiskiria 1997 m. su pakankamai dideliu neigiamu pokyčiu. Paradoksalu – indėlių grynasis prieaugis tais metais vienas didžiausių, vertinant visą laikotarpį, tačiau laisvų lėšų cirkuliuojančių rinkoje buvo kiek daugiau. Vadinasi indėlininkai ne visas lėšas buvo linkę atiduoti bankams. Vertinant 2005-2009 m. laikotarpį, pastebėta, kad išbėgėjus krizei 2008-2009 m. pastebimas ženklus kritimas, kuris ypatingai pasireiškė po metų nuo pasaulinės krizės pradžios.

5 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Bulgarijoje

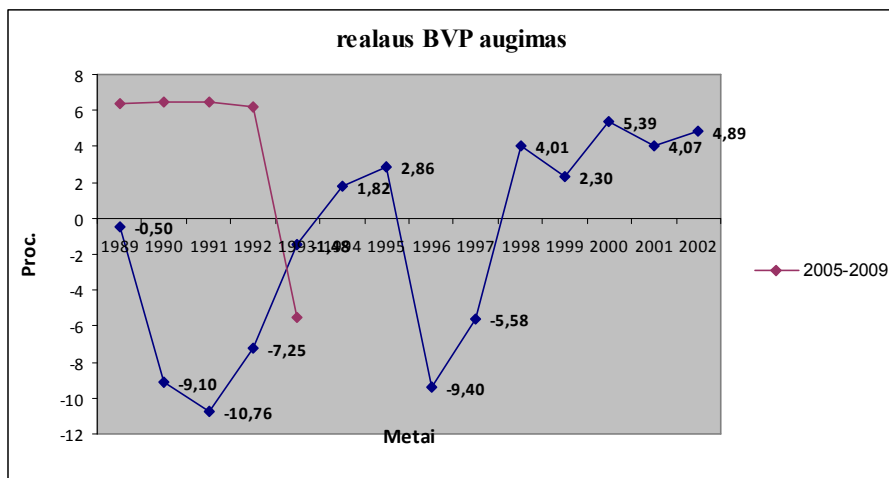
Minėtus 1997 m. verta išskirti ir kalbant apie ženklų pinigų kiekio pokytį. 6 pav. grafikas atspindi kaip kito pinigų pasiūla iki krizės ir po jos. Augimas iki aukščiausio taško pastebimas nuo 1995 m., kuomet bankams buvo įlieta papildomai pajamų iš valstybės. Tą parodo ir 1996 m. proveržis kreditų augime, kuomet buvo surinkta daugiausia indėlių. Tačiau vidurkį viršijantis pokytis, kalbant apie visus keturis finansinius dydžius, išsiskiria vos pirmais ar antrais metais nuo krizės pradžios, kada rinka iš esmės yra labai jautri ir ryškesnės tendencijos pasirodo tik po ilgesnio laiko. Pastebėta, kad šis kintamasis taip pat išryškina 2005-2009 m. laikotarpyje ties 2007 m. prasidėjusį pinigų kiekio kritimą, susijusį su tuo metu sumažėjusių kreditų ir indėlių kiekiu.

6 pav. Pinigų kiekis Bulgarijoje

Vertinant esminį tyrimo rodiklį – produkcijos augimą, kuris išreiškiamas kaip realaus BVP augimas (7 pav.), pastebėta, kad neigiami svyravimai jau buvo matomi 1989-1993 m., t.y. iki krizės, ir 1996-1997 m. - krizės pradžioje. Nors rinkoje pinigų pasiūla buvo pakankamai didelė, tačiau produkcijos augimui įtakos turėjo neženkliai. Akivaizdžiai matoma pateikto 2005-2009 m. laikotarpio tendencija, kuri atspindi ženklų kritimą 2009 m.

Vertinant tiek 1996 m. buvusią krizę, tiek beveik po dešimtmečio praūžusią krizę, galima teigti, kad iki krizės buvęs beveik visų rodiklių nuosaukis, o kartais net ženklus augimas, kriziniu metu demonstruoja neigiamus pokyčius.

7 Pav. Realus BVP augimas Bulgarijoje

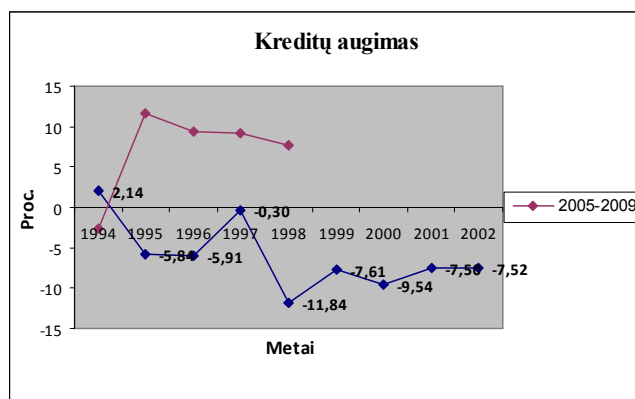
Čekija 1996 m.

Pagal TVF duomenis šalis priskiriama prie pažengusios ekonomikos šalių. Čekija iš kitų šalių išsiskiria tuo, kad ekonominius pagrindus iš esmės lėmė ne tik visą Centrinę ir Rytų Europą apėmęs persitvarkymas į rinkos ekonomiką, tačiau ir 1993 m. atskilimas nuo Čekoslovakijos. Istoriskai žvelgiant, ekonomika išgyveno pakilimą 1970 m., tačiau kiek sustojo tarp 1978-1982 metų. Mėginimas atgaivinti rinką 1980 m., pasinaudojant darbuotojų mokymo ir valdymo programomis buvo nerezultatyvus. Aksominė revoliucija 1989 m. padėjo šaliai išsivaduoti iš komunistinių gniaužtų. Sumanus ekonomikos valdymas leido panaikinti kainų kontrolę, didino užsienio investicijų įplaukas, vidaus vartojimą ir pramonės produkcijos augimą bei vedė prie stabilaus valiutos kurso. 1991-1997 m. didžiulės pagalbos pajėgos buvo nukreiptos bankų sektoriaus restruktūrizavimui. Įkurtas bankas „ligoninė“, kuriame kaupėsi visos blogosios paskolos. Čekijoje pagrindinės bėdos buvo susijusios su privatizacijos stoka, pramonės pertvarkymu, kas yra pakankamai svarbu tiek bankiniam sektoriui, tiek bendrai visai ekonomikai, kurioje dominuoja valstybinis didžiulis bankas, turintis nemažai sąsajų su verslu. Bankai visiškai neskausmingai išsilaisvino iš blogųjų paskolų ir toliau skolino tom pačiom kompanijom be didelio spaudimo. Didžiulis kapitalo pakankamumo trūkumas iššaukė bankų krizę, kurią 1997 m. lydėjo valiutų krizė.

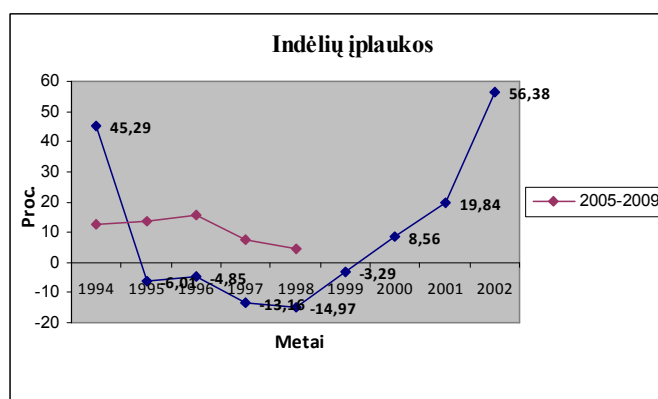
Kadangi Čekijos ekonominiai duomenys nebuvo prieinami visam tyrimo laikotarpiui, t.y. 7 metai iki krizės ir 7 metai po krizės, naudosis duomenis 1994-2003 m. laikotarpiu.

Vertinant kreditų apimtį augimą (8 pav.), pastebima neigiama tendencija praktiškai visą pasirinktą laikotarpį. Didžiausias neigiamas pokytis fiksuotas 1998 m. (-11,84 proc.). Tai susiję su pertvarkymo

metu, kuomet bankai susidūrė su kapitalo pakankamumo problemomis. Prie neigiamų rezultatų kiek prisidėjo prasidėjusi valiutos krizė, kuri iš esmės pakeitė bankų politiką: griežtesni kapitalo reikalavimai, atidėjinių formavimas. Dažnai pasireiškiant bankų krizėms, pastebimas indėlių įplaukų sumažėjimas, nes vartotojai linkę labiau lėšas laikyti ne bankuose. Iki krizės, 1996 m., pastebimas mažėjimas, tačiau didžiausias neigiamas pokytis pasiektas 1998 m., kuomet mokamos indėlio palūkanos buvo didžiausios per visą pasirinktą laikotarpį. Tačiau indėlio įplaukos neadekvačios, todėl bendras rezultatas – neigiamas augimas, parodantis vartotojų polinkį išgryninimui. Palyginimui, 2005-2009 m. laikotarpiu tiek kreditų, tiek indėlių atveju pastebimas kritimas likus keliems metams iki 2008 m. Kreditų augimo atveju 2006 m. pasiektas aukščiausias taškas, tačiau prasidėję neramumai pasaulio bankiniame sektoriuje, kiek sumažino augimo tempą.

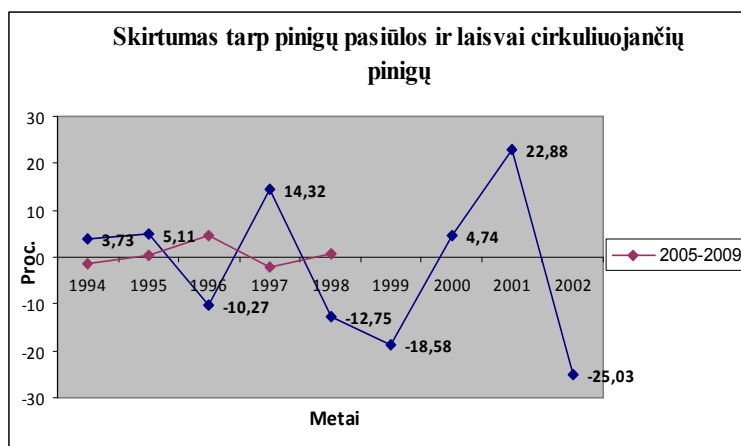

8 pav. Kreditų augimas Čekijoje

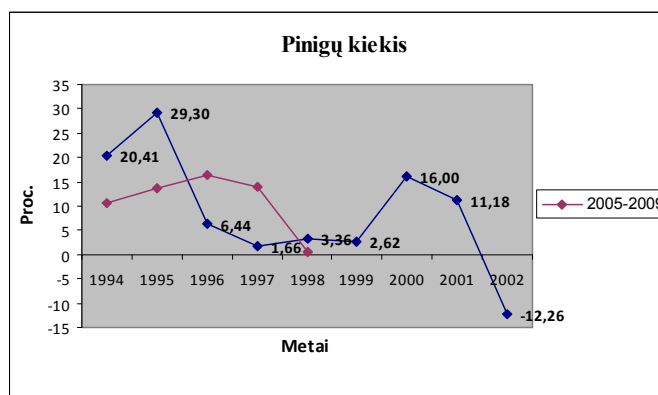
9 pav. Indėlių įplaukos Čekijoje

Kitas pakankamai svarbus bankų krizės vertinimo indikatorius yra skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų. Remiantis 10 pav. grafiku galima matyti, kad išsiskiria keli laikotarpiai: 1996 m. – krizės pradžia, 1998-2000 m. ir 2002 m. fiksuojamas neigiamas pokytis, kuris gali būti grindžiamas mažomis indėlių palūkanomis, todėl cirkuliuojančių pinigų rinkoje daugiau nei pinigų pasiūlos, nors tuo metu indėlių įplaukos rodo augimo tendenciją. Lyginant 2008 m. su 1996 m. matome, kad pastaraisiais metais buvo didesnis kritimas. 2005-2009 m. laikotarpis pasižymėjo, kiek mažesniais svyravimais. Tai gali būti paaiškinama tuo, kad per keletą metų, skaičiuojant nuo 1996 m., rinkoje kiek nusistovėjo tam tikra ekonominė padėtis, paprasčiau reaguojama į išorės veiksnius, rinka tapo atsparesnė.

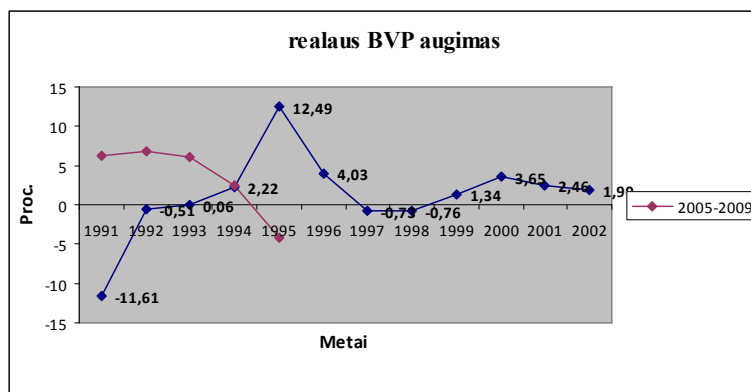
10 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Čekijoje

Faktą dėl 2002 m. sumažėjusio pinigų kiekio rinkoje patvirtina 11 pav. pavaizduotas grafikas. Likus dviems metams iki bankų krizės, pinigų pasiūla išsilaiko pakankamai aukštame lygyje ir tai galime susieti su tuo metu (1994-1995 m.) teigiamu produkcijos, kuri rodoma kaip realus BVP, augimu. Akivaizdu, kad didesnė pinigų pasiūla, skatina gamybos augimą, vartojimą, kas savo ruožtu didina realų BVP. Analogišką situaciją parodo ir 2005-2009 m. laikotarpis, kuomet likus trims metams iki krizės pastebimas nuosaikus augimas ir tik prasidėjus krizei pinigų pasiūla demonstruoja mažėjimo tendenciją.

11 pav. Pinigų kiekis Čekijoje

Sumažėjus pinigų kiekiui kriziniu laikotarpiu ir tris metus po krizės pastebimas realaus BVP mažėjimas, kuris nuo 1999 m. nuosaikiai augo, neatsižvelgiant į 2002 m. ženkliai sumažėjusią pinigų pasiūlą. Ypatingai krizės poveikis produkcijos augimui matomas 2005-2009 m. grafike. Pastebimas nuosaikus kritimas iš ties signalizavo apie lėtėjančią ekonomiką, kurios 2009 m. lygis nebuvo pasiektas net 1996 m., neatsižvelgiant į 1991 m. užfiksuotą didžiausią nuosmukį.

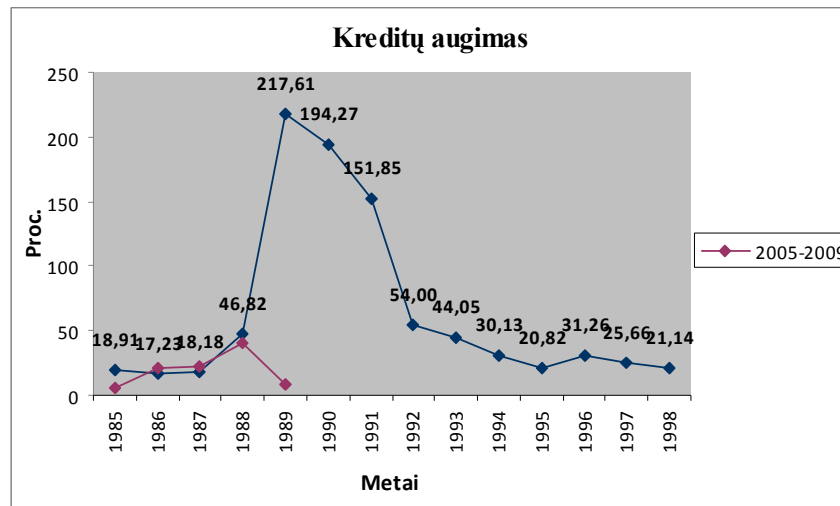
12 pav. Realus BVP augimas Čekijoje

Taigi Čekijos bankų krizės metu fiksuotų finansinių indikatorių pavyzdžiu, galime sakyti, kad rezultatai gali būti paaiškinami tarpusavio ryšiu ir atitiko nagrinėjamo laikotarpio rinkos tendencijas.

Lenkija 1992 m.

Lenkija priskiriama prie šalių su aukštomis pajamomis ir pasižymi kaip viena sveikiausių prosovietinių šalių. Nuo 1990 m. Lenkija vykdė ekonomikos liberalizavimo politiką ir šiai dienai yra viena sėkmingiausių pereinamosios ekonomikos šalių. Tai vienintelė Europos Sąjungos šalis, kuri išlaikė teigiamą realaus BVP augimą 2008-2009 m. sunkmečiu. Žvelgiant istoriškai, nuo 1989 m. Lenkijoje prasidėjo intensyvus bankų finansinės padėties pokytis. Bankai labai liberaliai vertino įmonių skolinimosi pajėgumą. Aukšta infliacija 1989-1990 m. nuvertino įmonių skolas ir tokiu būdu išskolinimas, lyginant su įkeisto turto verte, liko mažas. Tokiu būdu bankai leido įmonėms toliau skolintis, reinvestavimo principu, kadangi įkeisto turto pakako. 1991 m. centrinis bankas rekomendavo didinti paskolų išdavimą privačiam sektoriui. Tokiu būdu buvo auginami blogųjų paskolų skaičiai. Prastas skolinimosi pajėgumo vertinimas buvo taip pat paveiktas nuolat svyruojančio valiutos kurso. Viso to rezultatas – staigus įmonių pelningumo mažėjimas, išaugęs nesugebėjimas atsiskaityti už turimas skolas, turto vertės mažėjimas, likvidumo stoka lėmė bankų sektoriaus griūtį. Senos kreditų išdavimo procedūros, neleidžiančios tinkamai įvertinti klientų mokumo, išskolinimo už kreditus, bankų kontrolės ir priežiūros stoka vedė prie poreikio restruktūrizuoti ir rekapitalizuoti bankinę sistemą.

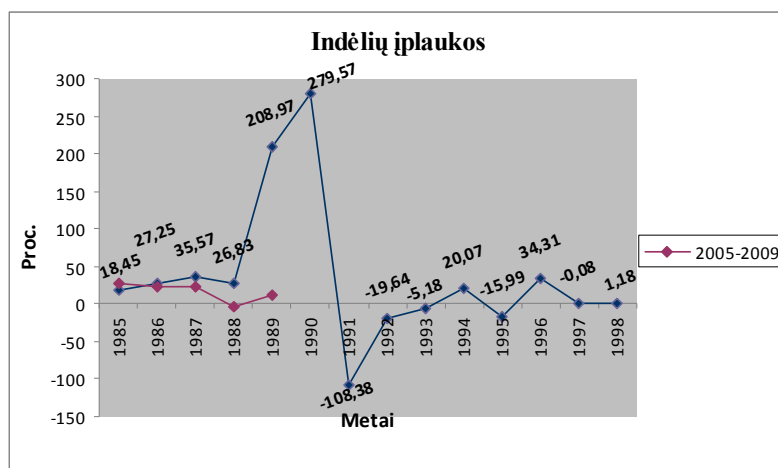
Kaip kito pagrindiniai finansiniai rodikliai galime pamatyti iš žemiau pateiktų grafikų, vertinant 1985 – 1998 m. laikotarpį.

13 pav. Kreditų augimas Lenkijoje

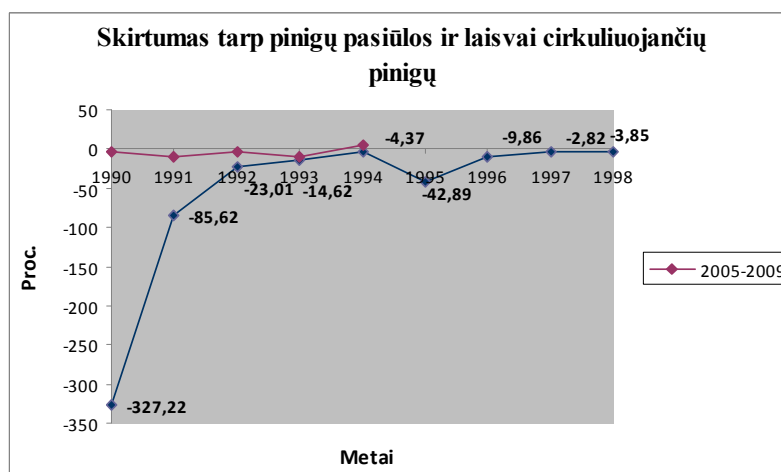
Faktą, kad Lenkija aktyviai dalino kreditus 1989-1991 m. patvirtina 13 pav., kuriame pastebimas ženklus kreditų augimas. Prasidėjusi bankų krizė kiek sumažino augimo šuolius, tačiau tiek prieš krizę, tiek po jos išsilaikė nuosaiki kreditavimo politika. Vertinant 2005-2009 m. laikotarpį grafike matoma, kad iki 2008 m. buvo pakankamai nuosaikus kilimas, savo dydžiu panašus į 1985-1988 m. Prasidėjusi pasaulinė ekonominė recesija kreditų augimą 2009 m. sumažino iki 2005 m. lygio, kuris fiksuotas beveik mažiausias per visą tiriamą laikotarpį. Tai parodo, kad pasaulį apėmusi „naujausia“ finansų krizė labiau palietė Lenkijos ekonomiką, lyginant su 1992 m. krize.

Kreditų augimas kiek gali būti sietinas su palankia situacija dėl indėlių įplaukų, kurios (14 pav.) 1989-1990 m. rodė rekordines aukštumas. Indėlių augimui įtakos turėjo tuo metu mokamos didžiulės palūkanos. Tačiau augimas nebuvo ilgalaikis, prasidėjusi bankų krizė kiek sumažino tempus. Ženkliu kritimu išsiskiria 1991 m., kurie susiję su perpus sumažėjusiomis palūkanomis. Grafike galime matyti, kad 2005-2007 m. buvo panašus indėlių augimo lygis, kuris prasidėjus neramumams rinkoje, krito 2008 m. ir tik po metų neženkliai atsitiesė. Tai dar kartą patvirtina faktą, dėl vartotojų polinkio atsiimti lėšas iš bankų, rinkoje pasirodžius neramumams dėl bankinio sektoriaus bėdų.

14 pav. Indėlių įplaukos Lenkijoje

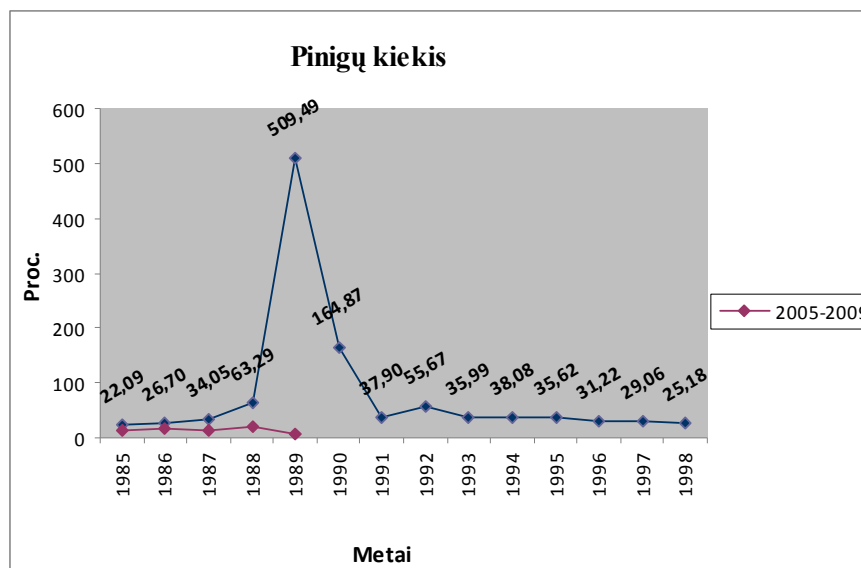
Pakankamai logiškai paaiškinamas 15 pav. grafikas, kuriame matyti 1990-1991 m. buvęs didžiausias neigiamas pokytis. Nors pinigų pasiūla tuo metu buvo pakankami ženkliai, tačiau laisvai cirkuliuojančių pinigų pokytis buvo didesnis. Taip pat neigiamą rezultatą lėmė ir tuo metu vyravusi aukšta rinkos palūkanų norma, kuri įtraukiama į bendrą skaičiavimo metodiką (metodologinės dalies (3) formulė). Lenkijos atveju matome, kad skirtumas tarp pinigų kiekio ir laisvai cirkuliuojančių pinigų tiek nagrinėjamu 1990-1998 m. laikotarpiu, tiek grafike kita spalva išskirtu 2005-2009 m. laikotarpiu, išsilaiko beveik neigiamame lygyje. Kiek mažesnis skirtumas fiksuojamas 2008 m. nei 1992 m. krizės metu.

15 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Lenkijoje

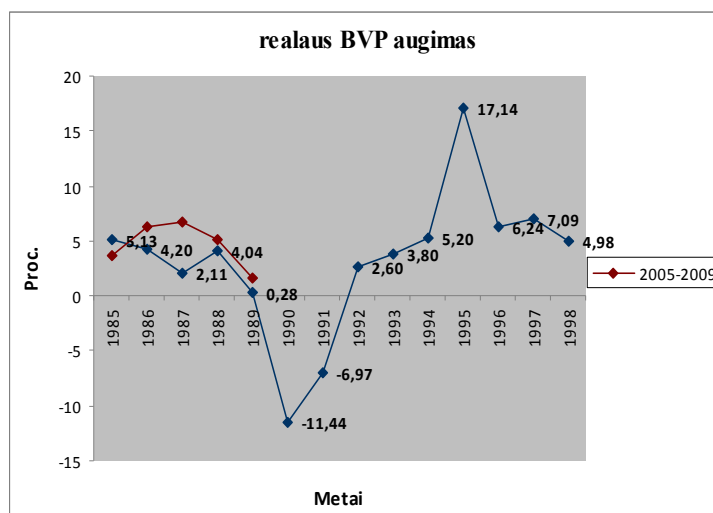
Pinigų pasiūlos pokyčius ekonomiškai paaiškina minėtos indėlių įplaukos, išaugusios 1989-1990 m. laikotarpiu, padidėjusios kreditų apimtys. Svarbus aspektas tas, kad Lenkija visu nagrinėjamu laikotarpiu išlaikė teigiamas pinigų kiekio tendencijas, analogiškai kaip ir kreditų augime. Tai parodo, kad šalis pakankamai gerai susitvarkė su sudėtingu laikotarpiu ir nepasižymėjo ypatingai dideliais

svyravimais. Ne itin dideliais svyravimais pasižymėjo ir 2005-2009 m., praktiškai galima sakyti, kad buvo išsilaikyta panašiam lygyje, kuris kiek mažesnis su nagrinėjamu 1985-1998 m. laikotarpiu.

16 pav. Pinigų kiekis Lenkijoje

Nors pinigų pasiūla pakankamai susijusi su realaus BVP augimu, kuris turėtų judėti ta pačia kryptimi kaip ir pastaroji, visgi 17 pav. grafikas vaizduoja kiek kitokią situaciją. Išskiriami du momentai: 1990-1991 m. laikotarpiu didžiausias neigiamas augimas ir 1995 m. pakilimas, kuris menkai gali būti paaiškinamas nagrinėjamais kintamaisiais. Pakankamai staigus kritimas pastebėtas nuo 1988 m. ir ženklus augimas nuo 1994 m. negali būti siejamas su išaugusiu kreditų kiekiu, kuris turėtų didinti produkcijos apimtį. Tikėtina, kad minėti laiko momentai buvo veikiami kitų išorinių veiksnių, juolab, kad Lenkija pasižymi valiutų kurso svyravimais, kurie neigiamai veikia eksportą, o šis savo ruožtu paveikia realaus BVP rezultatą. Tačiau Lenkijos atveju, galime pamatyti, kad apie keturi metai iki krizės realaus BVP augimas fiksavo kritimą, nors kiti vieni svarbiausių bankinių rodiklių kaip indėlių įplaukos, kreditų apimtys tuo metu itin ryškių pokyčių nedemonstravo (tik neženklius pakritimus). Grafike matomas 2005-2009 m. realaus BVP pokytis, kuris dydžiu kiek panašus į nagrinėjamą laikotarpį, tačiau nepasižymi tokiais ženkliais svyravimais. Tai rodo, kad šalies augimo tempai kiek išsilaikė panašiam lygyje. Tiesa, 2007 m. pastebimas mažėjimas jau signalizavo ekonomikos susitraukimą, kuris 2009 m. pasiekė beveik 1989 m. lygį.

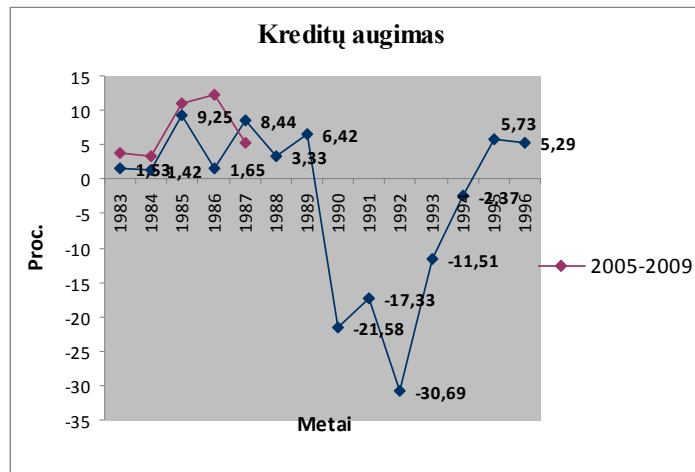

17 pav. Realus BVP augimas Lenkijoje

Rumunija 1990 m.

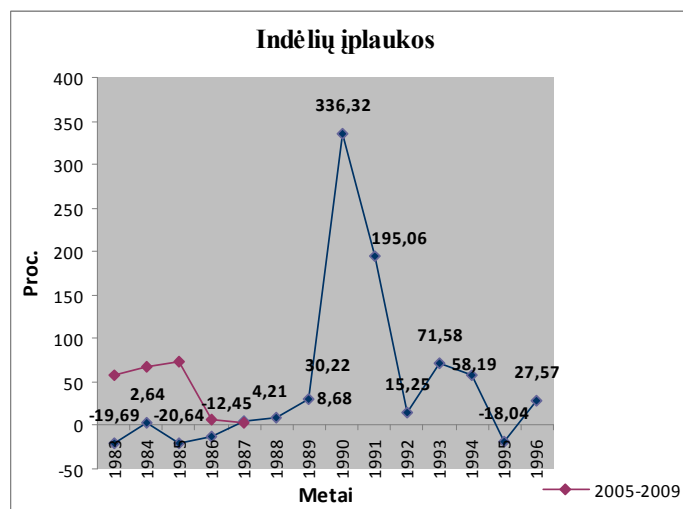
Rumunija priskiriama prie šalių su kiek didesnėmis nei vidutinėmis pajamomis. Rumunijos bankinis sektorius iki įstojimo į ES 2007 m. pasižymėjimo labai prasta padėtimi. Pagrindinės priežastys, susijusios su privatizacijos trūkumu, verslo bei bankų paslaugų sistemos pertvarkymu. Iš esmės bankų pertvarkymo programa prasidėjo 1990 m. kai buvo sukurta nauja bankinė įstatyminė bazė, siekiant įgyvendinti modernią bankinę sistemą (Dragan (Santamarian) Oana Raluca 2010), sudarytą iš dviejų lygių - centrinio Rumunijos banko ir komercinių bankų. Pagrindines Rumunijos bankų krizės priežastis Ovidiu STOICA ir Bogdan CĂPRARU (2009) išskiria šias: nepalanki ekonominė aplinka, valstybės kišimasis į bankines operacijas, netinkamas reguliavimas ir priežiūra. Ekonominė aplinka pasižymėjo nestabilumu, recesija, aukšta infliacija, didelėmis palūkanomis, kurios sukėlė nemokių paskolų bumą.

1983-1996 m. laikotarpiu įvertinti pagrindiniai finansiniai rodikliai parodo tam tikrą kitimą iki krizės ir kriziniu laikotarpiu.

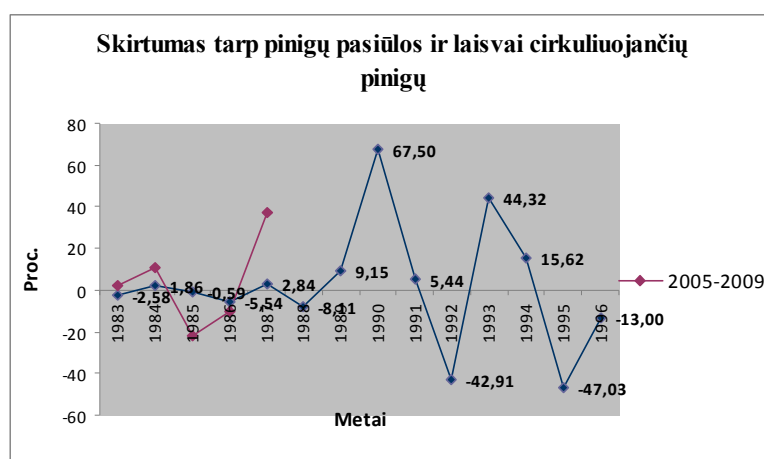
18 pav. Kreditų augimas Rumunijoje

Likus vieneriems metams iki bankų krizės pradžios, šalyje buvo pastebimas kreditų apimties ženklus sumažėjimas (18 pav.), kuris užsitęsė net penkerius metus, skaičiuojant nuo krizės pradžios. Nepalanki ekonominė aplinka, prasta bankinė sistema akivaizdžiai pagrindžiama rezultatais. Tačiau kreditų sumažėjimas visiškai negali būti pagrįstas indėlių įplaukomis (19 pav.), kurios tuo laikotarpiu, demonstravo ženklus šuolius. Ypatingai išsiskiria 1990 m. bankų krizės pradžia. Tačiau tik tais metais padidėję indėlių prieaugiai staiga krenta žemyn ir tik praėjus dviems metams nuo krizės pradžios padidina augimo tempą. Panašu, kad kriziniu metu indėlininkai buvo linkę laikyti grynąsias lėšas. Vertinant tiek kreditų augimą, tiek indėlių įplaukas 2005-2009 m. laikotarpiu, pastebėta, kad 2007-2008 m. buvo didžiausias augimas, viršijęs nagrinėjamo 1983-1996 m. laikotarpio rezultatus. Akivaizdu, kad buvo itin skatinamas vartojimas, kuris dažniausiai perkaista, dėl ko ekonomika kiek pradeda trauktis. Prasidėjusi 2008 m. krizė paveikė ne tik kreditų kiekį, tačiau ir indėlių įplaukas, kurios 2007 m. ženkliai krito.

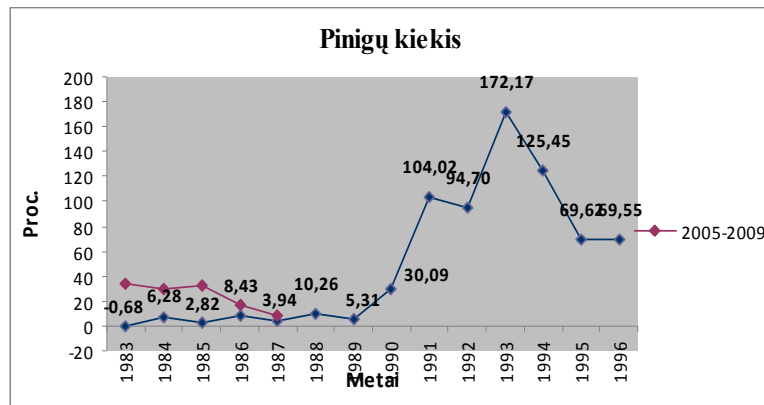
19 pav. Indėlių įplaukos Rumunijoje

Pateiktame 20 pav. matyti, kad 1990 m. surinkti indėliai kiek išaugino pinigų pasiūlą, viršijančią laisvai cirkuliuojančių pinigų kiekį. Nuo krizės pradžios praėjus dviems metams pradedamas skaičiuoti teigiamas pokytis tarp pinigų pasiūlos, kuriai įtakos turi indėlių apimtys, kreditai, ir laisvai cirkuliuojančių pinigų, kurie parodo vartotojų polinkį krizės metu išgryninti lėšas. Tam tikrais svyravimais pasižymėjo 2005-2009 m. Čia išsiskiria 2006 m. staigus kritimas, kuris didesnis nei kriziniu 1983-1990 m. laikotarpiu, ir 2009 m. augimas.

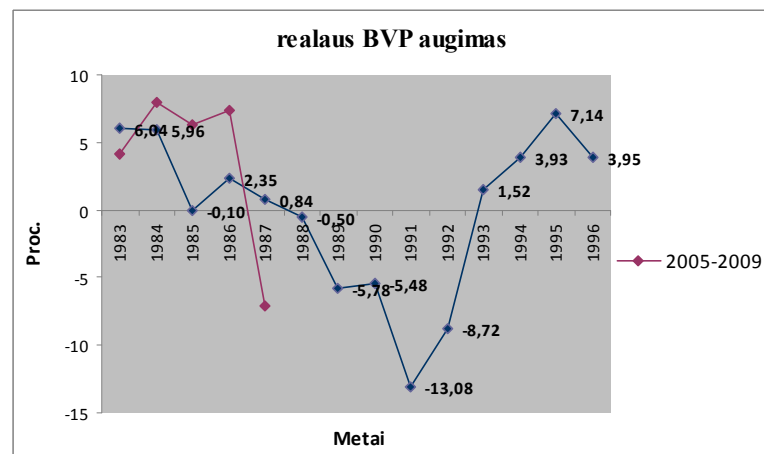
20 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Rumunijoje

Visu tiriamu iki kriziniu laikotarpiu nuosaikų augimą demonstruoja pinigų kiekio kreivė (21 pav.) Išaugusios indėlių įplaukos 1990-1991 m. taip pat atsispindi ir kalbant apie pinigų pasiūlą. Pakankamai nedideli svyravimai iki krizės ir ženklūs pokyčiai po krizės parodo, kad ramiu periodu rinkoje nebuvo užfiksuoti pokyčiai, kurie galėtų būti vertinami kaip signalas. Staigus augimas nuo 1990 m. aiškinamas pertvarkymais bankiniame sektoriuje, pakankamai jautria ekonomika, kuomet viskas buvo tik pradinėje persitvarkymo stadijoje. Žvelgiant į 2005-2009 m. laikotarpį, matoma, kad pinigų pasiūla buvo pakankamai nuosaiki, kriziniu laikotarpiu nuo 2007 m. fiksavusi mažėjimo tendenciją. Tačiau skaitine išraiška augimas nepasiekė ženklių šuolių, lyginant su 1990-1996 m. Tai gali būti aiškinama kiek nusistovėjusia ekonomine politika, kuri nebe tokia jautri išoriniams šokams, lyginant su prieš daugiau kaip dešimtmetį vykusiais pasikeitimais rinkoje.

21 pav. Pinigų kiekis Rumunijoje

Kiek aiškesnę situaciją parodo realaus BVP pokytis 22 pav. Likus dviems metams iki krizės ir apie tris metus nuo krizės pradžios fiksuojamas neigiamas produkcijos augimas. Tuo metu rinkoje neigiamas kreditų augimas nesukuria vartojimo jėgos. Pinigų pasiūla rodo esamą pinigų kiekį rinkoje, tačiau griežta kreditų politika, bankų sistemos pertvarkymas paveikia bendrą vartojimą. Tik ketvirtais po krizės einančiais metais fiksuojamas teigiamas realaus BVP augimas, kurį taipogi galima sieti su tuo metu atsigavusiu kreditų augimu. 2008 m. ekonominė recesija palietė ir Rumuniją. Grafike galima matyti staigų realaus BVP kritimą 2009 m., kuris pasiekė beveik 1990 m. lygį. Iš ties susitraukęs pinigų kiekis, kreditų apimtys itin smarkiai paveikė šalies ekonominį augimą.

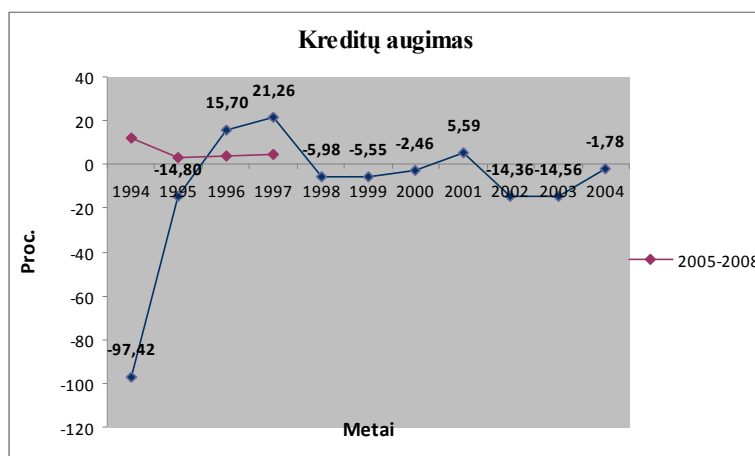
22 pav. Realus BVP augimas Rumunijoje

Slovakija 1998 m.

Slovakija priskiriama prie pažangių šalių. Šalyje, kaip ir Čekijoje, nemažai įvykių susiję su 1993 m. Čekoslovakijos skilimu ir tuo pačiu pastarosios ekonomikos sulėtėjimu. Prasidėjusi 1998 m. Rusijos krizė lėmė einamosios sąskaitos deficitą, kadangi buvo sudėtinga gauti finansavimą iš išorės, o ženklus valiutos nuvertėjimas verslo sektoriui kėlė didžiulių nuostolių. Slovakijos bankų sistemą

būtų galima suskirstyti į dvi dalis: viena – valstybiniai bankai ir kita – visi likusieji. Restruktūrizuoti bankai turėjo labai daug sąsajų su iširusia Čekoslovakijos bankine sistema ir reikėjo išvalyti nemažai blogųjų paskolų. 1997 m. restruktūrizuoti bankai turėjo 68 proc. bankinio sektoriaus turto, vertinant rizikos prasme ir kreditų bei paskolų dauguma. Taip pat jie pasižymėjo nemažu atidėjinių trūkumu. Slovakija laikoma viena iš ekonomiškai silpniausių Rytų bloko valstybių.

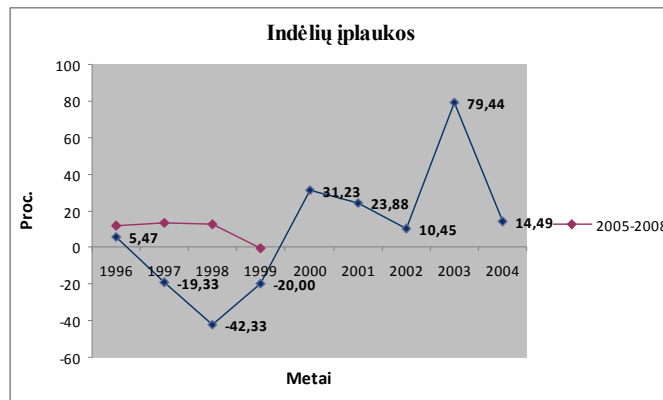
Tyrimo metu naudojami finansiniai duomenys 1991-2004 m. laikotarpiu (kai kurie duomenys tik nuo 1996 m.), kad galėčiau tinkamai įvertinti ekonominės padėties kitimą iki krizės ir po jos.

23 pav. Kreditų augimas Slovakijoje

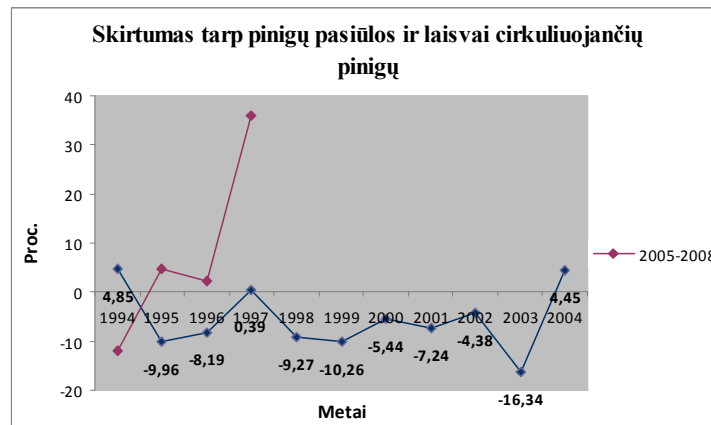
Vertinant kreditų augimo pokyčius, galima iškart pastebėti itin išsiskiriantį neigiamą pokytį 1994 m. Tuo metu rinkoje buvo sumaištis po Čekoslovakijos atskilimo ir matyti likusios bankinės sistemos žymės. Apie du metus iki krizės šalyje buvo pastebimas kredito apimčių padidėjimas, tačiau prasidėjus krizei apie tris metus fiksuoti neigiami pokyčiai. Žvelgiant į 2005-2008 m. pastebima, kad pasaulinis ekonomikos sulėtėjimas kiek pristabdė kreditų augimo tempus ir jie išsilaikė panašiam lygyje, bet visgi teigiamame, t.y. nedemonstravo ženklaus kritimo.

Labai panašią tendenciją atspindi ir indėlių įplaukos, kurios dvejus metus iki krizės mažėjo ir tik 2000 m. pasiekė teigiamą augimą. Tai parodo vartotojų polinkį išgryninti lėšas, kas savo ruožtu mažina bankų likvidumą, neleidžia didinti kreditų išdavimo. Nuo 2004 m. nusistovėjęs indėlių įplaukų lygis išsilaikė iki 2007 m. ir krito 2008 m., tačiau nebesiekė buvusio didžiausio kritimo 1998 m.

24 pav. Indėlių įplaukos Slovakijoje

Vertinant skirtumą tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų, pastebimas neigiamas pokytis 1996-1999 m. laikotarpiu. Nors tuo metu pinigų kiekis fiksavo teigiamą augimą, visgi laisvai cirkuliuojančių pinigų rinkoje buvo kiek daugiau. Pakankamai įdomi situacija pavaizduota 2005-2008 m. grafike, kuomet po 2005 m. kritimo, prilygstančio kriziniam 1998 m., pasiekiamas aukščiausias taškas 2008 m. Nors rinkoje tuo metu indėlių kiekis mažėjo, visgi pinigų pasiūla buvo didesnė už laisvai cirkuliuojančias lėšas. Tai parodo, kad sutrikimų metu nebūtinai vienareikšmiškai visi indikatoriai paveikiami vienodai ar ne visi vienodai greitai sureaguoja į rinkos pokyčius.

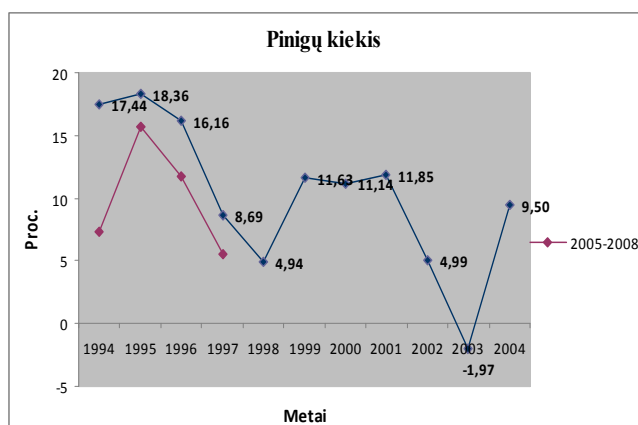

25 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Slovakijoje

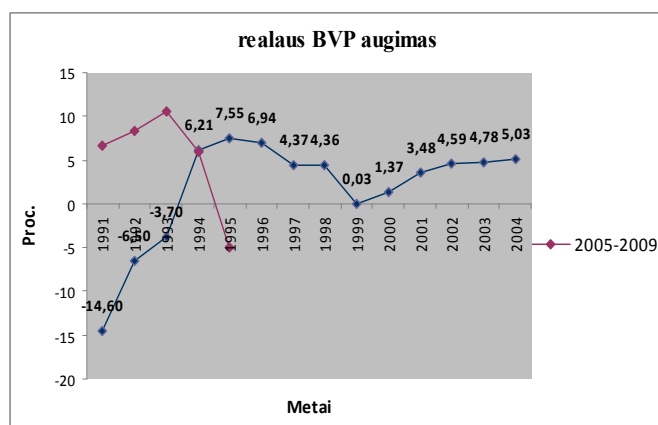
Pinigų pasiūla, kaip ir kreditai bei indėlių įplaukos, artėjant kriziniam laikotarpiui demonstruoja mažėjimo tendenciją. 2003 m. išsiskyrė neigiamu kreditų augimu, pinigų pasiūlos atveju, taip pat fiksuoja neigiamą rezultatą. 27 pav. galima pastebėti, kad likus trims metams iki krizės mažėja realaus BVP augimas ir tik praėjus dviems metams nuo krizės pradžios neženkliai demonstruoja augimo tendenciją. Didžiausias kritimas pastebimas 1991 m., ekonomikos sulėtėjimo metu, kuris susijęs su pereinamuoju laikotarpiu. 2005-2008 m. galima pastebėti labai panašų pinigų kiekio ir realaus BVP

augimo grafiko kreivės kitimą. Fiksuojamas kritimas pinigų pasiūloje vienareikšmiškai paveikia ir ekonominį augimą, kuris 2009 m. krenta beveik iki 1993 m. lygio. Galima drįsti prognozuoti, remiantis 1998-2001 m. tendencijomis, kad pinigų pasiūla kiek turėtų kopti aukštyn, juolab, kad kredito augimas ženkliai nekrito.

Vertindama Slovakijos finansinius indikatorius, atradau nemažai panašumų su Čekija, kurioje bankų krizės vyko pakankamai vėlai, lyginant visas nagrinėjamas šalis. Tai patvirtina istorinį faktą, kad šios šalys iš ties tarpusavyje itin susijusios ir tam įtakos turėjo jų atskilimas ir nusistovėjusi panaši ekonominė sistema, nors Slovakija pripažįstama kaip silpniausia rytų bloko šalimi.

26 pav. Pinigų kiekis Slovakijoje

27 pav. Realaus BVP augimas Slovakijoje

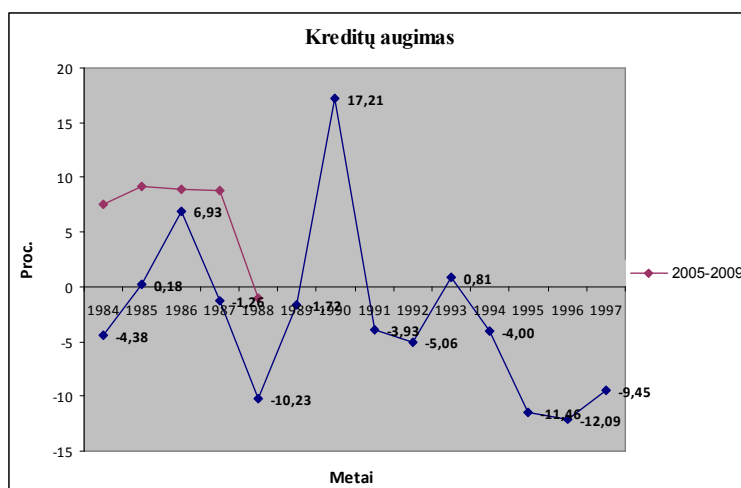
Vengrija 1991 m.

Vengrija – šalis su vidutinio dydžio ekonomika. Pasak S.Kawalec (1999), Vengrija iš visų Centrinės Europos šalių kelia mažiausią bankinę sistemines riziką turto kokybės, kapitalo pakankamumo, užsienio investuotojų kontrolės prasme. 1989 m. šalis įtvirtino dviejų pakopų bankinę sistemą. 1992-1993 m. vyriausybė išleido 7-8 proc. nuo BVP gelbėjimo planą, siekiant rekapitalizuoti valstybinius bankus pagal tris operacijas: kreditus, skolininkus ir banko konsolidavimo programą. Pakankamai brangi bankų rekapitalizavimo programa turėjo didžiulės įtakos privatizavimo procesui. Daugelis valstybinių bankų buvo perleisti užsienio investuotojams 1994-1997 m. Vienas didžiausių bankų, Postabank, vykdydamas neribojamą kreditų politiką, 1997 m. susidūrė su masiniu indėlių atsiėmimu.

Nors Vengrija yra pripažįstama kaip viena iš stipriausių prosovietinių šalių, visgi žvelgiant į 2009 – 2011 m., sunku nepastebėti svarbių įvykių, kurie tikėtina ženkliai pakeis bendrą šalies ekonominį vaizdą. Nauja konstitucija, rekordiškai nuvertėjusi valiuta ir didžiulės skolinimosi išlaidos,

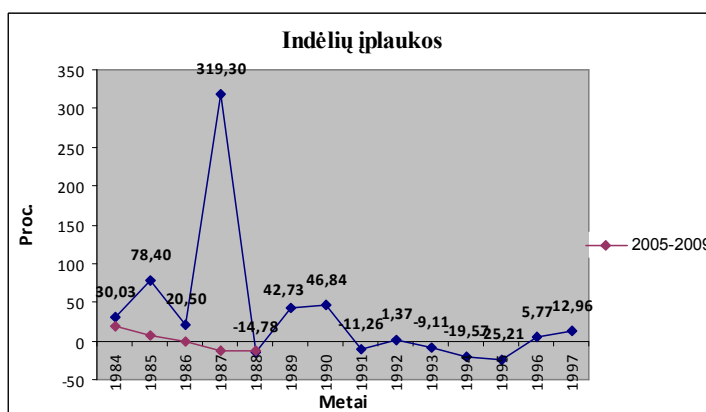
Vengrijos vyriausybės ir centrinio banko įtempti santykiai – tai yra problemos, kurios kelia papildomą susirūpinimą TVF ir Europos komisijai.

Vertinami pagrindiniai tyrimo nustatyti rodikliai 1984-1997 m. laikotarpiu. Pastebima, kad kreditų augimas iki krizės neturėjo vieningos tendencijos. Didžiulis teigiamas šuolis fiksuotas 1986 m. ir 1990 m., kriziniu ir visu likusiu po kriziniu laikotarpiu išsilaiko neigiamas kreditų pokytis. Šią tendenciją galima paaiškinti kitais finansiniais rodikliais, kadangi tuo metu pinigų kiekis rinkoje išsilaikė pakankamai aukštame lygyje, realus BVP augimas 1986 m. buvo teigiamas, nors 1990 m. fiksuotas produkcijos augimo kritimas ir su kreditų pokyčiu negali būti tapatinamas. Kaip ir kitos nagrinėjamos šalys, taip ir Vengrija 2005-2009 m. laikotarpiu demonstruoja nuo 2008 m. prasidėjusį kreditų kiekio kritimą, nors iki tol buvo išlaikytas panašus, nepakitęs kreditų augimo lygis.

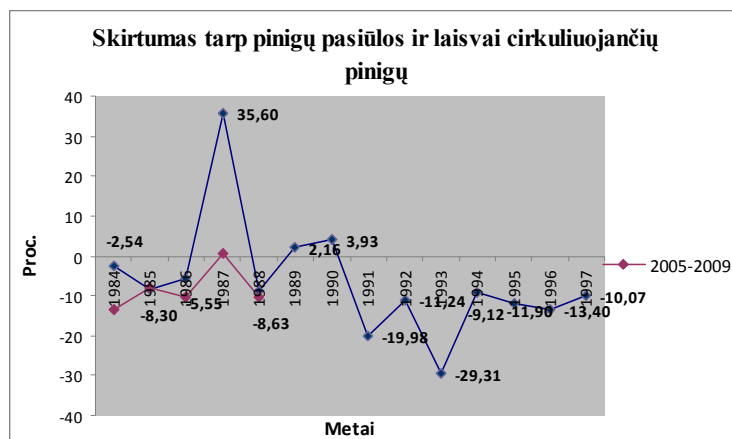
28 pav. Kreditų augimas Vengrijoje

Žvelgiant į vartotojų veiksmus, kuriuos atspindi indėlių įplaukos (29 pav.) matoma, kad po krizinio laikotarpio buvo ženklus grynujų lėšų poreikis, net masinis indėlių atsiėmimas užsitęsęs iki 1995 m. Analogiškas lėšų išgryninimas fiksuotas ir nuo 2006 m. iki 2009 m.

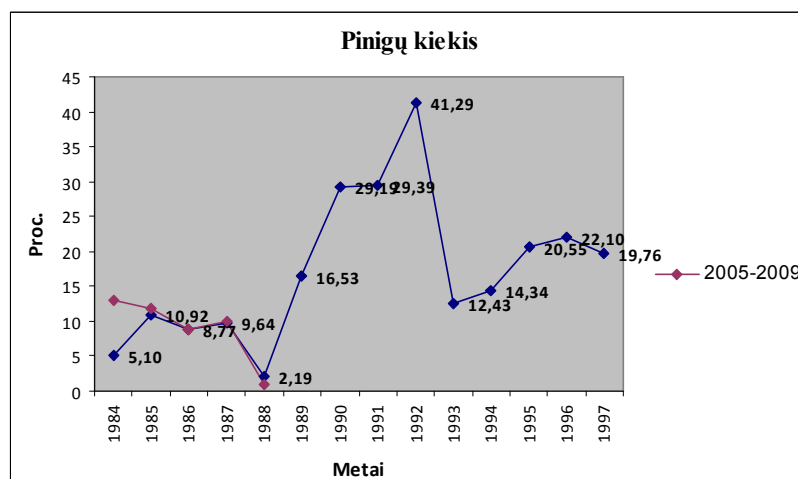
29 pav. Indėlių įplaukos Vengrijoje

Indėlių atsiėmimą, galima pagrįsti staigiu skirtumu tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių lėšų kritimu. Akivaizdu, kad rinkos dalyviai labiau buvo linkę į likvidumą. Be to neigiamas skirtumas fiksuojamas ir 2005-2009 m., nors ir su nedideliu augimu 2008 m., kuris tikėtina gali būti siejamas su tais metais ūgtelėjusiu pinigų kiekiu rinkoje.

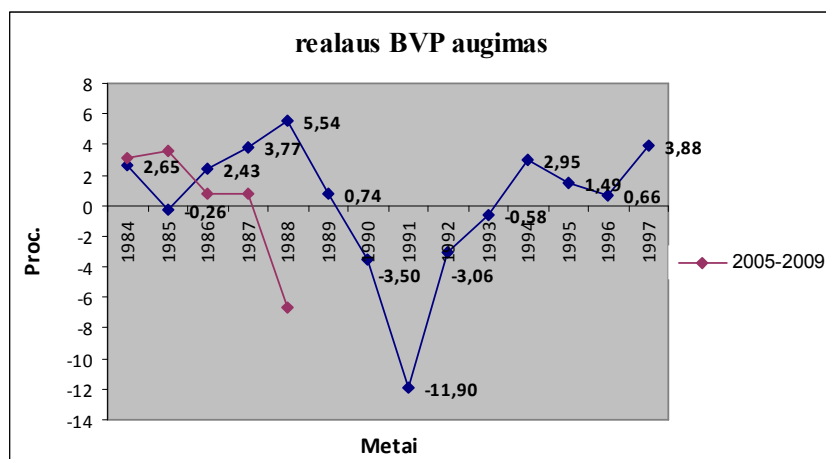
30 pav. Skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų Vengrijoje

Teoriškai, kriziniu metu beveik visada pastebimas pinigų kiekio mažėjimas, kas lemia kartu ir realaus BVP kritimą. Vengrijos atveju, šis pastebėjimas nelabai tiktų. Remiantis 31 pav. grafiku matome, kad visą tyrimo laikotarpį išlaikyta teigiama tendencija, nors su pastebimais vertės svyravimais. Galima išskirti ženklų didėjimą nuo 1988 m. iki 1992 m. ir staigų kritimą iki 1993 m. Kritimas paaiškinamas prasidėjusia krize, indėlių mažėjimu. Po kritimo kiek prasidėjęs nuosaičius kilimas tikėtina buvo nulemtas valstybės papildomomis injekcijomis, siekiant skatinti kreditų procesą, kuris nesureagavo taip staigiai, vertinant kreditų augimo apimtį. Norėtusi išskirti 2005-2009 m. grafiką, kuris atkartoja 1985-1988 m. tendenciją. Pinigų pasiūla kritusi 2009 m. yra mažiausia lyginant su 1984-1997 m. laikotarpiu. Tai parodo, kad nepalanki ekonominė situacija stipriai paveikė Vengrijos rinką.

31 pav. Pinigų kiekis Vengrijoje

Vengrijos pavyzdžiu, vienintelis realaus BVP augimo grafikas (32 pav.) per visą tyrimo laikotarpį puikiai atspindi tam tikras tendencijas iki krizės ir po jos. Teigiami pokyčiai išsilaike praktiškai šešerius metus iki krizės, ženkliai sumenksta kriziniu metu ir po truputį atsitiesia praėjus dviems metams po krizės. Toks reiškinys gali būti grindžiamas, tiek bendra valdžios politika, rekapitalizuojant bankus, tiek užsienio investuotojų atsiradimu. Visgi pastarųjų metų įvykiai Vengrijoje ir 2008 m. pasaulinė krizė nubloškė realaus BVP augimą į beveik prieš dešimtmetį buvusį lygį.

32 pav. Realaus BVP augimas Vengrijoje

Atlikta istorinių bankų krizių analizė pasirinktose šalyse, leidžia suformuoti keletą bendrų aspektų:

- Pasitvirtina faktas, kad krizės metu vartotojai linkę prie likvidumo, todėl pastebimai sumažėja indėlių įplaukos prasidėjus krizei, kurioms įtakos neturi mokamos didesnės palūkanos už indėlius. Tačiau augimas atsistato apie antrus metus nuo krizės pradžios, išskyrus Čekijos atveju, kur kritimas užsitęsė keturis metus nuo krizės pradžios.
- Mažesnis lėšų disponavimas bankuose atsispindi, vertinant skirtumą tarp pinigų pasiūlos ir pinigų pasiūlą. Neigiamas pokytis parodo, kad rinkoje tuo metu pasireiškia didesnis poreikis pinigų išgryninimui, t.y. dominuoja grynujų pinigų kiekiai viršijantys indėlius ir pinigų pasiūlą. Likus metams iki krizės pradžios pinigų kiekis pastebimai sumažėja, tačiau jis nėra vienintelis indikatorius, kuriuo remiantis vienareikšmiškai galima nustatyti rinkos tendenciją.
- Su pastarąja mintimi susijęs kreditų kiekio augimas. Tuo metu, kai valstybės masiškai įliejo nemažai pinigų bankams rekapitalizuoti ir pertvarkyti, akivaizdžiai matomas kreditų apimčių išaugimas, tačiau bendra neigiama tendencija keli metai iki krizės ir po jos, rodo įtampą rinkoje. Šis rodiklis labiausiai reagavo į bankų krizės laikotarpio pradžią ir vienas iš sunkiausiai atsistačiusių po krizės pasireiškimo.

- Realus BVP augimas ne visada demonstruoja itin didelius nuosmukius, lyginant su pinigų pasiūlos kritimu. Tai gali būti paaiškinama laiko prasme ir nevienodu šalių išsivystymo lygiu bei sugebėjimu prisitaikyti bei greitai adaptuotis prie rinkos situacijos. Tačiau galima teigti, kad likus dviems metams iki krizės pasirodo realaus BVP mažėjimo tendencija ir tik po krizės, apie trečiuosius metus, pradeda kopti aukštyn.
- Visose tyrimui pasirinktose šalyse istorinės bankų krizės buvo susijusios su pereinamosios ekonomikos laikotarpiu, prosovietiniu režimu, rinkos nepatyrimu. Persitvarkant bankinei sistemai, nusistovėjo dviejų lygių bankinė sistema: nacionalinis šalies bankas ir komerciniai bankai. Gauti rezultatai parodo, kad krizės poveikis ekonomikos augimui priklauso nuo šalies išsivystymo lygio, jos sugebėjimo greitai ir efektyviai kovoti su problemomis.
- Palyginimui pateiktas 2005-2009 m. laikotarpis savo rezultatais vienareikšmiškai atspindi 2008 m. pasaulį apėmusios krizės poveikį kreditų augimui, indėliams, pinigų kiekiui ir realaus BVP augimui. Visose šalyse praktiškai vienodai fiksuotas nagrinėjamų indikatorių kritimas nuo 2007-2008 m. Tokie pastebėjimai dar kartą patvirtina, kad ekonomikoje egzistuoja ciklai, kurie kaskart pasikartoja, tik skaitine išraiška vienas šalis paliečia labiau, kitas mažiau.
- Nors bankų krizė paveikia visus nagrinėjamus kintamuosius, visgi galime daryti išvadą, kad svyravimai užfiksuoti 2005-2009 m. buvo iš ties mažesni, lyginant su tyrimui pasirinktu 1990-1998 m. bankų krizių laikotarpiu. Realus BVP, pinigų pasiūla ir kreditų apimtys, kai kuriose šalyse skaitine išraiška priartėjo prie minėto krizinio periodo nagrinėjamų rezultatų. Tam gali būti keletą priežasčių: kilusi krizė JAV netiesiogiai paveikė visas šalis ir nebūtinai sukėlė jose bankinio sektoriaus griūtį, per keletą metų šalys tapo kiek atsparesnės išorės šokams ir išmoko laiku priimti tinkamus sprendimus ekonominės padėties svyravimams sušvelninti. Iš ties pastebimas praeities krizių scenarijaus pasikartojimas naujųjų laikų krizių metu. Tokiu atveju, patvirtina darbe iškelta hipotezė dėl skirtingais dešimtmečiais vykusių bankų krizių pasekmių ekonomikos augimui panašumo.

Įvertinus bankų krizės poveikio rezultatus pasirinktose šalyse, norėčiau išskirti Lietuvos situaciją tuometiniame krizės kontekste. Šios darbo dalies pradžioje buvo minėta, kad tiriamas laikotarpis reikšmingas tuo, kad apima nemažai tuo metu pasirodžiusių bankų krizių beveik visame pasaulyje. Šis laikotarpis labai svarbus ir Lietuvai keliais aspektais. Šalis kaip ir visos kitos prosovietinės šalys pereinamuoju laikotarpiu susidūrė su bankų sistemos pertvarkymu. Didysis chaosas bankiniame sektoriuje pasireiškė 1995 m., kuomet didėjo neveiksnių paskolų portfelis ir augo indėlių atsiėmimai. Šalis spėjusi atsigauti po bankų krizės susidūrė su ekonomikos nuosmukiu 1998 m., sukeltu kaimyninės Rusijos. Ne vienerius metus Lietuvos bankinė sistema yra plačiai aptariama įvairiuose

moksliniuose šaltiniuose. L.Šadžius (2004) išsamiai ištyrė esmines Lietuvos bankų krizės priežastis bei pasekmes. Pasak autoriaus, pagrindiniai sunkumai, su kuriais susidūrė šalies ūkis buvo:

- pramonės gamybos ir prekybos apimčių sumažėjimas
- palūkanų normos svyravimas, banko maržos mažėjimas, tarpbankinės konkurencijos didėjimas
- netinkamų įstatymų, taisyklių, normų taikymas ir jų netobulumas
- neefektyvi audito, vidaus kontrolės ir bankų priežiūros institucijų veikla
- banko vadovybės nesugebėjimas laiku prisitaikyti prie kintančios makroekonominės aplinkos, neteisinga paskolų politika ir neprofesionali bankų priežiūra.

Vertinant istorinius krizių padarinius, kyla natūralus klausimas - ar buvo galima laiku suprognuoti artėjančią grėsmę ir jos išvengti ar bent jau sumažinti. 4 priede pateikiama 1994-2001 m. laikotarpiu kitusių pagrindinių mano tyrime naudojamų ekonominių kintamųjų rezultatai Lietuvoje. Akivaizdus kreditų apimčių padidėjimas 1994 m., kuris krito prasidėjus krizei, galėjo būti sumažintas griežtesne kontrole. Indėlių įplaukų kritimą galėjo įtakoti ir draudimo nebuvimas. Esminis ekonominių rodiklių pastebėjimas – krizės padarinių atsistatymas per 1-2 metus. Palyginimui, 2008 m. pasaulinė krizė taipogi neaplenkė ir Lietuvos, tai patvirtina ir finansiniai rodikliai. Taigi, krizės pamokos vienareikšmiškai gali būti naudojamos ateities prognozėms ne tik pasirinkose Centrinės Europos šalyse, bet ir Lietuvoje.

3.2. Ryšys tarp bankų krizės kintamųjų ir ekonomikos augimo

Aukščiau aprašyti finansiniai rodikliai parodė, kaip skirtingais laiko momentais kinta jų vertė. Tačiau jie nepateikė atsakymo, kuris iš jų labiausiai įtakoja ekonomikos augimą ir ar tarpusavio priklausomybė yra reikšminga. Todėl šioje dalyje, bus naudojamas Spirmeno koreliacijos koeficientas tiek kriziniam tiek ramiam laikotarpiui tam, kad nustatytume tiesinio ryšio stiprumą tarp krizės dydžių ir produkcijos augimo. Taip pat patikrinsime hipotezę ar priklausomybė tarp ekonominio augimo ir krizės dydžio yra reikšminga.

Pirmiausia visą imtį suskirstysiu į dvi atskiras grupes, t.y. T_1 ir T_2 . Viena grupė yra ramus, prieš krizinis laikotarpis, kita yra krizinis laikotarpis, skaičiuojant nuo krizės pradžios septynis metus. Bendrai visų šalių rodiklius sugrupavusi į atskirus pogrupius, suskaičiuosiu vidurkius ir standartinius nuokrypius tam, kad palyginčiau, kaip vidutiniškai kinta kiekvienas kintamasis kriziniu ir ramiu periodu bei kaip reikšmės pasiskirsto apie vidurkį.

Taigi visa imtis susideda iš ramaus ir krizinio laikotarpio, mano atveju tai 1983-2005 m., vertinant bendrai visas šalis nuo anksčiausiai prasidėjusios krizės (Rumunijoje) ir vėliausiai prasidėjusios (Slovakijoje).

2 lentelė. Vidurkių ir standartinių nuokrypių reikšmės

Rodiklis	Vidurkis		Standartinis nuokrypis	
	pogrupis T1	pogrupis T2	pogrupis T1	pogrupis T2
realus BVP	-0,10	1,69	5,79	5,48
kreditų augimas	18,75	0,69	61,45	24,97
indėlių įplaukos	38,48	32,82	89,49	86,93
skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų	-21,42	-26,77	67,15	121,76
pinigų kiekis	42,29	41,10	92,43	62,60

Šaltinis: autorės, remiantis statistiniais šalių duomenimis

Pateiktoje lentelėje galima matyti, kad laikotarpiu iki krizės vidutiniškai kreditų augimas, indėlių įplaukos, skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų bei pinigų kiekis išsilaiko kiek aukštesniame lygyje, lyginant su laikotarpiu po krizės. Vienintelis realus BVP iki krizės vidutiniškai išlaikė nedidelį neigiamą augimą, tačiau po krizinio laikotarpio ekonomikos augimas iš ties buvo menkas. Vertinant standartinius nuokrypius, pastebėta, kad praktiškai visų kintamųjų, išskyrus skirtumą tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų, reikšmės yra labiau artimos vidurkiui laikotarpiu po krizės. Tai parodo, kad sumažėja nagrinėjamų pagrindinių kintamųjų vertės prasidėjus krizei. Vertinant skirtumą tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų, gaunama, kad sklaida apie vidurkį didesnė prasidėjus krizei, t.y. šio kintamojo reikšmės didesnės už vidurkį. Kadangi šio dydžio nuspėjama kaita pasireiškė kiekvienų šalių atveju labai skirtingai ir ne visada buvo galima paaiškinti pinigų kiekio padidėjimu, surenkant daugiau indėlių ir sumažėjant cirkuliuojančių pinigų kiekiui, todėl skaičiuojant standartinį nuokrypį gauti tokie rezultatai.

Toliau pereisiu prie Spirmeno koreliacijos koeficiento skaičiavimo dviems pogrupiams: iki krizės ir po krizės.

Pasinaudojusi SPSS statistine programa, gaunu Spirmeno koreliacijos koeficientą duomenims iki krizės (3 lentelė). Matome ne tik BVP ryšį su visais nagrinėjamais indikatoriais, tačiau ir pastarųjų tarpusavio ryšį. Sakoma, kad ryšys stiprus, jei koeficiento reikšmė yra 0,5-0,7 ir labai stiprus 0,7-1. Pagal žemiau pateiktą lentelę matome, kad BVP ryšys iki krizės yra pakankamai silpnas su visais nagrinėjamais indikatoriais. Kiek stipresnis ryšys pastebimas tik su pinigų kiekiu ir skirtumu tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų. Be to nei viena ekonominio augimo rodiklio

priklausomybė su finansiniais rodikliais nėra reikšminga. Tai gali būti paaiškinama tuo, kad realaus BVP pokyčiams įtakos turi ne tik mano nagrinėjami rodikliai, tačiau ir keletas kitų veiksnių: eksportas, pajamos ir išlaidos bei kiti.

3 lentelė. Kintamųjų koreliacija iki krizės

Correlations							
			kreditai	indeliai	skirtumas	M2	BVP
Spearman's rho	kreditai	Correlation Coefficient	1,000	,048	-,125	,298	-,060
		Sig. (2-tailed)		,806	,541	,103	,747
		N	31	29	26	31	31
	indeliai	Correlation Coefficient	,048	1,000	,121	,386*	,081
		Sig. (2-tailed)	,806		,555	,039	,677
		N	29	29	26	29	29
	skirtumas	Correlation Coefficient	-,125	,121	1,000	-,316	-,188
		Sig. (2-tailed)	,541	,555		,116	,358
		N	26	26	26	26	26
	M2	Correlation Coefficient	,298	,386*	-,316	1,000	-,223
		Sig. (2-tailed)	,103	,039	,116		,227
		N	31	29	26	31	31
	BVP	Correlation Coefficient	-,060	,081	-,188	-,223	1,000
		Sig. (2-tailed)	,747	,677	,358	,227	
		N	31	29	26	31	40

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Šaltinis: autorės, remiantis SPSS

Koks ryšys tarp duomenų, vertinant laikotarpį prasidėjus krizei galima matyti 4 lentelėje.

4 lentelė. Kintamųjų koreliacija po krizės

Correlations							
			kreditai	indeliai	skirtumas	M2	BVP
Spearman's rho	kreditai	Correlation Coefficient	1,000	-,133	,060	,212	,456**
		Sig. (2-tailed)		,401	,704	,178	,002
		N	42	42	42	42	42
	indeliai	Correlation Coefficient	-,133	1,000	,303	,302	-,138
		Sig. (2-tailed)	,401		,051	,052	,385
		N	42	42	42	42	42
	skirtumas	Correlation Coefficient	,060	,303	1,000	-,069	,153
		Sig. (2-tailed)	,704	,051		,665	,333
		N	42	42	42	42	42
	M2	Correlation Coefficient	,212	,302	-,069	1,000	-,094
		Sig. (2-tailed)	,178	,052	,665		,555
		N	42	42	42	42	42
	BVP	Correlation Coefficient	,456**	-,138	,153	-,094	1,000
		Sig. (2-tailed)	,002	,385	,333	,555	
		N	42	42	42	42	42

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Šaltinis: autorės, remiantis SPSS

Prasidėjus krizei ir skaičiuojant septynis metus nuo jos, nagrinėjamų šalių duomenys rodo, kad labiausiai ekonomikos augimą, t.y. BVP augimą, veikia kreditų apimtys. Ir ši priklausomybė yra reikšminga. Tokie rezultatai iš ties patvirtina ankstesnių tyrėjų išvadas, kad kreditai labiausiai veikia ekonominę aplinką. Sugriežtinus kreditavimo politiką banke, įmonės ir gyventojai priversti taupyti ir mažėja vartojimas. Ekonomikos augimas sustoja ir net krenta žemyn, kuomet rinkoje nebesukuriama pakankamų gamybos apimčių. Iš esmės paveikiami visi ekonominiai sektoriai.

Galima teigti, kad labiausiai ryšį tarp bankinės krizės ir ekonomikos augimo atspindi kreditų apimtys, kurios yra vienas iš pagrindinių bankinių krizių indikatorių.

Toliau pereisiu prie daugialypės tiesinės regresijos, kad tinkamai įvertinčiau ar galima pakankamai stipriai sieti realaus BVP augimą su kitais nepriklausomais kintamaisiais. Metodologinėje dalyje aprašiau bendrą daugialypės regresijos tiesės išraišką lygybe (5). Pasinaudodama SPSS paketu surasiu ir apskaičiuosiu koreguotą apibrėžtumo koeficientą, regresijos lygties koeficientų taškinis ir intervalinius įverčius, patikrinsiu hipotezes apie regresijos lygties koeficientų, t.y. krizės dydžių, reikšmingumą. Vizualiai patikrinsiu regresijos modelio prielaidas: ar standartizuotųjų liekanų skirstinys yra normalusis, ar standartizuotųjų liekanų sąlyginė dispersija pastovi? Patikrinsiu standartizuotųjų liekanų skirstinio suderinamumo su standartiniu normaliuoju skirstiniu hipotezę. Apskaičiuosiu priklausomo kintamojo, t.y. realus BVP, vidurkių prognozių pasiklivimo intervalus fiksuotoms nepriklausomų kintamųjų (indėlių įplaukos, kreditų augimas, pinigų kiekis ir skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių lėšų) reikšmėms.

5 lentelė. Daugialypės tiesinės regresijos modelio tinkamumo rodikliai

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,399 ^a	,159	,106	5,37096	1,117

a. Predictors: (Constant), kreditai, indeliai, skirtumas, M2

b. Dependent Variable: BVP

Šaltinis: autorės, remiantis SPSS

Pateiktoje 5 lentelėje matyti, kad modelio koreguotas apibrėžtumo koeficientas 0,106. Tai reiškia, kad tik 10,6 % realaus BVP reikšmių sklaidos apie vidurkį paaiškinama tiesine regresija nepriklausomų kintamųjų – indėlių įplaukos, pinigų kiekis, kreditų augimas ir skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių lėšų, atžvilgiu. Šis rodiklis yra nedidelis, todėl reikėtų ieškoti daugiau nepriklausomų kintamųjų, kuriuos įrašius į regresijos lygtį, pagerėtų modelio tinkamumo rodikliai. Standartinė regresijos paklaida (St. error off the estimate) lygi 5,37096. Kuo ši standartinė regresijos paklaida mažesnė, tuo regresijos modelis geriau apibūdina duomenis. Lyginant du regresijos modelius skirtus to paties Y prognozavimui, jeigu koreguoti apibrėžtumo koeficientai nedaug skiriasi, geresnis yra modelis turintis mažesnę standartinės regresijos paklaidą. Šiuo atveju gaunu, kad modelis nėra itin tinkamas nagrinėjamiems duomenims.

6 lentelė. Dispersinė analizė

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	343,608	4	85,902	2,978	,026 ^a
	Residual	1817,375	63	28,847		
	Total	2160,983	67			

a. Predictors: (Constant), kreditai, indeliai, skirtumas, M2

b. Dependent Variable: BVP

Šaltinis: autorės, remiantis SPSS

Dispersinės analizės pagalba (6 lentelė) tikrindama regresijos modelio tiesiškumo hipotezę, naudoju Fišerio kriterijų, kuris apskaičiuoja reikšmę F ir pateikia reikšmingumą 0,026, kuris yra mažesnis už 0,05. Vadinasi nulinė hipotezė $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$ atmetama ir pasitvirtina, kad regresija yra tikrai tiesinė ir modelis bent jau iš dalies prognozėms tinka. Tolimesniu žingsniu rasiu regresijos lygties koeficientus β remiantis mažiausių kvadratų metodu (MKM)

7 lentelė. Daugialypės tiesinės regresijos modelio koeficientai

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF
1	(Constant)	1,536	,796		1,929	,058	-,055	3,127		
	M2	-,004	,019	-,037	-,211	,834	-,043	,035	,430	2,326
	indeliai	-,017	,010	-,237	-1,716	,091	-,037	,003	,700	1,429
	skirtumas	-,002	,009	-,044	-,274	,785	-,020	,015	,511	1,956
	kreditai	,067	,029	,287	2,346	,022	,010	,125	,894	1,118

a. Dependent Variable: BVP

Šaltinis: autorės, remiantis SPSS

Pagal standartizuotą beta koeficientą galima nuspręsti, kuris krizės dydis labiausiai veikia BVP augimą. Pateiktoje 7 lentelėje matome, kad kreditai siekia 0,287. Taigi jie turėtų labiausiai veikti ekonomikos augimą, analogiškai kaip ir Spirmeno koreliacijos koeficientas reikšmėms kriziniu metu, parodęs stipriausią ryšį. Iš esmės tokia išvada pakankamai logiška, kadangi kreditų dydis skatina vartojimą, kuris savo ruožtu gerina ekonomikos vystimąsi dėl didesnių gyventojų išlaidų ir polinkio vartoti. Gavusi modelio lygties koeficientus $\beta_0 = 1,536$, $\beta_1 = -0,004$, $\beta_2 = -0,017$, $\beta_3 = -0,002$ ir $\beta_4 = 0,067$ galiu užrašyti savo tyrimo modelio regresinę lygtį:

$\hat{Y} = 1,536 - 0,004 * \text{pinigų kiekis} - 0,017 * \text{indėlių įplaukos} - 0,002 * \text{skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių lėšų} + 0,067 * \text{kreditų įplaukos}$

Kadangi stulpelis sig. (7 lentelė) mums gražina visas koeficientų reikšmes $>0,01$, jie yra nereikšmingi, nes priimama nulinė hipotezė apie koeficientų lygybę nuliui. Tokia išvada tikėtina, kadangi žvelgdami

į koeficientus prie kiekvieno tyrimo kintamojo, matome, kad jie neženkliai padidina realaus BVP augimo reikšmę, pvz. kreditams paaugus 1 p.p BVP išauga 0,067 p.p, esant kitiems kintamiesiems fiksuotiems. Taip pat galima pastebėti, kad prie kitų krizės dydį matuojančių kintamųjų yra minuso ženklas, vadinasi jie veikia ekonomikos augimą atvirkščiai. Vertinant galimas realaus BVP kitimo ribas, kai vienas iš kintamųjų paauga bent 1 p.p, pastebimi akivaizdžiai maži skirtumai (stulpelyje lower bound ir upper bound), todėl nenuostabu, kad nėra stipraus tiesioginio reikšmingo poveikio pagrindiniam priklausomam kintamajam.

Kadangi radau kiek neatitikimų, o tiksliau negaliu tvirtinti, kad modelis tobulai tinka pasirinktų šalių duomenims vertinti, vertėtų patikrinti krizės kintamųjų multikolinearumą, kuris parodo, ar yra tarpusavyje stipriai koreliuojančių kintamųjų. Dėl kintamųjų multikolinearumo negalima gerai atskirti koreliuojančių kintamųjų įtakos BVP augimo prognozei, atsiranda „ne tas“ regresijos funkcijos koeficiento ženklas, regresijos lygties koeficientai tampa labai nestabilūs. Nors pažiūrėjus į 7 lentelės paskutinįjį VIF stulpelį galima matyti, kad nei vienas iš rodiklių neviršija 4, tai reiškia nėra multikolinearumo problemos. Analogiškai stulpelis „tolerance“ pateikia reikšmes didesnes nei 0,25 – tai taip pat rodo stipriai koreliuojančių tarpusavyje kintamųjų nebuvimą. Vadinasi nereiktų pasinaudoti išmetimo principu ir atsisakyti keleto kintamųjų, paliekant tik tuos, kurie tarpusavyje būtų mažiausiai priklausomi. Pastarasis gautas tolerancijos įvertis parodo, kad visgi didžiausia tolerancija tyrimo kintamajam yra kreditų augimo.

Nors įvertinau, kad ekonomikos augimui didžiausią įtaką turėtų daryti kreditų apimtys, patikrinsiu ar taikomas modelis tenkina svarbiausias savo prielaidas dėl skirstinio normalumo. Tam naudosime Kolmogorovo-Smirnov testą.

8 lentelė. Suderinamumo hipotezės tikrinimo rezultatai (Kolmogorovo-Smirnov kriterijus)

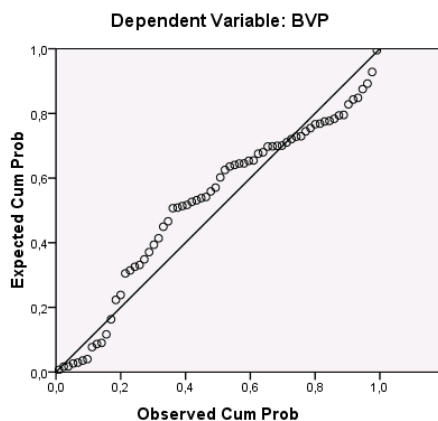
One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test						
		kreditai	indeliai	skirtumas	M2	BVP
N		73	71	68	73	82
Normal Parameters ^{a,b}	Mean	8,3592	35,1342	-24,7284	41,6041	,8171
	Std. Deviation	44,82503	87,39341	103,73919	76,10429	5,78962
Most Extreme Differences	Absolute	,250	,273	,342	,296	,161
	Positive	,250	,273	,290	,296	,101
	Negative	-,193	-,197	-,342	-,270	-,161
Kolmogorov-Smirnov Z		2,134	2,297	2,822	2,530	1,457
Asymp. Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,000	,029

a. Test distribution is Normal.

b. Calculated from data.

Šaltinis: autorės, remiantis SPSS

Pateiktoje 8 lentelėje galima matyti, kad visi krizės dydžio kintamieji turi reikšmę $p < 0,05$. Vadinasi hipotezė dėl skirstinio normalumo yra atmetama. Įsitikinimui, kad tikrai tyrimo duomenys yra labai išsibarstę, galime pastebėti žemiau pateiktoje sklaidos diagramoje:

33 pav. Duomenų sklaidos diagrama

Atliktas bankų krizės ir ekonomikos augimo tyrimas, pasinaudojant daugialypės regresijos modeliu, atskleidė, kad dėl tiriamų šalių duomenų nevienodumo tiksliai įvertinti stiprų ryši tarp tam tikrų labiausiai realaus BVP augimą veikiančių rodiklių nepavyko. Tačiau pastebėjau, kad vienas iš reikšmingiausių kintamųjų yra kreditai. Tą reikšmingumą patvirtino Spirmeno koreliacijos koeficientas, skaičiuotas duomenims kriziniu metu, bei regresijos modelio tyrimas, ieškant regresijos koeficientų. Tokie tyrimo rezultatai iš ties gali būti paaiškinami dėl skirtingų tiriamų šalių išsivystymo lygio, nevienodai pasireiškusių pagrindinių nagrinėjamų indikatorių svyravimų tiek iki krizės, tiek kriziniu laikotarpiu. Kadangi tyrimas atskleidė kreditų didžiausią svorį realaus BVP augimui, galima sakyti, kad tai galėjo būti nulemta tuo metu visose tiriamose šalyse vykusio bankų rekapitalizavimo, vyriausybių papildomų lėšų įliejimo programos. Tiriamas laikotarpis šalims svarbus bankinio sektoriaus sustiprinimo prasme, todėl nenuostabu, kad labiausiai išryškėjo kreditų augimo rodiklis. Siekiant atskleisti stipresnį ryšį tarp ekonomikos augimo, kuris mano darbe siejamas su BVP augimu, reiktų į regresinį modelį įtraukti papildomų nepriklausomų kintamųjų tokių kaip išorės šokai. Modelis galėtų būti tobulinamas į regresijos lygtį (5) įtraukiant dydį X, kuris išreikštų ar šalyje buvo fiksuotas valiutos režimas ar ne, ar papildomai susidurta su valiutų krize. Siekiant sumažinti duomenų išskirtis galimas logaritnavimas tiek priklausomojo kintamojo, tiek nepriklausomojo.

Iš esmės galiu daryti labai svarbias išvadas, kad bankų krizė ekonomikos augimui daro tiesioginį poveikį per kreditų kanalo sumažėjimą. Tačiau ne visų ekonominių rodiklių įtaka produkcijos augimui yra vienoda ar pastebimai reikšminga. Taigi darbo pradžioje suformuota antroji hipotezė (H2): bankų krizė reikšmingai paveikia ekonomikos augimo rodiklį – realųjį BVP, pasitvirtina tik iš dalies. Žinant

reikšmingus faktus apie bankų krizės poveikį labiausiai pažeidžiamoms sritims, galima iš anksto nustatyti prevencines priemones ar laiku pasiruošti ir tinkamai sureaguoti į šalį užklupusią krizę. Visiškai vienodų krizių nebūna, tačiau jos vienodai reikšmingai paveikia ekonomikos augimą ir jų apsireiškimo faktą patvirtina reikšmingi krizės kintamieji tokie, kaip kreditų, indėlių, pinigų kiekio pokyčiai.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Remiantis tyrime iškeltais uždaviniais, išanalizuotos 1990-1998 m. pasireiškusios bankų krizės pasekmės ekonomikos augimui Centrinės Europos šalyse ir nustatytas ryšis tarp bankų krizės finansinių kintamųjų bei ekonomikos augimo kintamojo – realaus BVP. Gauti reikšmingi rezultatai, galintys turėti praktinį pritaikymą ir naudingi tolimesniems tyrimams.

1. Atlikta krizių teorijos apžvalga leidžia išskirti kelias finansų krizės rūšis: valstybės skolos, valiutų ir bankų. Bankų krizės gali formuotis dėl tam tikrų išorinių ir vidinių priežasčių, tarp kurių gali būti valstybių kelių nesuderinamų tikslų siekis ar netinkamos bankų sistemos reguliavimo priemonės. Esminis atliktos apžvalgos aspektas yra tas, kad krizių vienodų nebūna, kadangi skiriasi šalių išsivystymo lygis, gebėjimas greitai ir operatyviai reaguoti į susidariusias situacijas, paliekamos skirtingos krizių pasekmės ekonomikoje.
2. Analizuojant skirtingų dešimtmečių tyrėjų atliktus darbus, pastebėta, kad didžiausias pasekmes ekonomikoje palieka bankų krizė, kadangi problemos bankų sektoriuje dažniausiai būna pastebimos per vėlai ir laiku išspręsti jas sudėtinga. Vienareikšmiškai daugelis tyrėjų sutinka, kad bankų krizė kyla bankams sustabdžius įsipareigojimų vykdymą dėl gresiančio ar prasidėjusio masinio indėlių atsiėmimo. Tačiau dažniausiai pasitaikanti bankų krizių priežasčių yra susidariusi situacija, kai bankų blogos paskolos sudaro didelę dalį visų išduotų paskolų.
3. Daugelis darbe nagrinėtų tyrimų patvirtina, kad bankų įtaka ekonomikai yra itin pastebima. Kreditų gavimo galimybių sumažėjimas smarkiai paveikia nekilnojamojo turto ir statybų sektorius, išaugusios biudžeto sąnaudos, gelbstint bankus, didina valstybės skolą, mokėjimų sistemos griūtis susilpnina prekybą, kas atsiliepia BVP augimui. Stipriau paliečiamos besivystančios šalys, kuriose mažai išplėtotą vertybinių popierių rinka, ir kurių vyriausybės neturi pakankamai lėšų bankų gelbėjimui. Tuo tarpu išsivysčiusiose šalyse bankų krizė tęsiasi ilgiau nei besivystančiose šalyse, kadangi stipresnė finansų sistema reikalauja didesnio sukrėtimo.
4. Atlikta keletu naujausių modelių (tokių kaip Martin Zistler (2010), Aziz et al (2008), A.Abiad, R.Balakrishnan, P.Koeva Brooks, D.Leigh ir I. Tytell (2009)), taikomų bankų krizės poveikio ekonomikos augimui vertinti, apžvalga parodė, kad didžioji dalis tyrėjų įvertina du svarbius kriterijus: fiskalines išlaidas bei produkcijos augimo sumažėjimą. Praktiškai nei vienas iš tyrėjų, neišskiria individualių krizių dydžio, atsižvelgiant į tokius makroekonominis rodiklius, kaip sumažėję vidaus kreditai, indėliai ar pinigų bazė. Darbe panaudotas metodas kiek praplėtė ankstesnius tyrimus keliais būdais: pritaikytas pakankamai naujas bankų krizės pasekmių vertinimui tinkamas daugialypės regresijos modelis, naudoti kintamieji, skirti atskleisti krizės mastą, kurie apima dvi puses- kreditų ir pinigų, svarbiausia - išskirtos individualios krizės - tirta kiekviena šalis atskirai.

5. Empirinė bankų krizės pasekmių analizė, pasinaudojant penkiais finansiniais kintamaisiais (kreditų apimtys, indėlių įplaukos, pinigų kiekis, realus BVP, skirtumas tarp pinigų pasiūlos ir laisvai cirkuliuojančių pinigų), pasirinktose Centrinės Europos šalyse 1990-1998 m. laikotarpiu, parodė, kad likus vidutiniškai dviems metams iki krizės sparčiai išauga kreditų apimtys, kurios vienareikšmiškai sumažėja prasidėjus krizei. Finansinių rodiklių svyravimai labiau dramatiški silpnese išsivystymo lygio šalyse, turinčiose gilesnes sistemines problemas ir labiau priklausančias nuo išorinių veiksnių tokių kaip užsienio investuotojų. Be to šalys, kurios susidūrė kartu ir su valiutų krize ar reikšmingais valiutų svyravimais (pvz. Lenkija) pasižymėjo didesniais realaus BVP pokyčiais. Atlikta analizė atskleidė, kad ne visi tiriami kintamieji gali būti paaiškinti tarpusavio ryšiu ir augimo kryptis nebūtinai priklauso nuo atitinkamų kitų rodiklių pokyčio. Skirtingus finansinių rodiklių rezultatus paaiškina nevienodas šalių išsivystymo lygis ir gebėjimas greitai reaguoti į susidariusią situaciją rinkoje.
6. Įvertintas 2008 m. pasaulį apėmusios krizės poveikis pasirinktoms šalims, parodė visų nagrinėjamų ekonominių indikatorių kritimą likus vieneriems metams iki krizės, kuris tęsėsi dvejus metus. Lyginant nagrinėtų indikatorių pokyčius, pastebėta, kad 1990-1998 m. laikotarpiu vykusios krizės paveikė ekonomiką stipriau nei 2008 m., kadangi tuo metu prosovietinės šalys buvo itin jautrios bet kokiems neigiamiems pokyčiams rinkoje ir tuometinės krizės tiesiogiai veikė atitinkamą šalį. Tačiau bendra ekonominių rodiklių tendencija atskleidė, kad egzistuoja ekonominiai ciklai ir pasikartojančios krizės atkartoja praeities scenarijus. Todėl patvirtinama hipotezė dėl bankų krizės, vykusios 1990-1998 laikotarpiu panašumo su 2008 m. pasauline krize.
7. Atliktas bendrai visų tiriamų šalių finansinių rodiklių vidurkių pokyčių ir standartinių nuokrypių vertinimas iki krizės ir po krizės parodė, kad ramiu laikotarpiu vidutiniškai visų rodiklių reikšmės yra didesnės nei prasidėjus krizei. Spirmeno koreliacijos koeficientas patvirtino, kad tyrime naudojami kintamieji laikotarpiu iki krizės turi silpną ryšį su realaus BVP augimu, tačiau prasidėjus krizei, labiausiai BVP augimą veikia kreditų apimtys ir šis ryšys yra reikšmingas. Ši išvada tik iš dalies leidžia patvirtinti darbe iškeltą antrąją hipotezę.
8. Analizei panaudotas daugialypės regresijos modelis atskleidė svarbų ryšį tarp bankų krizės ir ekonomikos augimo bei patvirtino keletą hipotezių dėl tiesinio kintamųjų priklausomumo, poveikio BVP augimui reikšmingumo. Ištirta, kad tik 10,6 proc. realaus BVP reikšmių sklaidos apie vidurkį paaiškinama tiesine regresija nepriklausomųjų kintamųjų atžvilgiu. Surasti regresijos modelio koeficientai parodė, kad BVP augimą labiausiai veikia kreditų apimtys ir ši tarpusavio priklausomybė yra reikšminga. Tačiau patikrinta esminė taikomo modelio hipotezė dėl duomenų skirstinio normalumo buvo atmesta. Taigi tiesiogiai taikyti regresijos modelio turimiems tiriamų šalių duomenims ir gauti korektiškas išvadas negalime dėl netenkinamos svarbiausios modelio savybės – normaliojo duomenų pasiskirstymo.

Pasiūlymai:

1. Tolimesniems tyrimams siūlau į daugialypės regresijos modelį įtraukti keletą papildomų nepriklausomų kintamųjų, kad būtų galima tiksliai pritaikyti modelį tiriamų šalių duomenims ir tenkinti duomenų normalumo dėsni. Papildomi kintamieji gali būti išreikšti kaip šalių požymis su fiksuotu ar kintančiu valiutos kurso režimu, arba šalių susidūrusių su valiutų krize požymiu. Tokiu būdu praplėstas modelis leistų tinkamai nustatyti, kurie ekonominiai rodikliai labiausiai veikia realų BVP, parodantį ekonomikos augimo laipsnį, ir įgalintų sukurti rizikos valdymo modelius.
2. Tyrime rezultatai gali būti naudingi ateities krizių scenarijų prognozei, krizės valdymo ir sprendimo priemonių kūrimui. Siekiant užtikrinti stabilų finansų priežiūros sistemos veikimą, nepakanka tik sukurti riziką ribojančius modelius, būtina periodiškai peržiūrėti sistemos funkcionalumą. Sumažėjus šalies ekonominiam augimui, sąlygotam kreditų apimčių kitimo, indėlių įplaukų mažėjimo, reikėtų stiprinti bankų kapitalo bazę, peržiūrėti bankinių produktų draudimo bei valstybės garantijų sąlygas.

LITERATŪRA

1. Abiad A. et al What's the Damage? Medium-term Output Dynamics After Banking Crises, 2009, IMF WP/09/245. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09245.pdf> [Žiūrėta 2011 12 10]
2. Akerlof G.A. The market for „Lemons“: quality uncertainty and the market mechanism, 1970, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 84, No. 3. pp. 488-500. <http://hydrogen.its.ucdavis.edu/eec/education/EEC-classes/eecommerce/classreadings/akerlof-the%20market%20for%20lemons.pdf> [Žiūrėta 2011 02 02]
3. Allen F., Carletti E. The Global Financial Crisis: Causes and Consequences, June 30, 2009, p.44. http://www.bm.ust.hk/gmifc/Prof.%20Allen%20&%20Carletti_The%20Global%20Financial%20Crisis.pdf [Žiūrėta 2010 11 10]
4. Angkinand A.P. Output Loss and Recovery from Banking and Currency Crises: Estimation Issues, December 26, 2008. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1320730 [Žiūrėta 2011 12 10]
5. Aziz J. et al Currency crisis: in search of common elements, March 2000, IMF working paper, WP/00/67. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0067.pdf> [Žiūrėta 2012 01 10]
6. Bonfiglioli A. Ir Mendicino C. Financial Liberalization, Bank Crises and Growth: Assessing the Links, October 2004, SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance No 567. <http://swopec.hhs.se/hastef/papers/hastef0567.pdf> [Žiūrėta 2010 11 10]
7. Besomi D. Clément Juglar and the transition from crises theory to business cycle theories, 2 December 2005, p.64. http://www.unil.ch/webdav/site/cwp/users/neyguesi/public/D._Besomi [Žiūrėta 2012 01 03]
8. Borio C., Drehmann M. Assessing the risk of banking crises – revisited, 2009, p.18 http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt0903e.pdf [Žiūrėta 2012 01 03]
9. Boyd J. H., Sungkyu K., and B.Smith The Real Output Losses Associated with Modern Banking Crises, 2005, p. 32. <http://carlsonschool.umn.edu/Assets/8738.pdf> [Žiūrėta 2011 12 10]
10. Calza A., Sousa J. Output and Inflation Responses to Credit Shocks: Are There Threshold Effects in the Euro Area? 2005, Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics 10 (Issue 2, Article 3).
11. Caprio G., Klingebiel D. Episodes of Systemic and Borderline Financial Crises, 2003, World Bank Dataset, Washington.
12. Caprio G., Klingebiel D., Laeven L, and Noguera G. Appendix: Banking Crisis Database, 2005, in Patrick Honohan and Luc Laeven (eds.), *Systemic Financial Crises: Containment and Resolution*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
13. Cerra, Valerie, and S.Saxena Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery, 2008, BIS Working Papers No 226. <http://www.bis.org/publ/work226.pdf> [Žiūrėta 2010 12 10]
14. Chari V. and Jagannathan R. Banking panics, information, and rational expectations equilibrium, 1988, Journal of Finance 43, 749-60.
15. Chen R., Chidambaram N. K., Imerman M.B., Sopranzetti B.J. Financial institutions in crisis: Modeling the endogeneity between credit risk and capital requirements“ 2009 06, p. 49 http://69.175.2.130/~finman/Reno/Papers/financial_crisis_CCIS.pdf [Žiūrėta 2010 12 01]
16. Dell'Ariccia G., Detragiache E., Raghuram, R. The Real Effect of Banking Crises, 2005, IMF WP/05/63. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp0563.pdf> [Žiūrėta 2010 12 10]
17. Demirgüç-Kunt A., Detragiache E. The Determinants of Banking Crises: Evidence from Developing and Developed Countries, 1998, IMF Staff papers, Vol. 45, No.1 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/1998/03-98/pdf/demirguc.pdf> [Žiūrėta 2010 10 30]

18. Diamond D.W. ir Dybvig P.H. Bank runs, deposit insurance, and liquidity, 1983, *Journal of Political Economy* 91 (June): 401–19. Reprinted in this issue of the Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review.
19. Dobromił S. Larger crises cost more: impact of banking sector instability on output growth, 2008, Working Paper No. 3-08. <http://akson.sgh.waw.pl/~dserwa/art/p7.pdf> [Žiūrėta 2010 12 01]
20. Domaç I. and G. Ferri Did the East Asian Crisis Disproportionately Hit Small Businesses in Korea? 1999, *Economic Notes*. <http://www.minneapolisfed.org/research/QR/QR2412.pdf> [Žiūrėta 2010 12 20]
21. Dragan O.R. The impact of European integration on the Romanian banking system, 2010, p.730-735. <http://anale.steconomiceuoradea.ro/volume/2010/n2/115.pdf> [Žiūrėta 2012 01 10]
22. De Grauwe P. The Banking Crisis: Causes, Consequences and Remedies, <http://econ.xmu.edu.cn/UploadFile/2009-04-13-16-01-15.pdf> [Žiūrėta 2010 11 02]
23. Eichengreen B. ir Portes R. *The Anatomy of Financial Crises in Threats to International Financial Stability*, 1987, ed. R. Portes and A. Swoboda, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 10-58.
24. Europos centrinio banko internetinė prieiga <http://www.ecb.int/ecb/orga/tasks/html/financial-stability.lt.html> [Žiūrėta 2010 11 02]
25. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, Valstybių skolų krizės poveikis ES valdymui 2010 10 21, pranešėjas Michael Smyth (ECO/279 – CESE 1367/2010 (EN) JD/rs/am/KC/am-mg/DD/lz). [Žiūrėta 2010 11 10]
26. Falcetti E., Tudela M. What do Twins Share? A Joint Probit Estimation of Banking and Currency Crises, 2008, *Economica*, 75, 199-221.
27. Fonteyne W. et al Crisis Management and Resolution for a European Banking System, 2010 03, p. 99. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1070.pdf> [Žiūrėta 2010 12 01]
28. Freixas X. Crisis management in Europe, 2001 11 19, p. 17. <http://www.econ.upf.edu/~freixas/more/Europe.pdf> [Žiūrėta 2010 11 10]
29. Gorton G.B. The Panic of 2007, September 2008, NBER Working Paper No. 14358, JEL No. E1,E32,G2. http://www.nber.org/papers/w14358.pdf?new_window=1 [Žiūrėta 2010 12 10]
30. GEREBEN A. The Interbank Money Market in Hungary, 2000, ISSN 1216-9293. http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/ENMNB/Kiadvanyok/mnben_muhelytanulmanyok/mnben_op1999_20/op_7.pdf [Žiūrėta 2012 01 10]
31. Gupta P. Aftermath of banking crises: Effects on real and monetary variables, 2005, *Journal of International Money and Finance* 24, 675 - 691. http://www.econdse.org/faculty/poonam/papers/Aftermath_12.pdf [Žiūrėta 2010 11 02]
32. Heffernan S. *Modern Banking in Theory and Practice*, 1996, John Willey and Sons.
33. Haugh D., Ollivaud P., Turner D. The Macroeconomic Consequences of Banking Crises in OECD Countries. <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/fulltext/5ksm95ntctzx.pdf?expires=1304528173&id=id&accname=guest&checksum=9751D33B2AC811EC83DC15B8BA7E3454> [Žiūrėta 2011 02 02]
34. Hoggarth G., Reis R., Saporta V. Costs of banking system instability: some empirical evidence, 2002, *Journal of Banking and Finance* 26, 825 - 855.
35. Kaminsky G.L., Reinhart C.M. The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems // *American Economic Review*, No. 89, p. 473-500
36. Kroszner R. S., Leaven, L., Klingebiel, D. Banking crises, financial dependence, and growth, 2007, *Journal of Financial Economics* 84, 187 - 228.
37. Kashyap A.K. *Lessons from the Financial Crisis for Risk Management*, 2010, University of Chicago, Booth School of Business and NBER. http://faculty.chicagobooth.edu/anil.kashyap/research/lesson_for_fcic.pdf [Žiūrėta 2010 11 02]
38. Levine R., Loayza N., Beck T. Financial intermediation and growth: Causality and causes, 2000, *Journal of Monetary Economics* 46, 31 - 77.

39. Lietaer B., Ulanowicz R. ir Goerner S. White paper on the options for managing systemic bank crises, 2008, p. 31. http://www.er.ethz.ch/inspire/systemic_bank_crisis [Žiūrėta 2010 10 20]
40. Lietuvos Respublikos bankų įstatymas, 2004 03 30. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363093&p_query=&p_tr2 [Žiūrėta 2010 10 29]
41. Lietuvos banko leidinys 2010 m. Finansinio stabilumo apžvalga, 68 psl., http://www.lb.lt/lt/leidiniai/fin_stabilumas/fsa_2010.pdf [Žiūrėta 2010 11 02]
42. Laeven L., Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database, 2008 IMF working paper, 80 p. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp08224.pdf> [Žiūrėta 2010 10 30]
43. Mattick P. Economic Crises and Crises Theory, 1974, Chapter 2 <http://www.marxists.org/archive/mattick-paul/1974/crisis/ch02.htm> [Žiūrėta 2011 01 06]
44. Mojon B. et al The macroeconomic impact of banking crises, 5 December 2008, Banque de France, Focus No. 2 – 5. http://www.banque-france.fr/gb/publications/telechar/focus/focus_2.pdf [Žiūrėta 2010 10 30]
45. Misiūnas A. Valiutų ir bankų krizių dėsningumai ir klasifikacijos// Vadyba, Journal of Management 2009, Vol. 14, No. 1, p. 7-14, ISSN 1648-7974.
46. Nelson C.R. ir Plosser C.I. Trends and random walks in macroeconomic time series , Journal of Monetary Economics 10 (I 982) 139-162. North-Holland Publishing Company. http://schwert.ssb.rochester.edu/a425/jme82_NP.pdf [Žiūrėta 2011 01 16]
47. Nystrom Steven L. Real Estate and Its Relation to the Financial Crisis, 3-8 May 2009, USA, FIG Working Week 2009, Eilat Surveyors Key Role in Accelerated Development Eilat, Israel,. http://www.fig.net/pub/fig2009/papers/ts05e/ts05e_nystrom_3450.pdf [Žiūrėta 2011 01 16]
48. Portes R. An Analysis of Financial Crisis: Lessons for the International Financial System, 8-10 October 1998, FRB Chicago / IMF Conference Chicago. http://www.sais-jhu.edu/bin/g/z/Portes_FinancialCrisis.pdf [Žiūrėta 2010 12 20]
49. Ranciere R., Tornell A., Westermann, F. Systemic Crises and Growth, 2005, NBER Working Paper 11076, Cambridge, MA.
50. Rigobon R. Identification Through Heteroskedasticity, June 20, 2002 http://web.mit.edu/rigobon/www/Robertos_Web_Page/oth_-_ih_files/ih.pdf [Žiūrėta 2011 12 20]
51. Rigobon R., Sack B. The Impact of Monetary Policy on Asset Prices, 2004, Journal of Monetary Economics 51, 1553 - 1575. <http://web.cenet.org.cn/upfile/103929.pdf> [Žiūrėta 2011 12 20]
52. Savoiu G. Could be the International Financial Crisis a Sinonim to a Profound Recession of Romanian Economy? A Theory of “Weak” Statistical Signals, 2009, The Romanian Economic Journal. <http://www.rejournal.eu/Portals/0/Arhiva/JE%2031/JE%2031%20%20Gheorghe%20SAVOIU.pdf> [Žiūrėta 2011 12 20]
53. Sobol D.M. Central and Eastern Europe: financial markets and private capital flows, 1996, Federal reserve Bank of New York research paper No. 9626. http://www.fednewyork.org/research/staff_reports/research_papers/9626.pdf [Žiūrėta 2012 01 10]
54. Šadžius L. Lietuvos komercinių bankų ekstensyvi plėtra ir griūtis (1991-1996 m.)//Pinigų studijos 2004, 4 Pinigai ir bankininkystė, p. 5-30. http://www.ebiblioteka.lt/resursai/DB/LB/LB_pinigu_studijos/Pinigu_studijos_2004_04_01.pdf [Žiūrėta 2012 03 01]
55. Ševčenko G. Rizikos klasifikacija kaip esminis banko rizikos valdymo įrankis // Ūkio technologinis ir ekonominis vystymasis. X tomas, Nr. 2. 2004. http://www.vgtu.lt/leidiniai/mk_zhur/ukio/dokumentai/ukio_tech_ekon_vyst_2004_Nr_2_45_6_7p.pdf [Žiūrėta 2010 12 01]
56. Okonkwo O.U., Paulson A. Bank Crises and Investor Confidence, January, 2009, CES 09-02, p. 33. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1311475 [Žiūrėta 2010 11 10]

57. Valvonis V. Kreditų koncentracijos rizikos vertinimas ir valdymas, 2007, ISSN 1392–1258. *Ekonomika* 77, p.94-113. <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Ekonomika/77/str7.pdf> [Žiūrėta 2011 12 20]
58. Zistler M. Banking crises: determinants and crises' impact on fiscal cost and economic output, 2010, Aalto University School of Economics Abstract, Master's Thesis. http://hsepubl.lib.hse.fi/EN/ethesis/pdf/12313/hse_ethesis_12313.pdf [Žiūrėta 2012 02 01]

Ruikaitė L. Bankų krizės poveikis ekonomikos augimui Centrinėje Europoje/ Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. dr. E.Martinaitytė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2012. – 83 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe atliktas bankų krizės poveikio ekonomikos augimui vertinimas pasirinktų Centrinės Europos šalių pavyzdžiu. Teorinėje darbo dalyje pateikiama krizių teorijos apžvalga, išskiriamos bankų krizės atsiradimo priežastys bei jų pasekmės, išnagrinėjama sąsaja tarp ekonomikos ciklų ir krizės atsiradimo veiksnių. Antroje darbo dalyje remiantis įvairių autorių tyrimų metodika, sudaromas darbo tyrimo modelis, aptariant kokie metodai bus taikomi praktinėje darbo dalyje ir kokie duomenys naudojami analizėje. Trečioje dalyje trumpai apžvelgta tyrimui pasirinktų Centrinės Europos šalių ekonominė padėtis, išnagrinėjamos pasirinktų ekonominių rodiklių kitimo tendencijos ramiu ir kriziniu laikotarpiu, patvirtinamos ar paneigiamos darbe iškeltos hipotezės. Svarbiausia tyrimo dalis - ryšys tarp bankų krizės ir ekonomikos augimo, pagrindžiamas ekonometrinio būdu, pritaikius tyrimui parinktą modelį. Išskiriami pagrindiniai ekonominiai rodikliai, kurie turi reikšmingą poveikį ekonomikos augimui. Darbo pabaigoje pateiktos baigiamojo darbo išvados ir siūlymai, kurie susiję su tyrimui naudojamu modelio modifikacijos galimybėmis bei prevencinėmis krizės valdymo priemonėmis.

Pagrindiniai žodžiai: bankų krizė, ekonomikos augimas, kreditų apimtys, indėliai, pinigų pasiūla, išorės šokai, išgryninimas.

Ruikaitė L. Banking crisis impact on economic growth in Central Europe/ Master's Work of Financial Markets. Supervisor prof. dr. E.Martinaitytė - Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Financial Management, 2012. – 83 p.

ANOTATION

In final master's work there is estimated banking crisis impact on economic growth in selected Central Europe countries. In the theoretical part of final work there are submitted overview of crisis theory, highlighted main causes of banking crises and their consequences, the link between economic cycles and crises' factors is evaluated. On the basis of various authors research the main work model is being composed in the second part of master's work. Moreover, methods which will be applied in practical part of the work and the data used in the analysis is discussed as well. The third section gives a brief overview of selected countries economic situation, results of selected economic indicators examined in calm and a critical period, confirmation or rejection of hypothesis formed in the work. The main part of the investigation – relationship between banking crises and economic growth, is proved using econometric method. Significant indicators are marked as having an impact on economic growth. At the end of final work conclusions and suggestions related with possible modification of model used in investigation and prevention measures of crises management are supplied.

Key words: banking crisis, economic growth, credit scope, deposits, money supply, external shocks, withdrawing.

Ruikaitė L. Bankų krizės poveikis ekonomikos augimui Centrinėje Europoje/ Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. E.Martinaitytė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2012. – 83 p.

SANTRAUKA

Finansų krizė, kuri prasidėjo 2007 m. vasarą JAV, parodė, kad problemos, užgriuvusios vieną banką, gali išplisti visame finansų sektoriuje ir toli peržengti vienos šalies ribas. Bankai yra vieni pagrindinių dalyvių finansų sistemoje ir, kai jie nebegali atlikti savo pagrindinių funkcijų, ekonomikos augimas komplikuojasi. Bankų krizių aktualumas nemenksta jau seniai. Tai iš dalies sąlygoja šių krizių dažnumas. Kita vertus, ne mažiau aktualus ir jų tyrinėjimas. Yra suvokiama, jog praeitų krizių scenarijų supratimas gali šalims padėti pasimokyti iš praeities klaidų, išvengti krizių pasikartojimo ateityje. Atskirų šalių bankų krizių atvejų nagrinėjimai padeda geriau suprasti ryšį tarp bankų veiklos ir ekonomikos raidos. Bankų krizių įtaką šalies ekonomikai būtina išsiaiškinti užtikrinant bankų sektoriaus stabilumą, taip pat bankų krizių įtakos analizė padeda geriau nustatyti, kurie ekonomikos sektoriai krizės metu yra labiau pažeidžiami ir įgalina imtis prevencinių priemonių.

Darbe sprendžiama problema – ar bankų krizės vienodai veikia skirtingo išsivystymo lygio šalių ekonomikos augimą?

Tyrimo objektas: Atskirų Centrinės Europos atskirų šalių bankų krizės 1990-1998 m. poveikis ekonomikos augimui.

Tyrimo tikslas: Įvertinti bankų krizės poveikį ekonomikos augimui, analizuojant atskirų šalių krizės padarinius. Siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą, išsikelti šie **uždaviniai:**

1. Apžvelgti krizės teoriją ir taikomuosius tyrimus;
2. Išskirti bankų krizės atsiradimo priežastis bei jų pasekmes;
3. Išnagrinėti sąsają tarp ekonomikos ciklų ir krizės atsiradimo veiksnių.
4. Išanalizuoti makroekonominę situaciją Centrinės Europos šalyse bankų krizės laikotarpiu.
5. Parinkti krizės vertinimo modelį, susisteminti bei apdoroti duomenis.
6. Interpretuoti ir apibendrinti atliktos statistinės analizės rezultatus bei pateikti išvadas.

Magistro baigiamajame darbe iškeltos **hipotezės:**

(H1) 1990-1998 metų Centrinės Europos atskirų šalių bankų krizės pasekmės turi panašumą su dabartinės finansų krizės pasekmėmis.

(H2) Bankų krizė reikšmingai paveikia ekonomikos augimo rodiklį – realųjį BVP.

Tyrimo metodai.

Siekiant įvertinti ryšį tarp krizės masto ir ekonominio augimo naudojamas statistinės analizės daugialypės regresijos modelis, kuris remiasi Fišerio F kriterijumi bei Stjudento statistika. Svarbiausi

regresijos lygties koeficientai randami mažiausių kvadratų metodo (MKM) pagalba. Tyrimui naudojamų kintamųjų tarpusavio priklausomybė įvertinama Spirmeno koreliacijos koeficientu.

Darbo struktūra. Baigiamąjį magistro darbą sudaro turinys, priedų, lentelių, paveikslų sąrašas, įvadas, trys skyriai, išvados ir siūlymai, literatūros šaltinių sąrašas, anotacija lietuvių ir anglų kalbomis, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis bei priedai.

Ruikaitė L. Banking crisis impact on economic growth in Central Europe/ Master's Work of Financial Markets. Supervisor prof. dr. E.Martinaitytė - Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Financial Management, 2012. – 83 p.

SUMMARY

The financial crises that began in USA 2007 summer has showed that the problems appeared in one bank can spread throughout the financial sector and far beyond the limits of one country. Banks are key players in the financial system and, when they can no longer perform its basic functions, economic growth becomes complicated. Banking crises is the most popular issue. This is in part determined by the frequency of crises. It is known that understanding of last crises scenario can help countries to learn from past mistakes how to avoid recurrence in future crises. Studies of individual countries experience related with banking crises helps to understand relationship between banks' activity and economic development. It is necessary to clarify banking crises impact on economic in case to ensure the stability of the banking sector as well as to determine which sectors of the economy during the crisis are more vulnerable and it enable to take prevention measures.

Main problem of final master's work – do bank crises similar influence economic growth of countries with different development level?

The object of research: banking crises in 1990-1998 impact on economic growth in selected Central Europe countries.

The purpose of work: to evaluate banking crises impact on economic growth by analysing crises consequences appeared in individual countries.

Tasks of the work:

1. To overview crisis theory and research.
2. To distinguish the causes and consequences of banking crises.
3. To examine the link between economic cycles and occurrence of crises factors.
4. To analyze the macroeconomic situation in the Central Europe countries in 1990-1998.
5. To select crisis evaluation model and to structure, process data.
6. To make interpretation of statistical analysis results and generalization by presentation of findings.

In master's work it is **hypothesized** that:

(H1) there is a similarity between results of bank crisis in 1990-1998 years in selected Central Europe countries and recent crisis.

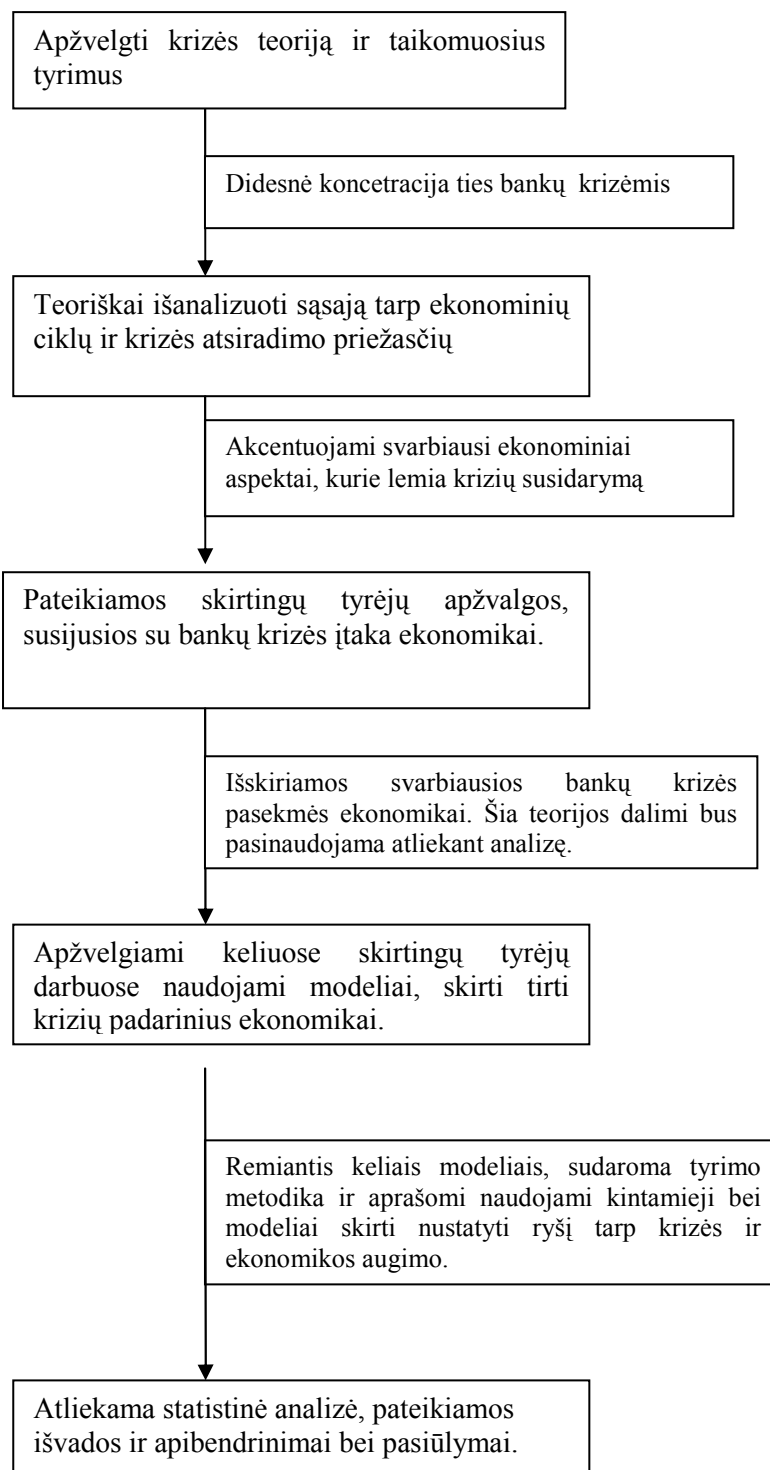
(H2) bank crisis has a significant impact on economic growth ratio – real GDP.

In master's work there are used these **methods**: systematic analysis of scientific literature, use of multiple regression model to evaluate the relationship between crisis and economic growth and other statistical methods such as Fisher F criteria, Student statistic. Moreover main factors of regression equation are found using least squares method. Pearson correlation ratio is used as well to evaluate dependence of used variables.

The work consists of: content, the list of appendixes, tables and pictures, introduction, 3 chapters, conclusions and suggestions, the list of literature, annotation in Lithuanian and English language, summary in Lithuanian and English language.

PRIEDAI

Loginė darbo schema

Bankų krizių modeliai.

	Pirmoji karta	Antroji karta	Trečioji karta
Modelių autoriai	Mishin, F.S. (1978)	Flood, R.P., Garber, P.M. (1984), Diamond, D.W., Dybvig, P.H. (1983)	Gavin, R., Hausmann, B. (1996), Kiyotaki, N., Motore J. (1997), Kaminsky, G., Reinhart, C. (1999)
Modelių prielaidos	Bankų klientai įsitikinę, jog bankai neturi (ar neturės) pakankamai lėšų, kad galėtų padengti savo išsipareigojimus (grąžinti indėlius).	Bankų klientai įsitikinę, jog bankai neturi (ar neturės) pakankamai lėšų, kad galėtų padengti savo išsipareigojimus (grąžinti indėlius).	Besivystanti ekonomika, neišplėtotas finansų ir bankų sektorius, ribojantis šalies ūkio kreditavimą. Didelis skaičius vidaus paskolų bei skolinimasis iš užsienio bankų – didelė konkurencija tarp šalies bankų. Netinkamas bankų rizikos valdymas, nesugebėjimas įvertinti riziką.
Bankinio sektoriaus krizės priežastys	Silpna šalies ekonomika, kuri gali paveikti klientų išsipareigojimų vykdymą bei verslo žlugimą.	Klientų lūkesčiai dėl vykdomos finansų politikos, t.y. kuomet klientai tiki, jog esama politikos kryptis bus pakeista jiems mažiau naudinga, tuomet skuba atsiimti indėlius iš bankų.	Ekonominių pakilimų laikotarpiu bankai išduoda rizikingesnes paskolas, be to, dėl jų turimo turto vertės padidėjimo, gali išduoti daugiau paskolų.
Rinkos dalyvių elgsena	Bankų klientai siekia kuo greičiau atsiimti savo indėlius iš bankų, tikėdamiesi, kad jeigu tai padarys pirmieji, tuomet bankams dar užteks lėšų indeliams grąžinti. Tokiu būdu klientai patys sukelia bankinio sektoriaus krizę.	Bankų klientai siekia kuo greičiau atsiimti savo indėlius iš bankų, tikėdamiesi, kad jeigu tai padarys pirmieji, tuomet bankams dar užteks lėšų indeliams grąžinti. Tokiu būdu klientai patys sukelia bankinio sektoriaus krizę.	Ekonominio pakilimo laikotarpiu bankai išduoda rizikingesnes paskolas bei finansuoja rizikingesnius projektus, o klientai taip pat prisiima didesnę riziką indami paskolas iš bankų, todėl dalis jų, pasibaigus ekonomikos pakilimui nebegali grąžinti paskolos bankui ir dėl to didėja blogų paskolų skaičius.
Modelių privalumai	Remiamasi teisinga prielaida, kad bankai tam tikru laiko momentu neturi pakankamai lėšų, kad galėtų padengti išsipareigojimus klientams.	Remiamasi teisinga prielaida, kad bankai tam tikru laiko momentu neturi pakankamai lėšų, kad galėtų padengti išsipareigojimus klientams. Paaiškinama, kodėl krizės gali įvykti net ir tuomet, kai valstybės yra ekonomiškai stiprios.	Remiamasi teisinga prielaida, kad bankai ekonominio pakilimo laikotarpiu išduoda rizikingesnes paskolas, kas vėliau padidina blogų paskolų skaičių. Nustatyta, kad silpnas finansų sektorius smarkiai padidina valiutos krizės tikimybę, todėl finansų ir valiutos krizės dažnai vyksta viena po kitos.
Modelių trūkumai	Nepaaiškinama, kodėl bankinio sektoriaus krizės kyla ir ekonomiškai stipriose valstybėse.	Nepaaiškinama, kodėl valiutos krizė išplinta kitose šalyse.	

Lietuvos finansiniai rodikliai

